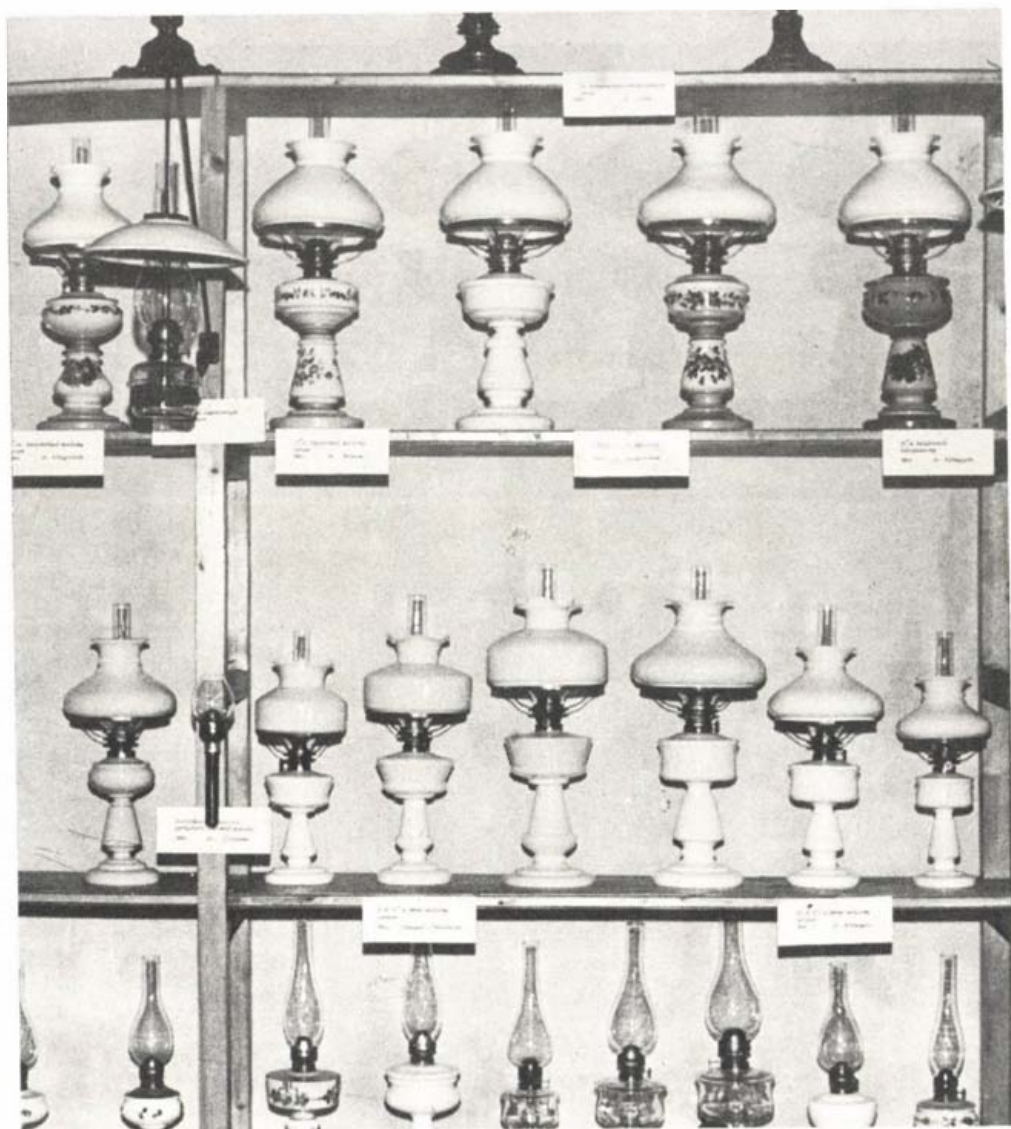

1763
1983/4

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA XI. évfolyam

Illyés Gyula

(Máser Zoltán felvétele)

Illyés Gyula temetése
(Virt István felvétele)

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRENT FOLYÓIRATA

TARTALOM

ÉVFORDULÓK	Balogh Sándor: Népi demokráciánk kezdetei	3
	175 éve született Knezič Károly tábornok (iff. Kálmán Gyula)	7
	Hódmezővásárhelyi évfordulók (Köszegfalvi Ferenc)	8
HAGYOMÁNY	Kecskeméti tűzvédek (Tóth István)	12
	Egy nevezetes sajtóper története és a politikus Orbán Balázs (Kálnoki Kis Tamás)	14
BESZÉLGETÉS	Képzőművészet – paraszti hagyomány. Németh Lajos egyetemi tanárral beszélget Bosnyák Sándor	18
	A Drávaszög népélete. Az Ortutay-díjas Lábadai Károllyal beszélget Kontra Ferenc	20
TEREMÉS	Hat város kezessége koppanyi Ali bég sarcáért (Jakus Lajos)	22
	A tatai temető művelődéstörténeti emlékei (dr. Kálmán Attila)	24
	Türr István a visegrádi várért (Györgyi Gézané Zámor Magdolna)	28
	Az ózdi gyári duda története (Kerékgyártó Mihály)	29
	A makói hagyma útja Gömörbe és Gömörben (Rácz Sándor)	30
KRÓNIKA	Locsolásminták Szegvárról (Szabo Mária)	31
	A „Hortobágytól Sárrétig” akció Hajdú-Bihar megyében (Varga Gyula)	33
	Erdei Ferenc-napok Szigetszentmiklóson (Vőd Imre)	35
	A „Tavaszi szél . . .” Nagykaposon (D. Varga László)	36
	Fából faragott balladák. Szervátiusz Jenő köszöntése ((Hajdú D. Dénes)	37
	A nemzeti kultúra ápolója. Ujszászi Kálmán 80 éves (Balassa Iván)	39
	Jó Tamási Gáspár emlékezete (Szekér Ernő)	41
	Stefka István: Hol a haza? (Kovács J. Béla)	44
KÖNYVESPOLC	Stefan Korbel és Baróti Szabó Dávid a komáromi földindulásról (Dr. Polgárdy Géza)	45
	Balázs János: Magyar deákság (Sólyom László)	46
	Nemzetiségi törekvések Bécsben (Marosi Endre)	47
	Batthyány Kázmér emlékére (Krisztián Béla)	48
	Balogh János: Az Őrség kapujában (Csaba József)	48
	Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár megjelent kötete (Szabó T. Ádám)	48
	A Balassagyarmati Honismereti Híradó (Dr. Majdán János)	50
	Penavin Olga: A nagycsaládszervezet Szalavóniában (Kórógyon) (Sasvári Vajda Zsuzsa)	50
	Viga Gyula: Népi kecsketartás Magyarországon (Petersáék Tivadar)	51
	Kerecsényi Edit: A Mura menti horvátok története és anyagi kultúrája (Dr. Eperjessy Ernő)	52
	Szentimrei Judit: Széki iratosok (Szabó Zsolt)	53
	Bodnár Bálint: Kisvárda környéki népmesék (Kovács Ágnes)	54
	Lábadai Károly: Hold letette, Nap felkapta (Polner Zoltán)	54
	Rácz Sándor: Földeák ragadványnevei (Péter László)	55
	Szalay Emőke–Ujváry Zoltán: Két fazekasfalu Gömörben (Dr. Szamosujvári Sándor)	56
	Pécsi Anna: Magyarok a franciaországi munkásmozgalomban (Nagy Csaba)	56
FÓRUM	Honismeret és megyei újságírás (Ordas Iván)	58
	A borsodi pecsétnyomóról (Dr. Kovássy Zoltán)	59
KILÁTÓ	Helytörténetírás és a helyi közösségek Norvégiában (Rolf Fladby)	60

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balassa Iván dr., a Mezőgazdasági Múzeum főigazgató-helyettese, Bp. – Balogh Sándor, az ELTE egyetemi tanára, Bp. – Bosnyák Sándor művészeti előadó, Bp. – Csaba József, ny. állami gazdasági dolgozó, Csákánydoroszló – D. Varga László kollégiumi nevelő, Nagykapos – Eperjessy Ernő dr., a Művelődési Minisztérium tanácsosa, Bp. – Fejős Zoltán, a Néprajzi Múzeum muzeológusa, Bp. – Fladby, Rolf egyetemi tanár, Oslo – Gaál Zsigmond, ny. szövetkezeti főkönyvelő, Földes – Györgyi Gézné Zámor Magda dr. nyugdíjas Bp. – Hajdú D. Dénes üzemgazdász Bp. – Harasztosi Csaba, tanító Bakonszeg – Jakus Lajos ny. ált. iskolai igazgató, Péc – Kálmán Attila dr. gimnáziumi tanár, Tata – Kálmán Gyula ifj. mg.-i szakközépiskolai tanár, Csorna – Kálnoki Kis Tamás, a Magyar Országos Levéltár levéltárosa, Bp. – Kerégyártó Mihály műszaki oktató, 102. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet, Ózd – Kontra Ferenc újságíró, Eszék – Kovács Ágnes dr., az MTA néprajzi kutatócsoportjának ny. munkatársa, Bp. – Kovács J. Béla, az Állami Gorkij Könyvtár tud. főmunkatársa, Bp. – Kovássy Zoltán dr. ügyvéd, Bp. – Kőszegfalvi Ferenc könyvtáros, Németh László Városi Könyvtár, Hódmezővásárhely – Krisztián Béla műszaki tanár, 501. sz. Szakmunkásképző Intézet, Komló – Majdán János dr., a Janus Pannónius Tudományegyetem Tanárképző Karának adjunktusa, Pécs – Marosi Endre, a TIT Országos Központjának főmunkatársa, Bp. – Nagy Csaba könyvtáros, Országos Széchenyi Könyvtár, Bp. – Ordas Iván, a Tolna megyei Népújság szerkesztőségének főmunkatársa, Szekszárd – Petercsák Tivadar dr. muzeológus, Dobó István Vármúzeum, Eger – Péter László dr., a Somogyi Könyvtár tudományos tanácsadója, Szeged – Polgárdy Géza jogtanácsos, Bp. – Szabó Zsolt szerkesztő, Kolozsvár – Szamosujvári Sándor dr., a KLTE Gyakorló Általános Iskolájának tanára, Debrecen – Székér Ernő, az MTA Balatoni Limnológiai Kutatóintézetének szakmérnöke, Tihany – Tóth István tanár, Szolnok – Varga Gyula muzeológus, Déri Múzeum, Debrecen – Vőő Imre technikus, Szigetszentmiklós – Zóka László népművelő, Széchenyi István Gimnázium, Pécs.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNE
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE
TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9-11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14-16 óráig. Készült 5000 példányban 4 (B/5) iv terjedelemben 83 1770 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Terjeszti a Magyar Posta – Előfizethető a hirdapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi hírlapirodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postátalványon, vagy a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra való átutalással. Ára 6 Ft. Éves előfizetési díj 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Postafiók 149).

Népi demokráciánk kezdetei

A sajtóban és a hírközlés más eszközeiben, sőt még a különböző elméleti tanácskozásokon is felmerül időről időre az a kérdés, hogy miért nem egyöntetű a közgondolkodás olyan jelentős történelmi esemény értelmezésében és megítélésében, mint a felszabadulás, amellyel kapcsolatosan a fiatalabb nemzedékek között a középiskolás diákifjúság is többnyire csak a „front”, az „ostrom”, az „oroszok bevonulása” stb. kifejezéseket használja. A szociológiai és szociálpszichológiai felmérésekből merített példákat általában senki nem vitatja. Annál kevésbé egységes viszont a vélemény az okok tekintetében. Még akkor is, ha abban talán már közös nevezőre lehet jutni, hogy a legfőbb ok nem egyszerűen az iskola és a szülői ház sajátos munkamegosztásában keresendő.

Az idősebb nemzedék tagjai, azok, akik már felnőttként élték át a második világháború magyarországi hadieseményeit, valójában inkább csak a hivatalos, ünnepi alkalmakkor használják a felszabadítás vagy a felszabadulás kifejezést, a hétköznapiakon pedig a frontot, illetőleg a front után-t emlegetik. Ennek persze korántsem egyedül, sőt nem is elsősorban a cselekvő részvétel hiánya az oka, hanem a háborús megpróbáltatások rendkívül súlyos és mély élményei, valamint az a körülmény, hogy a „szemtanú” általában lassabban válogatja ki a jelenségekből a lényegeset, ha különben érzelmileg szinte nyomban azonosul is vele. Emellett a korabeli kifejezések – későbbi változatlan használatuk esetén is – gyakran már egészen más tartalmat hordoznak, s így egyáltalán nem biztos, hogy a közgondolkodás elmaradottságát tükrözik. Ezért komoly hiba volna eleve azt feltételezni, hogy aki nálunk a felszabadulás helyett még ma is a front után-t emlegeti, az nincsen tisztában a felszabadulás jelentőségével. Igaz, fenntartás nélkül, az előbbinek az ellenkezőjét sem lehet állítani.

Magyarországnak a második világháború utáni történetével foglalkozó politikai propagandában, publicisztikában, iskolai tankönyvekben és történeti feldolgozásokban magától értendően találkozunk a felszabadulás, a sorsforduló és az újjászületés kifejezésekkel. Ezek a kifejezések, illetőleg fogalmak azonban nem mindig a történelmileg megfelelő idejükben és helyükön, s főleg nem az igazi tartalmukat ténylegesen kifejezve szerepelnek. Sőt, olykor-olykor még az is előfordul, hogy az újjászületést valaki a „debreceni” jellezővel egészíti ki, de korszakhatárként mégis változatlanul 1945-öt, közelebről a háborús események befejeződésének az időpontját jelöli meg. Ezek után viszont már nemigen lehet csodálkozni azon, ha a fiatalabb nemzedékek nem látnak tisztán ezekben a kérdésekben, és a negyedik évtized végéhez közeledve sem vált nálunk általánossá a történelmi valóságot hűen és reálisan kifejező fogalmak használata a mindennapi életben.

A legfőbb problémát itt valójában az jelenti, hogy a társadalmi szemléletben – nem utolsósorban a fenntartott módon történő felvilágosításnak is köszönhetően – homályban maradt, esetleg teljesen elsikkadt a felszabadulás és a népi demokratikus hatalom létrejöttének szoros összefüggése. Ennek következményeként azután a felszabadulás fogalma kizárólag a hadieseményekkel kapcsolódik össze, az új hatalom létrejöttének ténye pedig időben csak olyan fáziskéséssel léphetett be a köztudatba, ami egyáltalán nem felel meg a történelmi valóságnak. Holott az új, népi demokratikus hatalom megjelenése nélkül aligha beszélhetünk érdemben a felszabadulásról mint történeti fordulóról vagy sorsfordulóról, még kevésbé arról, hogy róla egyöntetű kép alakuljon ki a közgondolkodásban. A felszabadulással ugyanis „csak” a lehetőség teremtődött meg annak, hogy a magyar nép kezébe vegye saját, s ezzel együtt a nemzet sorsának irányítását, amit 1944. december 21–22-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány életre hívásával meg is valószínűsített. De itt nem állt meg, hanem a központi törvényhozó és végrehajtó hatalomban való részvételével hozzáfogott a népi demokratikus államszervezet (hadsereg, rendőrség, közigazgatás stb.) kiépítéséhez, sőt, 1945. március közepén, vagyis az ország jelenlegi területének a teljes felszabadítása előtt, megkezdte a társadalmi viszonyok átalakítását is, a demokratikus földosztás végrehajtásával. Ha elfogadjuk, hogy minden forradalom, illetőleg gyökeres társadalmi átalakulás fő kérdése a hatalom akkor az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása, a „debreceni újjászületés” vitán felül korszakhatára Magyarország legújabb kori történetének. A lényegen ugyanis mit sem

változtat, hogy ebben az időben tulajdonképpen még „két Magyarország” volt, pontosabban két, egymásnak gyökeresen ellentmondó államhatalom létezett az országban. Az egyik a hitleri Németország által erőszakkal létrehozott nyilasuralom, amely a Szovjet Hadsereg csapásai alatt és saját bomlása következtében is haladt a közeli teljes megsemmisülés felé. A másik pedig a népi demokratikus hatalom, amely viszont csak a megszállt területek felszabadítása után terjeszthette ki hatókörét az országra, érvényesíthette maradtalanul akaratát az egész ország területén.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány által képviselt hatalom Magyarországon a munkásság, a parasztság, az értelmiség, a városi kispolgárság és az antifasiszta burzsoázia együttműködésére épült. De itt már nem a burzsoázia, hanem a nép járta az utat a döntő szerepet. A különböző osztályok és társadalmi rétegek többnyire nem közvetlenül, hanem pártjaik révén vettek részt a hatalomban, illetőleg részesedtek abból. Ebben az összefogásban – amelynek a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szolgált társadalmi és szervezeti keretével – a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt, a Polgári Demokrata Párt, valamint a szakszervezetek vettek részt, vagyis végső fokon a demokrácia szocialista és polgári irányzatai, erői. Ezt belpolitikailag az indokolta, hogy akkor még a demokrácia egyik irányzata sem lett volna képes egyedül kormányozni az országot. A nemzetközi feltételt pedig a szövetséges nagyhatalmaknak az a közös elhatározása jelentette, amely az összefogás irányában befolyásolta a demokrácia minden hazai képviselőjét és hívét. A népi demokrácia tehát Magyarországon is meghatározott nemzetközi és belső feltételek egyidejű jelenlétének köszönhetően a megszületését és a fennmaradását is.

A különböző társadalmi csoportoknak a népi demokráciában megvalósuló, illetőleg megvalósuló széles összefogásának ilyen lehetőségével korábban még a marxista gondolkodók és politikusok közül is csak kevesen számoltak. Lukács György az Irástudók felelőssége című kötetében, a népi demokrácia osztálytartalmaival összefüggésben, az 1930-as évek végén így fogalmazta meg a nép fogalmát: „... a magyar nép azonos a magyar dolgozó néppel, vagyis parasztsággal, munkássággal, városi kispolgársággal, dolgozó intelligenciával”. Ennek a megfogalmazásnak a korszerűsége elsősorban abban állt, hogy a városi kispolgárságot – amelyet a korabeli és jó ideig a későbbi közfelfogás is inkább „polgár”-ként kezelte – maradéktalanul a nép alkotórészének tekintett. De Lukács ezzel együtt sem tudott végleges választ adni a létrejövő népi demokrácia lehetséges társadalmi bázisát illetően. A második világháború után a politikai és munkásmozgalm-történeti irodalom a népi demokráciát a munkás-paraszt „demokratikus diktatúra” egyik válfajának látta. S ezzel kimondva-kimondatlanul is tudomásul vette a gazdag parasztságnak, vagyis a falusi burzsoáziának a népi demokratikus hatalomban való részvételét. A városi burzsoáziát viszont legfeljebb csak a tábornokok, a „volt horthysta elemek” részvételével bezárólag és az antifasiszta fegyveres küzdelem szükségleteit figyelembe véve említette meg átmeneti, véletlen „szövetségesként”. Az elsők között Palmiro Togliatti ismerte fel a spanyol forradalom és polgárháború tapasztalatait elemezve, hogy az antifasiszta burzsoázia részese lehet a népi demokratikus hatalomnak. Ő mutatott rá arra is 1936-ban a spanyol forradalom sajátosságairól című cikkében, hogy a Spanyolországban létrejött népi hatalam nem lehet sem a lenini munkás-paraszt „demokratikus diktatúrával”, sem annak programjával azonosítani. „Hasonlóképpen nem magyarázható meg a spanyol népfront igazi jellege – írta Togliatti –, ha csak egyszerűen munkás-paraszt demokratikus „diktatúra”-ként definiáljuk. Legelőször is a spanyol népfront nemcsak a munkásokra és parasztokra támaszkodik, hanem szélesebb társadalmi bázissal rendelkezik, másodsorban, a polgárháborútól ösztönözve, egy sor olyan intézkedést tesz, amelyek meglehetősen túllépik a diktatúra kormányának programját”.

Magyarországon a népi demokratikus hatalom jellegének közel két évtizedig tartó tisztázatlansága jórészt a kisgazdapárt megítélésének bizonytalanságából fakadt. A koalíciós időszakban a politikai dokumentumok és a publicisztika időről időre különbséget tett ugyan a párt irányzatai és csoportosulásai között, de akkor is gyakran elmosta a centrumot és a jobbszárnyat elválasztó határvonalakat. Az 1940-es évek végétől az 1950-es évek elejétől azonban a kisgazdapártra már jobbra csak mint jobboldali pártra, a felszabadulás utáni vezetőire pedig – a balszárny néhány képviselőjétől és az utólag ide sorolt kisgazdapárti politikusoktól eltekintve – reakciósként történt hivatkozás, amit fokozatosan az általános és középiskolai történelemtankönyvek is átvettek. Ez a szemlélet, illetőleg köztudat azután – érthető módon – nem tudott mit kezdeni a kisgazdapárttal a népi demokráciával kapcsolatban. Ugyanakkor a történeti források hitelesen arról tanúszkodnak, hogy a kisgazdapárt centruma, amely a párton belül a legnagyobb és legbefolyásosabb csoportosulás volt, a paraszti demokráciát vallotta politikai eszményének. Ez a polgári demokrácia-felfogás annyiban tért el a hagyományostól, hogy a pénztöke és a bankok bírálatában radikálisabb, az állam és a egyház viszonyát illetően pedig konzervatívabb volt annál.

A magyar népi demokrácia gerincét kétségtelenül a baloldali pártok, az MKP, SZDP és az NPP szilárd politikai együttműködése jelentette. Részvételük nélkül valóban nem jöhetett volna létre Magyarországon a népi demokratikus hatalom. De egymagukban – ellentétben a máig is élő köztudattal – nem testesíthették, s nem is testesíthették meg a népi demokráciát. Hiszen a szóban forgó pártoknak az akkori összefogása tulajdonképpen csak a munkásság és a szegényparasztság szövetségét jelentette. Így ennek a szövetségnek nélkülözhetetlenül szüksége volt – a népi demokrácia létrejötté és fennmaradása érdekében – a demokrácia polgári erőire, köztük az antifasiszta városi burzsoáziára is, amelyeket a sajátos magyarországi viszonyok folytán lényegében a Független Kisgazda Párt centruma képviselt. A baloldali pártok és a cent-

rum összefogásában testet öltött kormánykoalíció volt tehát eredetileg nálunk: a népi demokrácia, illetőleg a népi demokratikus hatalom. A kisgazdapárti centrum ebben az időszakban tényleg a koalíció jobboldalán helyezkedett el, de egyáltalán nem a polgári jobboldalt jelentette, amely az FKGP jobbszárnyán és azon kívül volt található. A kisgazdapárti jobbszárny jelenléte a függetlenség frontban feltétlenül bonyolította és nehezen áttekinthetővé tette a hazai politikai viszonyokat, de ez sem az összefogás tényén, sem annak tartalmán nem változtatott. Még akkor sem, ha a korabeli közvéleményben – a jobbszárny képviselőinek megnyilvánulásai alapján – nemegyszer olyan benyomás alakult ki, mintha az FKGP egyidejűleg lenne a koalíció tagja és ellenzéke.

A baloldali pártok és a kisgazdapárti centrum által alakított koalícióban találkoztak a közösérdekek, anélkül persze, hogy a benne részt vevők külön érdekeiket véglegesen, vagy akár csak tartósan feladták volna. Az 1946. évi pénzügyi stabilizáció megteremtéséig és a békekilátások tisztázódásáig, vagyis 1946 őszéig egyébként egyetlen koalíciós partner sem gondolhatott – és nem is gondolt – komolyan az együttműködés felbontására. A koalíción belüli küzdelmek gyakran éles formát öltöttek, sőt az is előfordult, hogy a kormányzati válságig eljutottak, de ezek kimenetele mindig megállapodással, pontosabban kompromisszummal végződött. Szinte kivétel nélkül ilyen körülmények között oldódtak meg azok a kérdések, teremtődtek meg azok a vívmányok, amelyeket ma – és természetesen a jövőben is – a legértékesebb demokratikus hagyományaink között tartunk nyilván. Csupán emlékeztetni szeretnék az újáépítésre, a földosztásra, a választójogra, a köztársasági államformára, a pénzügyi stabilizációra, a szénbányák államosítására, a legnagyobb nehézipari üzemek állami kezelésbe vételére stb. 1945-ben mind a kommunisták, mind pedig a kisgazdapárti centrum, hogy ezúttal csak a két szélső pólust említsem, földet kívánt osztani. Ez közös érdekük volt. A külön érdekeik a földosztás időpontjának megállapításában, s főleg a végrehajtás módjában jutottak kifejezésre. A megalkotott jogszabály olyan kompromisszum volt, amely kétségtelenül rányomta bélyegét a demokratikus földosztásra, de a végrehajtásban már a külön érdekek érvényesítésére irányuló törekvések is tükröződtek. Lényegében ugyanezt lehet elmondani a köztársaság megteremtésével kapcsolatban is. Azt, hogy át kell térni a köztársasági államformára, nem képezte vita tárgyát a koalícióban. Annál több vita folyt az időpontról és a köztársasági elnök jogköréről. A baloldali pártok ugyanis szűkíteni, a kisgazdapárti centrum viszont bővíteni szerette volna az elnöki jogkört. A baloldali pártok ekkor együttesen is kisebbségek voltak a törvényhozásban. A politikai pozícióik tehát csak gyengülhettek azáltal, ha a nemzetgyűlés egy széles jogkörrel rendelkező kisgazdapárti köztársasági elnököt választ. Végül is a kisgazdapárti centrum azért fogadta el a baloldali pártoknak a nemzetgyűlés jogkörének kiszélesítésére és az elnöki jogkör lényeges szűkítésére vonatkozó javaslatait, mert tulajdonképpen ezek sem keresték a jövőbeni elképzeléseit.

A legújabb marxista történeti irodalom általában hiteles és megbízható képet fest a magyarországi népi demokratikus hatalom keletkezéséről, osztálytartalmáról, jellegéről és céljairól. Ugyanakkor a népi demokrácia politikai intézményrendszerét átfogóan – s különösen az intézmények kölcsönhatásában – eddig még sem a politikatudományi, sem a történeti kutatás nem vizsgálta behatóban. De kevés figyelmet szenteltek ennek a témakörnek a politikát alakító-formáló korabeli tényezőket, illetőleg elméleti képviselőket is. Ez szembeutó módon jutott kifejezésre 1945–1946-ban a „demokrácia válságáról” folytatott vitában, ahol mind Bibó István, mind Lukács György és Révai József lényegében helyesen ismerték fel a nemzetközi helyzet, illetőleg a nemzetközi erőviszonyok alakulásának fontos szerepét a népi demokrácia sorsát illetően – bár különböző következtetéseket vontak le belőle. A belső viszonyokat, s konkrétan a népi demokratikus hatalom jelenét és jövőjét, Bibó valójában döntően csak a parlamentáris demokrácia szemüvegén nézte, míg Lukács és Révai szinte kizárólag a politikai taktika szempontjait szem előtt tartva alkotott véleményt a népi demokráciáról és intézményeiről. Arról pedig már nem is szólt, hogy érvelésük egyaránt nem támaszkodott a konkrét valóság mélyebb elemzésére, hanem jórészt logikai és más érveket vonultak fel a maguk igazának bizonyítására.

A népi demokrácia a hatalomgyakorlás oldaláról nézve – és az első pillanatra – kétségtelenül leginkább a parlamentáris demokráciára emlékeztetett. A gyűlekezési és szólásszabadság gyakorlásának méretei, a sokszínű politikai sajtó, a nemzetközi összehasonlításban is egyik legdemokratikusabb választójog, a viszonylag gyakori parlamenti választások, a törvényhozás bizottságainak aktivitása, a parlament gazdag és kiemelkedő jelentőségű törvényalkotásai, valamint széles jogköre érdekes fókuszban az újdonság erejével hatottak, s méltán keltették fel a hazai és a külföldi közvélemény érdeklődését a magyar népi demokrácia iránt. Emellett a pártok erejéről és befolyásáról a közvélemény legkönnyebben szintén a választási eredmények alapján juthatott a számára megbízható információkhoz. A szövetséges nagyhatalmak valamennyien egyetértettek abban – és ennek közös nyilatkozataikban hangot is adtak –, hogy a fasiszta blokk államainak népei az életbevágóan fontos társadalmi, politikai, gazdasági és államhatalmi kérdéseket demokratikus úton oldják meg. Ezzel összhangban azt ajánlották, sőt lényegében előírták, hogy ezekben az országokban a lakosság összes demokratikus elemeit képviselő ideiglenes kormányokat kell alakítani, amelyek előkészítik az illető nemzet akaratának megfelelő törvényhozó és végrehajtó hatalom létrehozását szabad választások útján. A történelmi előzmények – és hagyományok – mellett tehát a nemzetközi helyzet szabta feltételek is befolyásolták a magyar népi demokráciában a hatalom gyakorlásának módját és formáit. Az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia – a fegyverszüneti periódusban és utána is – szintén a parlamentáris demokrácia meglétét kérte sűrűn számon a közép- és délkelet-európai államokon,

köztük Magyarországon is. Mégpedig mindenekelőtt azzal a céllal, hogy ezzel nemzetközi támogatást nyújtson a polgári pártoknak és erőknél. A baloldali pártok ezt azzal igyekeztek kivédeni, legalábbis semlegesíteni, hogy esetenként maguk is túlhangsúlyozták a parlamentáris demokrácia érvényesülését. Mindezek után a politikai intézményrendszerrel a ténylegesen szinte elkerülhetetlenül szegényesebb és egyoldalúbb kép alakult ki a köztudatban, s a közvélemény hovatovább nemcsak a népi demokrácia, de általában a demokrácia szempontjából is egyedül a parlamentáris demokrácia jelenlétét is intézményeit tekintette mérvadónak.

A népi demokrácia azonban a valóságban soha nem volt – Magyarországon sem! – egyszerűen csak parlamentáris demokrácia. A népi demokrácia politikai intézményrendszerének szerves részei voltak a közvetlen demokrácia intézményei (földigénylő bizottság, üzemi bizottság stb.), amelyekről külön-külön gyakran esett és esik ma is szó, de nem az előbbivel összefüggésben, hanem valójában attól függetlenül. A felszabadulást követő években még viszonylag Lukács György szentelte a legtöbb figyelmet ennek a problémának irodalompolitikai tanulmányaiban, amelyekben részletesebben taglalta a demokrácia problematikáját: a „formális”, a „közvetett” és a „közvetlen” demokrácia kérdéseit. S ő mutatott rá arra is, hogy a népi demokrácia, ellentétben a polgári demokráciával, igényli és biztosítja a népek a hatalom gyakorlásában való közvetlen részvételét, vagyis: megvalósítja a közvetlen demokráciát is.

A felszabadulás első heteiben-hónapjaiban Magyarországon nem volt olyan felelős központi – állami vagy társadalmi – szerv, amely a lakosság képviselőjének tekinthette magát, s annak a nevében intézkedhetett volna. Ezért a szovjet hadsereg parancsnoksága – összhangban a szövetséges nagyhatalmak közép- és délkelet-európai politikájával – a régi közigazgatást igyekezett talpra állítani. Ez az elképzelés azonban, legalábbis kezdetben, nem sok sikerrel járt, mert a hivatali „gépezet” a háborús események folytán erősen széttzilárdodott, és a lakosság bizalma sem övezte tevékenységét. A lakosság a legtöbb helyen inkább azokra a népi bizottságokra (intéző bizottság, ötös bizottság, ideiglenes tanács, községi tanács, direktórium stb.) bízta ügyeinek intézését, amelyeket önmaga hozott létre. S az új államszervezet kiépüléséig gyakorlatilag az ő kezükben összpontosult helyileg minden hatalom. Ugyanakkor a népi bizottságok a függetlenségi frontnak is nem csupán a társadalmi bázisát jelentették, hanem egyúttal a szervezeti keretét is adták, hiszen kiegészülve az időközben megalakult vagy újjászerveződött pártok megbízottjaival, egységesen a nemzeti bizottság nevet vették fel, és a továbbiakban az MNFF helyi szerveiként működtek. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után azonban a nemzeti bizottságok Magyarországon nem épültek be a népi demokratikus állam szervezetébe, hanem társadalmi-tömegmozgalmi funkciót kaptak. (Az 1945. január 20-i fegyverszüneti szerződés szintén a régi közigazgatás visszaállítását írta elő.) Azt várták tőlük a koalíció baloldalán, hogy „alulról” gyakoroljanak nyomást az állam központi és helyi szerveire, mindenekelőtt a közigazgatásra.

1945 elején az üzemek és gyárak munkásai több helyen üzemi bizottságokat választottak a saját soraikból. Ezután rövidesen jogszabály intézkedett további megalakításukról és működésükről. Az üzemi bizottságok kezdeményezték és biztosították a termelés megindítását és folyamatosságát, megvalósították a termelés munkás-ellenőrzését, s elősegítették a munkásegység megszilárdítását. Az üzemi bizottságok a töke korlátozása mellett, fontos szerepet tölthettek be a töke kisajátításánál is. Az államosítások után viszont már nem nyílt lehetőségük arra, hogy kialakítsák tevékenységük feltételeit és tartalmát – az új, gyökereken megváltozott körülményeknek megfelelően.

A 600/1945-ös kormányrendelet értelmében a földosztást közvetlenül a helyi földigénylő bizottságok hajtották végre az egész országban. Mégpedig oly módon, hogy több helyen radikálisan túllépték a rendelet előírásait, és ezzel érvényesítették az agrárszegénység közvetlen érdekeit is. A földigénylő bizottságok formailag erősen koalíciós színezetű összetétele a demokratikus földosztás során többnyire nem érvényesült, mivel mind a baloldali pártokhoz, mind a kiscgazdapárthoz tartozó parasztek elsősorban földigénylők voltak. Az érdekek ilyen találkozása hosszabb időre helyet adott a földigénylő bizottságoknak a társadalmi-politikai életben. A nemzetgyűlés 1946. decemberi ülésén elfogadta a földosztás befejezéséről szóló törvényjavaslatot, amely a földigénylő bizottságok megszüntetését is tartalmazta. A helyükbe lépő földműves tanácsoknak azonban már nem volt érdemleges hatáskörük. S így nem is tölthették be szerepüket sem a földigénylő bizottságok társadalmi bázisának kiszélesítése, sem korábbi feladatuk továbbfejlesztése tekintetében.

*

1947 márciusában a Truman-elv meghirdetésével véget ért a szövetséges nagyhatalmak korábbi együttműködése és a nemzetközi életben a hidegháborús politika előidézte viszonyoknak adta át a helyét. Ennek egyik legjelentősebb belpolitikai következményeként felbomlott a kiscgazdapárt, s új erőviszonyok alakultak ki a koalíción belül. Az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választásokon a Magyar Kommunista Párt kapta a legtöbb szavazatot, de a szilárd, kormányzóképes többséget csak úgy lehetett megvalósítani, ha az agrárpártból fokozatosan a dolgozó parasztság pártjává váló kiscgazdapárt változatlanul tagja marad a koalíciónak. 1947–1948-ban Magyarországon megvalósult a töke kisajátítása és a burzsoázának a hatalomból, illetőleg a politikai életből való kiszorítása. Ezzel nagyjában egyidejűleg napirendre került, természetesen, a politikai intézményrendszer korszerűsítésének ügye is.

175 éve született Knezič Károly tábornok

Évről évre olvashatunk hosszabb-rövidebb megemlékező írásokat az aradi vértanúk meggyilkolásának évfordulóján. Az 1849. október 6-án Aradon kivégzett tizenhárom hős úgy él nemzetünk kollektív emlékezetében, mint „az aradi tizenhárom”, ám – felmérések bizonyítják –, hogy a tizenhárom nevet középiskolásaink, egyetemi hallgatóink alig tudják felsorolni. Mindaddig egyetlen aradi vértanúnk – Kazinczy Lajos ezredes, akit október 25-én végeztek ki, s manapság a 15. aradi vértanúként őrizzük dicső emlékét – életútjáról készült hiteles biográfia¹. Időszerű tehát, hogy a mostaninál többet tudjon közvéleményünk az aradi mártírok életéről, katonai pályájáról, életük kerek évfordulóján ne feledkezzünk meg róluk!

Most a 175 esztendeje született Knezič Károly² honvéd tábornokra emlékezünk, aki a horvátországi Veliki Grdevacban katonacsalád gyermekeként jött a világra 1808-ban. Katonai szolgálatát egy délvidéki határőrezredben kezdte meg, s 1824-ben avatták hadapród hadnaggyá a varasdi ezredben. Nemsokára Egerbe helyezték át az ott állomásozó 34. gyalogezredhez. Katonailag jól képzett, szorgalmas tisztként ismerték, s az 1840-es évek elején már századosi rendfokozatot ért el. Évekig szolgált Galíciában, mint Lichtenstein tábornok, hadosztályparancsnok segéd-tisztje. „Galícia nyomorúságában született meg az én – minden áldozatra kész – önérzetem, hol is a Metternich-politika erkölcs-telenségét, majd meg a nemesség esztelen könyörtelenségét és az

ezáltal elvadult lengyel népnek kegyetlenségét színről színre látva, lelkiismeretem felzúdult, s lelkemben egy jobb kor utáni vágy ébredt fel”³ – nyilatkozta ezekről az évekről.

1846-ban saját kérelmére visszahelyezték Egerbe: az ezred 3. zászlóaljának kapitánya lett. Az 1848-as forradalom kirobbanásának híre e hősi múltú városban érte Knezič kapitányt, aki „a szabadságért küzdő magyar nép szolgálatába állt”⁴. Zászlóaljával együtt a délvidéki ellenforradalmi bandák ellen vezényelték 1848 nyarán. A bácskai harcok után alezredessé léptették elő, s 1849 februárjában, immár dandárparancsnokként, csatlakozott a dicsőséges tavaszi hadjáratot előkészítő főszerephez.

¹ Pásztor Emil: A tizenötödik aradi vértanú. Kazinczy Lajos. Dokumentuméletrajz (Kossuth–Zrínyi, Bp., 1979.)

² A tábornok családnevét többféle formában közlik a forrásmunkák. Az Aradi Vértanúk Albuma (1892) c. kötet 57–63. oldalán olvasható életrajzában (szerzője Bóhik Gusztáv, a tábornok segéd-tisztje Knézičnek, ugyanennek a kötetnek 100. oldalán viszont láthatjuk aláírásának másolatát: „Knezič tábornok”. Békés István: Hazádnak rendületlenül. A magyar nép aranykönyve (1955) c. művének 165. oldalán Knézičként szerepel. Helyes írásmóddal közli Az aradi vértanúk (Bp., 1979) c. munka, amikor Knézičnek írja.

³ Bóhik G.: id. életrajza Knezičről.

⁴ Békés I.: im.

⁵ Bóhik G.: im.

⁶ Bóhik G.: im.

Knezič Károly mint dandárparancsnok elsőrangúan bevált. Minden követ megmozgatott, hogy katonáit ellássa ruhával, fegyverrel, élelemmel, állandóan közöttük tartózkodott, ismerte gondjaikat: „Knezič maga volt a rend s a pontosság. Dandárjában, sőt később hadosztályában is csaknem minden tisztet, s sokat a legénységéből is nevének ismervén, azoknak kényelméről is a lehetőségig gondoskodott, többször mondván: csakis a rongyos s éhes katoná gyáva. Útközben szakadatlanul seregével volt, s bizonyára ő éhezett s szomjazott legtöbbit, nélkülözésben pedig annyira ment, hogy a szabadban táborozván a puszta földre feküdt, s hol az ő háta szolgált segédjének, hol meg ennek háta önéki párnául”⁵ – írja segédtsíztje, Bóvik Gusztáv.

Részt vett márciusban a szolnoki csatában: hősi helytállásáért nevezték ki. Jelentős szerepet játszott a tápióbicskei útközetben is, ahol dandárjával elfoglalta a Tápió hídját. A bal szárnyon vitte győzelemre katonáit a váci csatában, jelentős érdemeket szerzett a nagysallói diadal kivívásában is. Április 26-án egyik főszereplője volt a komáromi erőd elfoglalásának. A tavaszi hadjárat sorsdöntő összecsapásaiban mutatott hősiességéért előbb a III. osztályú, majd a II. osztályú katonai érdemjellel tüntették ki, s májusban megkapta a tábornoki kinevezést is.

Amikor Damjanich tábornok Komáromban egy balszerencsés kocsikázás közben lábát törte, Knezičet nevezték ki helyére a III. hadtest élére. Hadtestparancsnokként vett részt Buda ostromában. Az ő katonái törtek utat elsőként a Bécsi-kapu felőli oldalon az ostromlott várba. Buda elfoglalása után a III. hadtestet a Vág folyóhoz irányították. A magyar hadvezetés kapkodva adta ki a parancsokat, ami hozzájárult ahhoz, hogy a Knezič-hadtest elkéssett a Pered–Zsigárd térségében zajló útközetből, amiért Görgey tábornok leváltotta hőseit.

Ezt követően – 1849 júniusától – Knezič tábornok rövid ideig a hadügyminisztériumban teljesített szolgálatot, majd egy hevenyészve megszerzett hadosztály élén Tokajnál foglalt védelmi állást a Tisza vonalának szemmel tartására. Amikor Görgey visszavonuló hadserege a Tiszához ért, Knezič is csatlakozott hozzájuk. Világosig Görgey táborában maradt, s ő is letette a fegyvert.

Az oroszok Sarkadra kísérték Knezičet, a többi fogságba esett magyar főtiszttel együtt. Segédtsíztje többször is könyörgött neki, hogy szökjön meg, hiszen az orosz őrség olyan csekély létszámú volt, hogy ez szinte semmiféle kockázatot nem jelentett volna. „Nem hagyhatom el jó honvédeimet. Mindig hívek voltak, én, vezérük is a halálig hívők leszek hát – mondta, s valahányszor ilyeneket mondott, szemüvege alól eleven szép szeméből mindig nagy könnyecsek estek le hollőfekezte szakállára.”⁶

Az oroszok által kiszolgáltatót foglyokkal együtt őt is az aradi várbörtönbe zárták, s a hadbírósiági komédia után 1849. október 6-án negyedik áldozatként lépett az akasztófa alá. Választott hazájához – hiszen ő horvát származású volt – hű maradt a sírig.

Ifj. Kálmán Gyula

Hódmezővásárhelyi évfordulók

Akik a Honismereti Évfordulónaptárból kimaradtak

Örömmel vehettük kézbe a Honismeret 1982-es hatodik számának mellékleteként az 1983-as évfordulónaptárt, ami gazdag, sokszínű metszete a megőrzésre méltó magyar múltnak, hasznos segédeszköz tanár, könyvtáros, a honismeret minden munkása számára. Talán nem tűnik lokálpatriotizmusnak vagy szerénytelenségnek (hisz még lexikonjaink is hiányosak), ha most az érdekes listát néhány vásárhelyi évfordulóval próbálom kiegészíteni, olyan személyekre emlékeztetve, akiknek alakja, tevékenysége, a helyi jelentőségén túl, közös hagyománykincsünk részévé vált.

Lássuk tehát (időrendben) a jeles napokat.

Dankó Pista, a halhatatlan szegedi nótaszerző neve mellé kívánkozik azé a vásárhelyi mesterprimásé, aki 120 éve, 1863. február 2-án született: hiszen *Czutor Béla*¹ nevét és játékát maga Dankó foglalta dalba. Pósa Lajos versére írott dala első sora márványba vésvé, emléktáblaként, ott látható az egykori híres promenádon, a hajdani Fekete Sas (ma Béke Szálló) falában: „Vásárhelyi sétatéren Béla cigány muzsikál...” A hétgyermekes muzsikuscsalád fia csak három osztályt járhatott, de 15 éves korában már helyettesíteni tudta beteg apját – aki szintén primás volt – a zenekar élén. Östehetség volt, zenei műveltségét apjától, rokonaitól kapta, de tanult a varázsos kezű, nagy tudású népzeneosztól, Fehér Polditól (Weisz

¹ *Vetró Lajos Endre*: Béla cigány. Hódmezővásárhely, 1909. Vetróról ld. Szinnyei J.: Magyar írók élete és munkái. XIV., 1181. hasáb.

Lipót), s egy Giovanni Ferenc nevű olasz származású karmestertől is. Magával ragadó játéka, zenekarának fegyelmezett összhangja rendkívüli népszerűséget szerzett számára nemcsak szülővárosában, de a nagyváradi Félix-fürdőn és Új-tátrafüreden is, ahol nyaranta együttesével rendszeresen szerepelt. Országos elismerést aratott, amikor 1903-ban egymás után két rangos zenei versenyt nyert, előbb Szegeden a Dankó-szobor javára rendezett hangversenyen, majd decemberben Nagyváradon a Dankó-napok országos cigányversenyén kapott első díjat. A tüdővész fiatalon, pontosan 46. születésnapján ragadta el. Városa utcát nevezett el róla, a Tornyai Jánost is támogató, literátus földbirtokos lapszerkesztő Vetro Lajos Endre (1858–1928) pedig könyvet írt róla.

Bár aradi születésű és Debrecenben halt meg, élete legnagyobb munkája, a majolikagyár körüli tevékenysége, Vásárhelyhez köti *Smurák József*² építész, iparművész, akinek idén februárban százéves születési évfordulója volt. (A pontos dátum egyelőre sajnos ismeretlen előttünk.) A tálasipar halódását látva, a több száz éves gölönccsrézhagyományok megteremtésére vállalkoztak a század első éveiben az alföldi iskola vásárhelyi művésztelepét is megalapító festők: Endre Béla (1870–1928), Tornyai János (1869–1936) és társaik. Jó barátjuk, Smurák József, aki ekkor még Aradon lakott és dolgozott, már 1912-ben főszerepet játszott a Művészek Majolika és Agyagipari Telepének alapításánál: a Telep helyéül kiszemelt épület, az egykori Hajdú-vendéglő bérbevétele az alapító tagok megbízásából ő köthette meg a szerződést Juhász Mihály polgármesterrel. A Telep alapításának gondolata egyébként a melegszívű, rendkívül művelt Endre Béla nevéhez fűződik, művészeti vezetésében is irányító szerepe volt haláláig. Mellette, 1913-tól Medgyessy Ferenc is szerepet vállalt a gyár munkájában, az általa tervezett kispasztikák, díszműfigurák kerámiatörténeti jelentőségük. Egész sor kis méretű szobrát sokszorosították az ugyancsak vásárhelyi Pásztor Jánosnak is (1881–1945). Még szorosabbá vált a gyár és Smurák kapcsolata, amikor 1919-ben Vásárhelyre költözve átvette a Telep irányítását. A húszas évek első felében inkább edényt gyártottak, majd fokozatosan áttértek a díszműárra. Smurák 1920-ban bevezette a kályhagyártást is, a kilenc-tíz féle, különböző plasztikus ornamentikával díszített, igényes kályhacsempe gyártásával meglehetősen sikert aratott a gyár, kevesen tudják például, hogy Móricz Zsigmond – aki többször meglátogatta a gyárat – leányfalui otthonában szintén vásárhelyi majolika kandallót rakatott. Smurák 1927-ben vált meg a gyártól és a várostól, Debrecenbe költözött, ahol iparművészként dolgozott, az Ady Társaság megbecsült tagjaként élt 1943. december 4-én bekövetkezett haláláig.

Ugyancsak Debrecenben nyugszik a Czutor Bélával egyivású – tehát szintén 120 éve született – *Exner Leó*,³ akinek, a híres primáshoz hasonlóan, szintén a zene töltötte ki az életét. A Sümegen, 1863. április 11-én született Exner polgári iskolai és óvónőképző intézeti tanári oklevelet szerzett, s 1892-től, az iskola megnyitásától, 1927-ig tanította a vásárhelyi óvónőképzőben a természettudományokat és az ének-zenét. Nemcsak példás tanár, országos hírű szaktekinély (Gyermekfoglalkoztató és Napi foglalkoztatási tervek címmel 1914-ben és 1915-ben tankönyveket is írt), hanem a város zenei életének jeles alakja, hosszú ideig a városi dalárda karmestere. Több népszerű műdalt, gyermekdalt írt, megzenésítette Gárdonyi Géza és Tompa Mihály több versét. Nyugalomba vonulása után – Smurákkal nagyjából egyidőben, talán ismerték is egymást – Debrecenbe költözött, itt halt meg 1935. február 18-án.

Ady földjéként, éppen száz éve, 1883. április 30-án született az Ér-melléken, Gáospetriben *Szabó Imre* tanító, újságíró. A Máramaros-szigeten tanítóképzőt végzett fiatalember húszévesen, 1903-ban került Vásárhelyre. A hasonló érdeklődésű Szabót itt könnyen befogadták az Endre Béla és Tornyai János körül kialakult baráti kör tagjai: az akkor itt élő Rudnay Gyula (1878–1957), a szociófotó úttörője, Plohn József (1869–1945), a néprajzi kutatást, gyűjtést akkor kezdő Kiss Lajos (1881–1965), s a csoporthoz lazábban kapcsolódó, már-már dekadensen érzékeny, nagy intelligenciájú Gonda József (1877–1913., az A Jövendő c. folyóiratával Adynak s a Nyugatnak alighanem legjobb vidéki követője). A kis társaság a hatalmas sárfészekben a kultúra magvait vetette, a közművelődés oldaláról próbálta a társadalmi haladást előbbre vinni múzeum és majolikagyár alapításával, tárlatrendezéssel, folyóirat indításával. Ebben a pezsdítő légkörben a fiatal tanító hamar megkezdte publicisztikai tevékenységét. Főmunkatársa lett a Németh László Égető Eszterében is szereplő Vásárhelyi Híradónak, majd a függetlenségi Vásárhelyi és Vidékének s gyermeklapot is szerkesztett.⁴ Bíróági eljárás, fegyelmi felelősségre vonás ellenére bátran, következetesen hirdette polgári demokratikus elveit, meggyőződését. Szót emelt az iskolák államosításáért, a demokratikus nevelésért, a népfelcséplés elveit fejtegette. Amikor a függetlenségi pártból kilépett Nagy György Vásárhelyre költözve megalapítja az Országos Köztársasági Pártot, Szabó Imre az egyik alapító, vezetőségi tag, a párt folyóiratának, a Magyar Köztársaság évfolyamait a NLK-ban, a Vásárhelyi jeles c. életrajzi kislekxikont (Hmv. 1974) és *Bónis György*: Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom c. munkáját (Akadémia K., 1962).

² *Kajári Gyula*: Hódmezővásárhelyi Majolikagyár 1912–1972. Hmv. 1972. Alföld, 1974., jan., 67. old.

³ Hódmezővári helyi Németh László Városi Könyvtár (NLK) helyismereti életrajzi adattára.

⁴ *Kársz J.*: A Csongrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1843–1970. Szeged, 1974. Szabó Imréről lásd még a Magyar Köztársaság évfolyamait a NLK-ban, A Vásárhelyi jeles c. életrajzi kislekxikont (Hmv. 1974) és *Bónis György*: Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom c. munkáját (Akadémia K., 1962).

Ha a száztíz éve, 1873. június 11-én Hódmezővásárhelyen született *Ormos Ede*⁵ nyomait keresgéljük a kézikönyvekben, rendkívül tiszteletre méltó, nagy ívű, gazdag, forradalmár életpálya kerekedik ki szemünk előtt. A polgári családból származó jogász – saját szavai szerint – a Szántó Kovács-pőr hatására vált szocialistává, noha már a gimnáziumban olvassatta Marx műveit. (Az SZDP-felcsoport 1895-ben lépett be.) A vásárhelyi munkászenvedésnek ő volt első tudományos igényű, szocialista feldolgozója. „A szocializmusról, különös tekintettel a hódmező-vásárhelyi munkáskérdésre” c. munkáját 1896-ban jelentette meg. (Szántó Kovácsról drámát is írt, lásd Honismeret, 1977. 4. szám.) Makón nyitott ügyvédi irodát, Makó és Vidéke címmel szocialista lapot indított, 1898-ban a városi képviselőtestületben megalakította az SZDP első vidéki frakcióját. 1907-ben a fővárosba költözve, a Népszava belső munkatársa és jogtanácsosa lett. Belépett a Galilei Körbe. Jászival és Somlóval együtt a Társadalomtudományi Társaság balszárnyához tartozott. Cikkeket írt a Huszadik Századba, de dolgozott a Vásárhelyen megindult Magyar Köztársaságba is. Az ösztírozás forradalom után a közellátási minisztérium sajtóosztályának vezetője lett, 1919-ben röpirat formájában is földolgozta a Szántó Kovács-mozgalmat. („1894. április 22. A hódmezővásárhelyi munkászenvedés.”) Ezért 1919 őszén menekülnie kellett. Az emigrációban közreműködött a Bécsei Magyar Újság, a Pozsonyi Magyar Újság szerkesztésében, majd Erdélyben a Keleti Újság, az Újság és a Magyarország munkatársa volt. 1921-ben írta a Mi okozta Magyarország pusztulását? c. tanulmányát. 1927-ben térhetett haza, itthon állandó megfigyelés alatt, alkalmi cikkíróként, a Századok előfizetés-gyűjtőjeként dolgozott a megélhetésért. Egyik fia a spanyol polgárháború önkénteseként halt hősi halált. A magános, idős ember nem érthette meg az annyira várt főlzabradulást, 1944-ben elhurcolták, és (Bónis György szerint) a kecskeméti internálótáborban vesztett nyoma.

Százéves születési évfordulóját ünnepejük augusztus 16-án a vásárhelyi művészet legeredetibb tehetségű alkotójának, *Kovács Mária* (Mária) festőművésznek is. Máriaék lelkülete, személyisége alapján mai fogalmaink szerint naiv művésznek tekinthetnénk, de Tornyai János cselédjeként, élettársaként, tanítványként, a zseni mellett eltöltött nehéz, szép másfél évtized, annak minden hatása igazi művészé érlelte, sok esetben tanult mesterek felülmúló magasságba emelte. Motivumkiválasztása, komponálásmodja, de főleg gyermekien tiszta látása, finom színvilága a magyar festészet egyedi jelenségévé avatta. Mária 1905 nyarán került Tornyaihoz cselédnek, a fiatal parasztlányra rendkívüli hatással volt gazdjája tevékenysége, gondolkodásmodja, egy új világ nyílt ki előtte, s amikor Tornyai 1910 tavaszán egy görét (!) húzatott ki a város szélén levő Tuhutum utca végében levő telkére, s ide kiköltöztek, Mária is festeni kezdte a táru, lélegző májusi határt – egyelőre titokban, majd gazdjája szinte döbbsent ámulatától kísért támogatásával. Az Ernst Múzeumban 1911-ben nyílt Tornyai-kiállításon az őt szobából egyet már Mária képei töltöttek meg. A korabeli nézők így vélekedtek a látottakról: *Endre Béla*: „Őt ült Mária kint a nagy pusztán, ecsettel a kezében és – rászállott a harmat . . .”, *Lyka Károly*: „A leghatározottabb tehetség – csak meg tudja találni az érvényesülése feltételeit ebben a mai sivár világban!”, *Mednyánszky László*: „Ha én még egyszer a Mária szűz-tiszta, gyermek lelkevel tudnám látni a természetet . . .”. 1913 karácsonyán, itthon már önálló kiállítását kísérte egyöntetű elismerés, azonban Tornyai 1919-ben Pestre költözött, a magány, a megélhetés gondjai megtörték pályáját, kicsit őt magát is. Dolgozott tovább, félig elfeledve, igazi elismerést csak a felszabadulás után, akkor is főleg a fiatal művésztársaktól kapott. Az első nemzedék tagjaként a meginduló őszi tárlatok állandó kiállítója az 1960-as évek elejétől, 1968-ban kapja meg a sokszorosan megszolgált Tornyai-plaketet. 1977-ben, 94 éves korában halt meg. Fial pályatársai ápolják emlékét. Szathmáry Gyöngyi síremléket készített neki, Fülöp Erzsébet festőművész könyvet írt róla.⁶

A vásárhelyi művészet tevékeny alakja volt *Almásy Gyula Béla* is,⁷ aki idén október 13-án lenne 75 éves. A makói születésű festő, fametsző, művészettörténeti író személye szinte összekapcsolja számunkra a vásárhelyi művészet emberöltőit. Az első, nagy nemzedék, *Endre Bélák* tevékenységének krónikása, a második nemzedék alkotója, az 1953-ban alapított művésztelep vezetőjeként pedig a harmadik generáció útjának egyengetője volt. Almási Rudnay makói szabadiskolájában tanult, 1931-es első kiállítása még útkeresésének tükrre, vele született tehetsége azután megtalálta saját témáját, hangját. Szülőföldjére nyílt rá zeme, a „nagy sömni”, az Alföld, a rajta, benne élő a tájat magához formáló, vagy éppen benne feloldódó ember lesz a mondanivalója élete végéig. Az ábrázolás legmunkásabb formáját sajátítja el, hisz első jelentős sikereit fametszeteivel érte el. Alföldi magyarok c. albuma az 1942-es könyvnapra jelent meg, 1943-tól Vásárhelyen élt, Örökméces c., versillusztrációkat tartalmazó kötetét már itt, a Tornyai Társaság adta ki, 1948-ban. Versköteteket is illusztrált, közös kötetet jelent meg Buday Györggyel. Összesen tíz önálló kiállítást rendezett, művei szerepeltek párizsi, brüsszeli, vallauris-i, zentai, moszkvai bemutatókon. Egyik kezdeményező szervezője volt a vásárhelyi művésztelep megalapításának, 1954-ben pedig az őszi

⁵ *Bónis Gy.*: i. m. 90–91. old. és *Ormos Ede* munkái a NLK-ban.

⁶ *A Kovács Mária* c. mű kiadásra vár a Corvina Kiadónál, a szerző szíves segítségével ezt használhatam forrásként.

⁷ *Köszegfalvi F.*: Közszolgálat művekben és tettekben. Csongrád megyei Hírlap vásárhelyi kiadása, 1979., júl. 1., 5. old. *Almásy*: A második évtized c. kézirat munkája a Magyar Nemzeti Galéria archívumában.

⁸ *Szinnyei*: i. m. V. 164–166. hasáb, valamint *Irányi Dezső* munkái a NLK-ban.

tlarlatok elindításának, ahol szintén rendszeresen kiállított. 1957-ben Tornyai-plakettel, 1973-ban a városi tanács különdíjával jutalmazták. Viszonylag korán, 1976. augusztus 2-án halt meg, távozása érzékeny veszteség volt.

Decemberi születésű révén, rögtönzött panteonunk végére került *Irányi Dezső*.^{*} Nevét kitörő siker, hírnév nem övezte, a Vásárhelyen 1858. december 15-én – éppen 125 éve – született jogász, újságíró, író rövid életében (1900. ápr. 2-án hunyt el) a magyar sajtó és irodalom szorgalmas, derék munkása volt. Mint a Jókai, Mikszáth (szegedi újságíró 1878–81 között!) nyomán elinduló népies hangvételű nemzedék tagját, Gárdonyi, Tömörkény idősebb, s bár halványabb tehetségű, de az ő tevékenységüket mindenképpen előkészítő testvéreinek tarthatjuk. Már pesti jogászevei alatt írogatni kezdte a Honba az ún. paraszt-rajzokat, főleg a nép életét ábrázoló, sokszor helytörténeti vonatkozású (Nótás Szabó Pál, Nagy András János) karcolatai, beszélei, életképei az 1880-as évek elejétől rendszeresen jelentek meg a Pesti Hírlapban, a Pesti Naplóban, a Nemzetben, Magyarországon, Nagyvilágban, a Budapesti Hírlapban, valamint helyi és szegedi lapokban. Városi aljegyző lett Vásárhelyen, majd a szegedi törvényszék albirája. Sorra jelentek meg elbeszéléskötetei: 1886-ban a Falusi történetek és életképek, 1889-ben Az avarban, 1893-ban a Pitypalaty, 1894-ben a Pipacsok. Érdekelte a népköltészet, gyűjtéséből a Figyelő közölt mutatványokat, a szegedi Dugonics Társaság szépirodalmi osztálya tagjává fogadta.

Köszegfalvi Ferenc

HÍREK

Bessenyei Györgyre emlékeztek Nyíregyházán az 1982. évi múzeumi és műemléki hónap keretében. Az Északi temetőben défelőtt síremléket avattak, ahol *Gyuricsku Kálmán*, Nyíregyháza város tanácselnöke mondott beszédet. Az emlékmű avatásán részt vettek a testőr költő nevét viselő intézmények képviselői, az állami szervek. Tisztelgésük jeléül koszorút helyeztek el a Tiszabercelről érkezett vezetőik, valamint megjelentek Bakonszeg képviselői, ahol a felvilágosodás nagy magyarja utolsó éveit élte.

Délután a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán tudományos emlékülésen beszélt több előadó a Nyírség nagy szülőttjéről. Az előadók és a témák a következők voltak: *Némedi Lajos* egyetemi tanár: Bessenyei kultúrpolitikai törekvései, *Bíró Ferenc*, az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa: A Bessenyei-kutatás és a kritikai kiadás helyzete, *Bánszki István* főiskolai docens: Bessenyei a magyar irodalomtudományban, *Oroszné Deák Judit* főiskolai docens: Bessenyei pedagógiája, *Kiss Ilona* főiskolai adjunktus: Bessenyei filozófiai gondolataiból, *Katona Béla* főiskolai tanár: Egy legenda nyomában (Adalékok Bessenyei utóéletéhez), *Erdész Sándor* múzeumigazgató: A Bessenyei-emlékház Tiszabercelen.

Harasztosi Csaba

*

Fennállásának 650 éves jubileumát ünnepelte Sásd nagyközség 1982. november második felében. Sásd első okleveles említésekor – 1332-ben – már plébániási hely volt. Az emberi élet első nyomai a késő bronzkorra tehetőek. A főútvonal mentén fekvő Oroszló és Sásd az átkelési lehetőséget teremtette meg. E feladatra a törökök palánkvárat építettek, amelyet Zrínyi Miklós hadjárata során felégetett. A település polgári fejlődése, a járási szintű igazgatási központtá válásával a XIX. század közepén kezdődött és a vasútvonalak kiépülésével gyorsult fel. 1919-ben itt székel Baranya megyei Tanácsa és Direktórium. Fejlődését az első világháború derékba törte, napjainkban azonban ismét erőteljesen gyarapodik.

Az egy héten át tartó ünnepségsorozat a honismereti szakkör irányította, amelyben részt vesznek a település vezetői, szellemi élgárdája. Vajda József 22 évvel ezelőtt hozta létre ezt a szakkört, azóta több sikeres kiállítás, kiadvány, tanulmány, és a mostani ünnepségsorozat bizonyítja a kezdeményezés életretalóságát. Az ünnepségen sor került a helytörténeti kiállítás és a 100 éves vasútvonal kiállítás megnyitására, hajdani sásdi diákok találkozájára, gyermek művészeti csoportok bemutatására, sportbemutatóra, KISZ-alapszervezetek komplex vetélkedőjére, falumonográfia bemutatására, KMP-emléktábla koszorúzásra, ünnepi tanácsülésre. A rendezvények a lakosság minden rétegét megmozgatták.

Honismereti szempontból kiemelkedő jelentőségű, hogy az elkészült falumonográfiát eljuttatták a község minden családjához.

Zóka László

Kecskeméti tűzvészek

No nézd csak – hát még mindig van ilyen zuga a világnak? – szalad ki a számon annak a hírnek olvas-tán, hogy az indiai Radzsasztan állam Hunder falucskájában szigorúan tilos a dohányzás. Ha valakit ciga-rettázáson vagy pipázáson kapnak, 51 rúpia pénzbüntetésre ítélik. Érdekes módon – a legöregebb hely-beliek sem emlékeznek arra, honnan ered s mikor született a tilalom, de valamennyien betartják. A Hin-dustan Times tudósítása szerint öt év óta csupán egyetlen embert vontak felelősségre dohányzásért.

Jót mosolyogtam magamban: derék öreg hindik sem emlékeznek a tilalom okára; lehetséges, hogy pont a legkézenfekvőbb magyarázatra nem gondolnak ők sem? Mint csekélységem annak idején az Esztergomi Állami Levéltárban „inaséveim” alatt, amikor igen-igen rácsodálkoztam egy bizonyos „pipás”-aktára.

Úgy esett, hogy valamilyen látogató csoport felüstölte az archívumot. „Felsőbb szervtől” jöttek, így – mint ez általában történik – nem vették magukra a tábla figyelmeztetését: „Tilos a dohányzás!” De még a házigazdák célzásait is eleresztették a fülük mellett. A távozásukat követő nagyszellőztetésekor jegyezte meg Vitál József, az akkori levéltárvezető:

– Bizony változtak az idők Deák Ferenc óta. Akkor még az utcán sem volt szabad pipázni.

Kételkedésemre mindjárt elmesélte az anekdotát. – Ki nem tudná, mire képes csábítani az embert a füstölési szenvedély. Márpedig a „haza bölcse” sem volt fából. Mikor egyszer szekéren utazott hivatalos dolgában, a falvakon keresztül menet se tudta türtőztetni magát. Suttymóban elő-előkapta a tájékipipáját a lajbizsebből. Bozontos szemöldöke alól ezerfelé pislogott – észre ne vegye már valaki – s jókat pőfékel. Mindaddig, míg kocsisa oldalba nem könyökölte a bakon, ostorával a bíró házán kiakasztott táblára bökdösve: „Utcán tilos a dohányzás!” Deák Ferenc elröstellte magát, visszadugta a pipát. Még arra is készségesen rábólintott, amikor a kocsis eldörmögte: „Rendes ember nem is pipázik”.

– Vagy igaz volt ez, vagy se – hitetlenkedtem. – Már miért ne szabadott volna éppen utcán dohányozni?

– Na várj csak – ugrott máris mindig friss memóriájú kollegám, Török János és percekben belül elem tálat egy 1822-es fasciculust. Néhány mozdulat a heveder kicsatolásával, s ujjai szinte egyből emelték ki azt a jegyzőkönyvet, amelyet Kerekes József jegyző vett fel 1822. március 9-én az esztergomi megyeházán. Önkéntes vallomást tartalmaz ez – akkori szakkifejezéssel benevolum exament. Íme, a kérdések s a válaszok, mai írásmódra igazítva.

„Mi a neved, hány esztendő, hová való és minémű vallású s rendű ember vagy? Hol és miért fogattál el?

Maruschan Sámuel a nevem. Mivel az utcán dohányoztam, fogattam el. Ide, Esztergomba szándékoztam jönni dolgozni, ahol tavaly is már dolgoztam. Igazságom vagyon obsitosi léte mről.

Hogy mertél dohányozni az utcán, sőt a bíró ellen is, hogy jóra intett, sérelmesen kikelni?

Mivel a bíró kirántván számból a pipámat, amelyet éppen akkor vettem 10 krajcárért, aztat el is vitte. Azért megharagudtam, s ötet szidalmaztam . . .”

A hiteles dokumentum meggyőzőtt. Csakugyan „erkölcsösebb” világ volt az, amikor nem illet utcán pipázni. Deák Ferenc magatartásából is amolyan viselkedési normának ítéltém a régi tilalmat. Eszembe se jutott más indok mindaddig, míg – akkor már kecskeméti újságíróként – a legtermészetesebb magyarázatra nem bukkantam. Bevallom, pirult is a képem, hogy magamtól addig nem jöttem rá, ami Joós Ferencnek, a szép kort megért nyugalmazott pedagógusnak, a „bevándorolt” léteire mindvégig lelkes lokálpatriótának ízes elbeszéléseiből, s Barangolások Kecskeméten című élvezetes tárcasorozatából olyan magától értetődőnek tűnt.

Hadd soroljak fel évszámokat: 1678 – 1718 – 1727 – 1794 – 1798 – 1810 – 1813 – 1818 – 1819 . . . Valamennyi pusztító tűzvészek esztendejét jelzi, de úgy, hogy némelyikük – mint 1718 vagy 1794 – kétszeri, háromszori esetet. Szinte nem is volt idő az egyik tragédia következményeinek kiheverésére, már ott is volt a másik, borzasztó károkat okozva a városnak. Tökéletesen érthető tehát az akkori hatóságok szigora a tűzbiztonsági intézkedések megszegőivel szemben. Az 1758. augusztus 1-i tanácsi jegyzőkönyv például kimondja: „Valaki maga hajlékán kívül, istálló vagy nádfal körül vagy utcán

pipázni tapasztaltatik, 24 pálcára vagy 6 forintra büntették.” A pipázáson kívül másik fő tűzokozó a tüzes pernye kiöntése volt. A tettessel szemben így jártak el: „Valaki gondviseletlenségéből gyulladás támad, vagy tüzes pernyének kiöntése rábizonyosodik, megáristáltatván úri törvényszékre fog tartatni”.

A drákói szigorúság ellenére a tűz ismét és ismét rátámadt a városra, hiszen a megismétlődés lehetőségei jórészt megmaradtak. Túlnyomórészt apró, nádfedelű házakból álltak a túlszűfolt lakótömbök. Zsindely takarta a nagyobb házakat is, mert a cseréptető – mint a fényűzésnek, rangnak egyik jele – ritkaság számba ment. A szűk utcákban deszkapalánkok határolták a beépített telkeket. Elképzelhető, milyen könnyűszerrel lángra lobbantották a csupa gyúlékony anyagból álló építményeket a csomókban szálló tüzes pernyecsóvák, ha valahol tűz támadt.

A szörnyű tűzvészek legádázabbjainak emlékét őrzi például Mátyási József költő (Izsák, 1765 körül – Kecskemét 1849. jan. 15.) „Kis ítélet napja, vagy is Ketskemét városának tizedik júliusi égése (1794) c. műve és a város 1819. április 5-i tanácsi jegyzőkönyve. Ez utóbbi ilyképpen.

Aszerint, „mint a környüállásokból gyanítani lehet, gonosz szándékból a városnak felső szélén, a 2-ik tizedben az árok mentén Csupaki Gergelyné háza felgyújtván”, a tűz, a szörnyű szélvész miatt, roppant sebesen tovaterjedt. Dühét a város közepén is kitöltötte, „annak csakhamar 419 házak, a R. Chat. Sz. Ecclesia Parochiája, két templomok, úgy mint a Parochiális, melynek tetejéről a tűz tornyába belékapván, az abban volt 5 harangokat elolvasztotta és felhatván a rézzel fedett és ezen város díszességét nevelő toronyba, annak fájait belülről elégetvén, le döntötte, innen még nagyobb sebességgel hanyattatván az égő szikrák a Patica, két kaszármák, barátok templomának fedele és a városházának minden gazdaságbéli épületei egyszerre tüzzel elborítottak és nem is szűnt meg a veszedelem, előbb, hanem mindezekután a mezej kapu felé talált házakat porrá égetvén, a nyomáson semmit, ami égethetett, nem találhatván.” Tíz malom is elpusztult. Csupaki Gergelyné két lányával bennégett kigyulladt házában. A kárt 542 523 váltóforintra becsülték.

1819. április 2-án, este fél kilenckor kezdődött tehát a tűzvész és másnap reggel hat óra táj ért véget. Addig mint gigantikus fáklya – lángolt a város... Azóta minden április 2-án, este fél kilenckor is, tehát szokatlan időben, megszólalnak a kecskeméti harangok. De vajon „odafigyelnek-e” erre kortársaink? Sajnos, nem sokan. Mintha a régi eset emlékével ez is feledésbe merült volna már. Nagy kár lenne. Hiszen lélekűsítő ereje van annak, ha a kései unokák is tudják, hogy elődeik nemcsak a futóhomokból varázsoltak szívós szorgalommal aranyhomokot, hanem egy-egy elemi csapás ellenében a várost is újra meg újra – a szó szoros értelmében – hamujából építették fel. Valahányszor földhöz csapta őket a kegyetlen elem, a tűz, ők mindannyiszor talpra álltak, és új, tágasabb településeket hoztak létre. Szabályosabb, szélesebb, egyenes vonalú utcákkal.

Így alakult ki a Kistemplomtól kifelé eső rész, amelyet még a század elején is Újvárosnak neveztek az öregek. A Mezei külváros helyét, középtengelyében a ma Kossa István sétánynak nevezett sugárút, 1815-ben jelölték ki. 1817-ben a szegedi országút mentén osztottak házhelyeket. Sokan vágyakoztak az itteni parkos, egészséges, száraz telkekre, azért lett a neve Rávagy.

Az 1819-i tűzvész után porig égett házak egy részét a tanács nem engedte újra felépíteni. A károsultaknak a mai várostérkép délkeleti sarkában található területen – ránézésre alig nagyobb, mint a központban levő Szabadság tér – ajánlott fel házépítésre helyet. A mélyebb fekvésű, vízenyős terep sokaknak nem tetszett, ám hatalmi szóval csak odairányították a vonakodókat. Ekképp azok csak muszájból fogadták el.

... Lehet, hogy az indiai falucskában máig fennálló dohányzási tilalom eredendő oka hasonló volt egykoron, mint a kecskeméti – Komárom megyei stb. – szigoré? Csak náluk nem maradtak fenn régi jegyzőkönyvek? ...

Tóth István

Egy nevezetes sajtóper története és a politikus Orbán Balázs

A székely vértanúk (1854) történetét bemutató Téka-kötet¹ tanulmányának készítője, Károlyi Dénes, egyebek között említést tett arról, hogy a köztörténetben Makk-féle összeesküvésnéként ismert, Habsburg-ellenes forradalmi mozgalom első komolyabb összefoglalása a Székelyföld leírásának IV. kötetében, Orbán Balásztól származik.²

G. Mazzini „forradalomcsináló” politikájának hatása alatt az emigráns Kossuth 1851. június 25-én felhatalmazást adott Makk József tüzér ezredesnek a forradalmi mozgalom előkészítésére. A sokágú szervezkedés, amelynek Erdélyben nyúltak legmélyebbre a gyökerei, a legnagyobb erővel, de a szélesebb néptömegek mozgósítása nélkül, a forradalmi hagyományokkal rendelkező Székelyföldön indult meg.

A titkos szervezkedés székelyföldi irányítója, a szeretetreméltó és népszerű Török János – marosvásárhelyi református kollégiumi tanár, 1848-ban Marosvásárhely ifjúságának katonai kiképzője – sajnos, nem válogatta meg elég körültekintéssel munkatársait és a balavásári kulcsfontosságú találkozó szervezésével, jóhiszeműségében vétett a konspirációs szabályok ellen. Így történhetett, hogy legközelebbi munkatársa, az 1849-ben a bécsi kémiszolgálat ügynökévé szegődött Biró Mihály (Ignácz A.) kisgörgényi földbirtokos az egész mozgalom árulója, a császári hadsereg körzeti parancsnokságának informátora lett.

Török János elővigyázatlansága, a konspirációs szabályok áthágása – Biró Mihály árulása miatt – a mozgalom székelyföldi vezetőinek életébe került. A marosvásárhelyi Postaréten 1854. március 10-én kivégzett három vértanú, Gálffi Mihály, Horváth Károly és Török János történetének megírása során Orbán Balázs nevezte először nyilvánosan elvetemült Júdásnak azt a Biró Mihályt, aki megítélése szerint (mert az első bizonyíték erre vonatkozóan csak 1940-ban látott napvilágot)³ az ártatlanok szenvedéseinek és halálának legfőbb okozója volt.

Biró röpiratban védekezett a leleplező írással szemben, majd rágalmozási sajtóvétség vádjával a pestkerületi törvényt alkalmazó sajtóbírótság előtt sajtópert indított Orbán Balázs ellen, abban a reményben, hogy az erdélyi ügyekben tájékozatlan sajtóbírótság esküdteit mesterkedéseivel félrevezetheti.

Az eredetileg 1870. december 20-án, 9 órára kitűzött tárgyalást⁴ a vádló kisgörgényi földbirtokos jogi képviselője, Füzeséry Géza ügyvéd, máig tisztázatlan megfontolásból, 1871 januárjára halasztatta.⁵ Orbán politikai taktikára gyanakodott, bár az idő múlását egy cseppet sem bánta, mert munkája sajtó alá rendezése, idejének javán túl, a személyes jelenlétet is megkövetelte. Emellett jó oka volt azt hinni, hogy megválasztott képviselőként – bár furcsa módon a választás előkészítése is késett (mint később kiderült, a képviselőház expedítúrájának adminisztratív hibájából)⁶ a bírósági tárgyaláson egyfajta helyzeti előnnyel indulhat.

Cseh Gusztáv rajza

¹ Székely vértanúk, 1854. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Károlyi Dénes. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

² Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból, (IV. kötet). Pest, 1870. 153–162. old.

³ Jánossy Dénes: Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában I. Budapest, 1940. 752. old.

⁴ Magyar Országos Levéltár, 1526 utáni gyűjtemény, K. Papp Miklós gyűjteménye (R 147): Orbán Balázs levele K. Papp Miklóshoz. Pest, 1870. nov. 17.

Az eseményekben a fővárosinál jóval tájékozottabb erdélyi közönség a sajtóper ideje alatt valósággal felzúdult Bíró Mihály ellen. A kolozsvári Magyar Polgár – K. Papp Miklós lapja – cikksorozatát indított az áruól leleplezésére, a történetek dokumentatív bemutatására. Ezek sorában látott napvilágot Török Jánosnak a siralomházban írt, Bíró Mihályt leleplező levele.

A sajtóper első szakaszában a bíróság – mint azt Illésy Györgyné által, Fenyvessy Adolf és Vámbéry Gusztáv gyorsírói jegyzetei nyomán, Pesten, 1871-ben (Orbán Balázs szerint Bíró Mihály költségén és egyoldalú beállításában) kiadott brosrából⁷ tudjuk –, Orbánt, a kisgörgényi Bíró Mihály magánvádoló által emelt rágalmozási sajtóvétség vádjának terhe alól – 1871. március 2-án, csaknem 11 óras tárgyalás után – felmentette. A megfellebbezhetetlen ítélettel szemben a magánvádoló képviselője semmisségi panaszt jelentett be, és egyben taktikát változtatott.

Prókátori fufanggal levelével Kossuthnál próbált szerencsét.

Előadta, hogy mint becsületes ember és jóra törekvő hazafi, azért vállalta el az 1851. évi összeesküvés elárulásával vádolt Bíró Mihály védelmét, mert meggyőződött védcének ártatlanságáról és kárhoznatnál is kétségbeesettebb helyzetéről. Önmagát pedig olyan, az ügyfeleivel együttérző „szerencsétlen” ügyvédnek állította be, akire e per kimentele leírhatatlan hatással volt.⁸ A sajtóperrel kiadott, szóban forgó brosrát pedig azzal a nem titkolt szándékkal mellékelte leveléhez, hogy az emigráns kormányzó közvéleményt formáló állásfoglalását befolyásolva, védcene javára erkölcsi elégtételt szerezzen.

Amikor 1859-ben megnyiták az ország akasztófákkal és béklyókkal eltorlaszolt kapui, Orbán Balázs is hazatért, hogy a gyermekként elhagyott szülőföldet, annyi megpróbáltatás után megismerve, magához ölelje. Ekkor tapasztalta, hogy milyen kevéssé ismerik honfitársai önmagukat, történelmi múltunk, alkotó népünk életének kincseit. Azért vállalkozott a szoroson vett szülőföld legalább néhány szegletének feltárására,⁹ hogy általa a múlt erőtéljes törzskébe a jobb jövő termő ágát oltsa. A kormányzó a per idején tehát már tudott elvhű tisztelője nagy vállalkozásáról. A Székelyföld leírásának első három kötetét – 1870. október 29-én politikai hitvallásnak és ars poeticának egyaránt beillő levél kíséretében – küldte meg Orbán Balázs a rendületlen hazafiság nagy őrének.¹⁰

Ma sem tudjuk pontosan, csak következtetni lehet arra, hogy milyen erők álltak Bíró Mihály mögött. Orbán Balázs szerint nem is Bíró támada meg – vagy nemcsak ő –, hanem az a három excellenciás úr is, akire munkájában csakúgy, mint Bíró Mihályra, rásütötte az áruólók bélyegét.

Füzesséry Géza, aki 1871. március 31-én – ahogy megfogalmazta – „hóbortos írása” dacára, még rokonszennvel nyilatkozott Orbánról,¹¹ áprilisban már gyilkolni akart: „soha nem adok más tanácsot – jelentette ki –, mint melyet magam követek: én ez esetben nem sajtópereskedném, hanem agyonlőném ellenemet.”¹²

Kossuth hamar válaszolt a ravasz ügyvédnek. A válaszról azonban csak annyit tudunk, hogy a levélíró abban nem Füzesséry mércéjével mért.

A Kossuth-levélről tudomást szerzett Orbán Balázs is. Bíró Mihályék úgy remélték, hogy a levéllel ellenfelüket térdre kényszerítő hatalom került birtokukba.¹³

Orbán ekkor a tendenciózusan egyoldalú röpirat anyagát ellensúlyozandó, Helfy Ignácot kérte fel Kossuth tájékoztatására. Álláspontjának, eljárásának tisztaságát okmányokkal igazolta, amikor elküldte Kossuthnak Török János már korábban említett, emelkedett lelkületű utolsó levelének, továbbá Marosszékek közgyűlési határozata jegyzőkönyvi kivonatának másolatait. Egyben felhívta a kormányzó figyelmét az erdélyi hírlapok Bíró-ellenes publikációira és arra a mintegy ötven nyilatkozatra, amelyekben a felségserzési per egykori elítéltei Bíró áruólónak nyilvánították.¹⁴

A vonatkozó Orbán- és a két Füzesséry-levél egyértelműen bizonyítja, hogy a manipulatív szándékon túl, Bíró Mihályék indulatai nagyobbak voltak a prókátor fufangjánál is.

A Kossuth által javasolt becsületszéki tárgyalást Orbán elutasította. Az összefüggéseiből kiszakított Kossuth-levél egy kis részének hírlapi publikálásával, illetőleg a levél felhasználására vonatkozó kossuthi intenciók figyelmen kívül hagyásával – hogy ilyenek voltak, azt Orbán Balázs sejtette – és a levél elejének elhallgatásával a vádló Orbán Balázssal szemben valóban hatalomhoz, támadó fegyver birtokába jutott.

Orbán ekkor már csak abban reménykedhetett, hogy Helfy a kormányzónál kieszközölheti számára a Füzessérynek írott levél másolatát vagy egy hasonló értelmű másikat. Ő nem retirálhatott, mert megret-

⁷ MOL R 147: Orbán Balázs levele K. Papp Miklóshoz. Pest, 1870. dec. 9.

⁸ MOL R 147: Orbán Balázs levele K. Papp Miklóshoz. Pest, 1870. dec. 21.

⁹ Bíró Mihály sajtópöre báró Orbán Balás mint a Székelyföld leírása szerzője ellen. Pest, 1861 (sic!).

¹⁰ Magyar Országos Levéltár, 1526 utáni gyűjtemény, Kossuth-levéltár, Kossuth-gyűjtemény, Kossuth Lajos iratainak időrendi része (R 90): I 5318/a Füzesséry Géza levele Kossuth Lajoshoz. Budapest, 1871. márc. 31.

¹¹ MOL R 90: I 5289 Orbán Balázs levele Kossuth Lajoshoz. Pest, 1870. okt. 29.

¹² Uo.

¹³ MOL R 90: I 5318/a Füzesséry Géza levele Kossuth Lajoshoz. Budapest, 1871. márc. 31.

¹⁴ MOL R 90: I 5323 Füzesséry Géza levele Kossuth Lajoshoz. Budapest, 1871. ápr. 13.

¹⁵ Uo.

tenésének csak látszatával is Erdély közérületét fordította volna maga ellen, és nem fogadhatta el Kossuth javaslatát azért, mert helyesen látta, hogy annak csak az első sajtóper megkezdése előtt lett volna értelme, nem pedig utólag, a márciusi bírósági ítélet felmentő határozata, a semmitő törvényszék értelmezhetetlen ítélete, illetőleg a közvéleményt befolyásoló brosúra megjelenése után.¹⁴

Fűzesséry úgy tervezte, hogy a becsületszék tagjai majd a semmitő törvényszék mindenre kapható Bach-huszárai közül toborozza. Terve azonban meghiúsult Orbán Balázs ellenállásán, aki ekkor, talán először szegült ellen Kossuth akarátának, és a választott bíróság ítélkezésére rá sem hederített.

Véleménye az volt, hogy a becsületszék csak azonos színvonalon, erkölcsi alapon álló emberek között ítélkezhet, és Bíró egy erdélyiekből alakult becsületszék előtt meg sem állhatna, hiszen ott a nemzet vérébe ment át árulása, és ez ellen ő tíz évig nem is védekezett.¹⁶

Fűzesséry végül azzal fenyegetőzött, hogy az 1871. május 4-re kitűzött esküdtszéki tárgyaláson szóba hozza majd, hogy Orbán a becsületszékét – bár Kossuth Lajos ajánlotta – mégis visszautasította.

Nem sok reménye maradt Orbánnak, hogy ez a Tettey Nándor váci utcai könyvkereskedésébe, kettős boríték alatt várt levél 1871. május 3-ig megérkezik.¹⁷ S miközben nagy ideáljának a Székelyföld leírásából újabb kóteteket küldött, kétségek között, keserűen jelentette ki, hogy lelke megtört a honfájdalom súlya alatt.¹⁸

Az Orbán ellen vádaskodó Biróéknek végül is sikerült elérniük, hogy a per újratárgyalása alkalmával Orbán Balázst pénzbírságra ítéljék – de ők a remélt eredményt így sem érték el.

Benkő Samu állapította meg – a történettudós Orbán Balázsról emlékező írásában¹⁹ –, hogy a nagy székely tudós pályája, az utókor értékrendszeréből adódóan, alkotóelemeire forgácsolódott szét. Így történhet, hogy az erdélyi közvélemény ébresztgetésén lángoló hazaszeretettel és forradalmi eszmékkel munkálkodó, a Székelyföld félezer helységét gyalogosan bejáró tudós pályáját elválasztották a politikustól. Nyilvánvaló oka volt ennek általánosságban az, hogy pártja, a Függetlenségi Párt (1874) politikai célkitűzései vonatkozásaiban Magyarország önállóságáért harcolt, társadalmi alapját illetően azonban a kiegyezés oldalára állt, és így ellentmondásos helyzetbe került. Konkrétan pedig talán az, hogy már kortársainak egy része is leicsinylően nyilatkozott politikájáról.

A kormánypárti Daniel Gábor például úgy emlékezett rá, mint aki csak a kevés utánjárással elérhető sikereket kergette. Hangzatos ígéreteit és a székelység szája előtt elhúzott mézesmadzagot emlegette, és megmosolyogni való példaként annak a szolgálójának esetét hozta fel, aki Orbán Balázs bukásában a székelység elvesztett adómentességét siratta. De szándéka tisztaságát, meggyőződése erősségét és őszinteségét nem vonhatta kétségbe, és talán nem is vette észre, hogy írásában állításaival ellentmondásokba keveredett.²⁰

Az tény, hogy Orbán Balázs az országos fontosságú politikai kérdéseket – mint például a só árának vagy a dohánymonopóliumok ügyét – erdélyi specialitásban melegítette fel.

Politikai vonatkozású leveleit, hírlapi cikkeit, élcseit és országgyűlési beszédeit az illetékesek torkában megakadó csukaszálkának szánta.²¹ Elég, ha ezen a helyen közülük példaként a héjjasfalvi–gyimesi főút „mankón mászó” kormánybiztosának, gr. Bethlen János miniszteri biztosnak az esetére utalunk, akit Orbán korlátozott mozgásképessége és szakértelem hiánya miatt állított pellengérré. Vagy e témakörben 1871. december 15-én elhangzott beszédét említjük, ahol is szót emelt a Bach-rendszer alatt létrejött „utász”-konzorciumok garázdálkodásai ellen, és nyíltan kimondta, hogy az útszínalás Magyarországon alapjaiban hibás. De éppen így beszélt – képviselőtársai nyilvánossága előtt – az erdélyi folyók roppant nagy veszteséggel és pusztítással járó, a vetéseket és az utakat eliszaposító, hidakat romboló áradásairól.

Országgyűlési beszédei az országgyűlési naplókban és különnyomatban ma is olvashatók.²²

A képviselőház baloldalán, a „viharsarok”-ban foglalt helyet, ahol barátai között, mások mellett Mocsáry Lajos is, harcolt a nemzetiségek érdekeivel egybehangolt függetlenségi gondolat megvalósulásáért

¹⁴ MOL R 90: I 5324/a Orbán Balázs levele Helfy Ignáchoz. Pest, 1871. ápr. 22.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Orbán Balázs, a történetíró. In *Benkő Samu: A helyzetűdudat változásai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 303–311. old.

²⁰ Orbán Balázs emléke. Szerkesztette *Boros György*. Kolozsvár, 1890. – Id. Daniel Gábor visszaemlékezése.

²¹ MOL R 147: Orbán Balázs levele K. Papp Miklóshoz. Pest, 1873. febr. 18.

²² *Orbán Balázs országgyűlési beszédei* I–VI. füz. (1871. okt. 7–1887. máj. 3.)

²³ Magyar Országos Levéltár, családok, testületek és intézmények levéltárai, Thaly család levéltára, Thaly Kálmán. (P 1747) 10. csomó, 6. tétel, 5303–5320. számok.

²⁴ MOL P 1747: 5303 Orbán Balázs levele Thaly Kálmánhoz. Kolozsvár, 1864. máj. 6.

²⁵ MOL P 1747: 5307 Orbán Balázs levele Thaly Kálmánhoz. Szejkefürdő, 1881. júl. 11.

²⁶ MOL P 1747: 5317 Orbán Balázs levele Thaly Kálmánhoz. Budapest, 1888. ápr. 27.

(Orbán maga is figyelemmel kísérte az együtt élő népek történelmi kölcsönhatásait), tözsomszedságában a pattogó közirónak, Bartha Miklósnak és a Garibaldi légiját is megjárt későbbi pártvezérnek, Ugron Gábornak.

Thaly Kálmán egyik életrajzírója adatgyűjtésében egy helyen röviden utalt arra vonatkozóan, hogy Thalyt egykor barátság fűzte Orbán Balázshoz, 1864-től egészen Orbán haláláig. Ez a barátság eredményezte, hogy a székely tudós irodalmi kísérleteiben és későbbi munkáiban Thaly Kálmánnak szerep jutott. Még a politikai pályán is egy gyékényen árultak. Orbán ugyan radikálisabb, élesebb volt, de inkább ideális jellegű, Thaly Kálmán egyetemesebb.

Ha azonban megfontoljuk, hogy Orbán a céhenkivüliek világából, vagyis a közönség oldaláról közeledett a történettudományhoz és inkább gyűjtőnek, mint alkotónak vallotta magát, beláthatjuk, hogy elvbarátai között sajátos színű politikai árnyalatot képviselt.

Minden jel arra vall, hogy a Thaly–Orbán-levelezésnek csak egy kis töredéke maradt ránk.²³

Az első 1864. május 6-án Kolozsváron kelt. Orbán ebben tudatta barátjával, hogy amióta nem találkoztak, ő a külvilágról alig tudva valamit, szobája rideg falai között, remeteként rágja a tollát, s fogyasztja a tentának sok szépet teremtő folyadékát, vagyis a Székelyföld illusztrált leírásán dolgozik. S miközben hírt adott arról is, hogy hiányt pótló munkája írása mellett nyaranta fényképész festőként táj- és városképeket, váralaprajzokat, feliratokat, régészeti és művészettörténeti tárgyakat örökít meg, gépies fordításának termékét, a Szaif Zúliázán arab regegyűjteményét, Kelet tündérvilágának egyik példányát ajánlotta ismertetésre Thalynek.²⁴

Szívügye volt Szejke-fürdő, ez az erdei sétányaival, üde levegőjével európai viszonylatban is páratlan vidék. Kedveskedve invitálta barátai között Thalyt otthonos pihenésre, kitérő kosztot, kedves, intelligens fürdőközönséget, sok tanárt, ékes hölgykoszorút, jó társaságot ígért. Cserében csupán egy tucat használt magyar és tarokk-kártya elhozatalát várta el.²⁵

Választások alkalmával gyakran tapasztalta, hogy ellenfelei, alkalmanként visszaélve hivatali hatalmukkal, törvénytelen ségekhez folyamodtak. Ilyenkor ő is támadott, büntető eljárást követelt, hangoztatva, hogy hadd bűnhődjenek a gazok, és okuljanak a törvénytörők.

Zord téli időben, anyagi veszteségeivel mit sem törődve, éjjel-nappal futkározott pártja szolgálatában. Az országgyűlésnek egyik leglelkiesmeretesebb tagja volt.

Gyakran segítette Thalyt a politikai életben. Erős sodrú stílusával, a politikai romanticizmus édes-keserves hangulatát érzékeltetve, humoros írásokban számolt be pártja rendezvényeiről. Megírta sikereit, a nagy ivászatokat és a tósztozást, a hangveszejtő éljenzéseket és a dikciók történetét. Még Jókai-va! is szembeszegült, világra szóló skandalummal fenyegetőzött – a közös ügy dekorált tényérnyalójának titulálta az író –, egy Petőfi-émlékünnepség áhítatának korteskedéssel tervezett profanizálása miatt.²⁶

Leveleiben a pártja hétköznapjaira vonatkozó adatokon túl, élete személyes, olykor intim vonatkozásaira is kitért.

De leggyakrabban soha nem szűnő honszerelmével foglalkozott.

Kálnoki Kis Tamás

*Úrasztali terítő sarokhímzése.
Észak-Magyarország, XVII. szd. közepe (Hornyák László)*

Képzőművészet – paraszti hagyomány

*Németh Lajos egyetemi tanárral beszélget
Bosnyák Sándor*

(Németh Lajos a tizenkilencedik és a huszadik század művészetével foglalkozik elsősorban, legjelentősebb műve: Csontváry-monográfiája. Erzékeny, azonosulni tudó művészettörténész, minden szándékot, minden törekvést figyel, a legeladottabb helyeken rendezett kiállításokat is felkeresi. A mai magyar valósággal igényesen és felelősségteljesen szembenéző művészeti törekvések között különösen fontosnak tartja azokat, amelyek a hagyomány legmélyebb rétegeiből táplálkozva keresik a megújulást.)

Az a példa, amelyet Bartók Béla és Kodály Zoltán a zenében adott, a festők számára is követésre indító volt. Korniss Dezső és Vajda Lajos ilyen programmal indult népi motívumokat gyűjteni, s ma is a festők, szobrászok, iparművészek serege igyekszik ennek szellemében dolgozni. A képzőművészetben járhatónak látja-e ezt az utat?

Először is egy konkrét, nagyon friss élményemet mondom el. Athénban voltam és meghívtak egy különös műsorra: az athéni Nemzeti Bank központi csarnokában rendeztek szombat délelőtt egy nagy ünnepséget. Kiállították a görög parasztfestők alkotásait és amolyan Tiszteletadás a görög népművészetnek című műsort rendeztek, amelyet olyan fontosnak ítélték, hogy részt vett rajta Athén polgármestere, Papandreu felesége és a görög szellemi élet számos kiválósága. Félreérthetetlen volt, hogy egy nép, amely keresi önmagát, helyét a világban, óhatatlanul nyúl a népművészethez és próbálja felhasználni – a mai divatos szót használva – identitás-tudata kialakításában.

Ugyanakkor jellemző volt, hogy a műsorban egymás mellett szerepeltek parasztdalok és bizánci korabeli zeneművek, a ma élő egyik legnagyobb görög költő, Ritszosz poémái és népi színjátéktörédek stb. A népi tehát valamiként etnikaivá tágult, a népművészetnek adott tiszteletadás nem a parasztművészet előtti hódolat volt, hanem a görögség történelmileg kialakult kultúrája mellett tett hitet. Mindezt azért mondok el, hogy sejtetni tudjam: milyen bonyolult fogalom az, hogy népművészet, népi kultúra. Magam is úgy vélem, hogy ma, a XX. század végén olyan kulturális közegben, ahova Magyarország is tartozik, a népművészet vállalását, továbbfejlesztési vágyát, metamorfózisát – tehát pl. a kornissi, vajdai próbálkozást – már nem lehet csupán a parasztművészetre vonatkoztatni, bonyolultabb struktúráról van szó.

A századforduló idején még más volt a helyzet. Közép-Európában volt még néhány terület, ahol valóban élő volt a népművészet, a parasztművészet, a kapitalizmus nem rombolta még szét a hagyományos faluszerkezetet, nem történt még meg a „kivetkőzés” – ahogy a néprajzkutatók nevezik a parasztviselet felváltását városival –, ebben az időben tehát még volt valódi lehetőség arra, hogy a művészet merítsen a parasztság anyagi és szellemi kultúrájából, arra építve teremtsen új művészetet. A képzőművészetben a legmagasabb szinten ez talán Brâncușinak sikerült. Maga is parasztszármazék, kétkezi ember, otthonról ismerte az olténiai ácsok, fafaragók tudományát, világképe is azonos volt az olténiai parasztsággal. Mircea Eliade hallatlanul érdekes visszaemlékezéseire utalok, ő írt arról, hogy mennyire a mediterrán-román mítosz közegében élő ember volt Brancusi, aki ugyanakkor kortársa, barátja Satie-nek, Picassó-nak vagy Apollinaire-nek. Ritka szerencsés csillagállás volt tehát: az a hatalmas ősi kultúra, amely – ugyancsak Eliade elemzéseire utalok – Mezopotámiából húzódtott ősi soron a mediterráneumig, egészen az Ibériai-félszigetig, és igen sok archaikus elemét megőrizte a paraszti kultúrában, hiedelemvilágban élt még valamiként Olténiában is, és egy zseniális parasztember, aki élete végéig megmaradt babonás olténiai pa-

rasztanak is, e kultúrát egyeztetni tudta a modern francia, illetve európai kultúra eredményeivel. Brâncuși egyszerre tudott gondolkodni Hans Arp organikus nonfiguratív plasztikája és az olténiai fafaragók plasztikai nyelvén. Számára még élő volt a mediterrán folklór román változatának számos eleme, és zseniális, modern művészetet tudott belőle teremteni.

A századfordulón, nagyjából Brâncușival egyidőben, a magyar művészek is a néphagyomány felé fordultak.

Igaz, bár a parasztművészet ekkor nálunk már nem volt olyan ősi és eredeti, mint amire Brâncușival kapcsolatban utaltam. A legtöbbet ekkor Kalotaszegre hivatkoztak, és némiképp lehet is Kalotaszeget modellek tekinteni. Nem kis mértékben a korábbi nemesi kultúra paraszti szintre való leszüremléséről és felülről – háziipari szinten való – újraélesztési kísérletről volt szó. A századforduló idején a feudális kötöttségek ellenére is viszonylag gyorsan kapitalizálódó Magyarországon már kezdett felbomlani a zárt faluközösség, önálló jellegzetességű parasztkultúra. A népművészetben furcsa másodvirágzás bontakozott ki, a parasztkultúra utolsó fellobbanása, némiképp mesterkelt túlbujánzása. Izzalmas történet-szociológiai elemzés lenne kutatni az okát e késői fellobbanásnak, mikor is a zártságát elvesztő paraszti kultúra a paraszti identitás-tudat védelmében teremt meg egy tetszetős, gyakran cifrázkodó parasztilust, túlhangsúlyozván a paraszti különállást. Azt mondhatjuk, hogy a parasztság vágyvilágában, nosztalgiaiként született meg e késői virágzás, amely részleteiben, dekoratív gazdagságában gyönyörű volt, de építeni nehezen lehetett volna rá, hiszen ereje a díszítettségben és nem szerkezeti tényezőkben rejtett.

A kor magyar képzőművészetének egy része programként tűzte maga elé, hogy visszajusson a népi ihlető forrásokhoz. Ám – mint Kalotaszeg mutatja – már egy felülről visszacsatolt művészethez nyúlt vissza. Tudjuk, hogy Kalotaszeg századvégi felvirágzása nincs „Kalotaszeg nagyasszonya”, Gyarmati Zsigáné pedagógiai tevékenysége, általában a háziipar szorgalmazása nélkül. Persze néhányan – mint például az építésszek, különösen Kós Károly – Bartókhhoz hasonlóan, ősbib rétegekhez is eljutottak, s ezzel a népi építkezés szerkezeti alapformáinak tanulmányozásán keresztül be tudtak kapcsolódni egy gazdagabb hagyományba.

A gödöllőiek programja már ellentmondásosabb, ők legjobb szándékaik ellenére sem mérhetőek Bartókhhoz vagy akár Kós Károly, Medgyaszay István eredményeikhez. Jóllehet néhány olyan sikerült ösztönzési példa, mint a marosvásárhelyi kultúrpalota kialakítása, még valóban monumentális, nagy stílussá tudott szerveződni, de a gödöllőiek legnagyobb veszélyeként, a népi elemek felhasználása mindinkább az iparművészeti applikáció felé vezetett. Ugyanakkor sajnálatos módon nálunk a modern iparművészeti törekvések – amelyek ekkor még a szecesszió keretein belül bontakoztak ki – nem tudtak olyan szervesen kapcsolódni a paraszti tárgykultúrához, mint ahogy ez megfigyelhető volt a skandinávoknál vagy a finnknél. Ott a korai design-gondolat, a Bauhaus-gondolat előfutáraként jelentkező új tárgykultúra szervesen ízlült a paraszti tárgyformáló kultúra racionális megoldásaihoz. Nálunk, épp a parasztművészet dekoratív utóvirágzása miatt, az iparművészek inkább a díszítőelemeket tudták átvenni, ez a szecesszió érdeke, egyéni zamató változatát teremtette meg ugyan, de nem tudott funkcionális, racionális, ám szellemében a paraszti tárgykultúrához is kapcsolódó modern tárgykultúra alapjává válni.

A századfordulót követő szecessziós művészet után az 1930-as években Vajda Lajos és Korniss Dezső törekvéseiben kerül újra előtérbe a néphagyomány, ezúttal már magasabb szinten újjáteremtve.

Korniss valóban megteremtette a népi motívumok művészi metamorfózisát, mégpedig két alkalommal is munkásságában. Először a szentendrei korszakban, mikor is nem csupán a népművészet, hanem a szentendrei kisvárosi környezet és a környék tárgyi kultúráját, folklorját dolgozta fel a sajátos kornissi stílus törvényrendje szerint. Az 1970-es években – immár az egész életmű tapasztalatával – ismét visszanyúlt a problémakörhöz. Hogy a bartóki modelltől volt szó? Annyian visszaéltek az erre való hivatkozással, hogy kár az analógiát keresni. Bartók Kornissot inspirálta – útja azonban szuveren volt, hiszen a képzőművészetben egyébként is speciálisan fogalmazódtak meg a problémák. Vajda csak némiképp analóg ezzel, nála a népművészet nem jelentkezett, számára inkább Szentendre mint életforma és kultuszörző vált motívumkorré – ezt követte szellemében Bálint Endre is.

Korniss második nagy metamorfózisával egyidejűleg, az 1960–1970-es években a fiatalabb művészek egész csapata fordult a néphagyomány felé, s ez az erőteljes odafordulás napjainkig tart.

Ami a fiatal generációnál megfigyelhető, ugyancsak sokrétű, gyakran ellentmondásos. Egyénileg feltétlenül járható útnak tartom a magyar népművészet múltjához való viszonyulást, illetve megpróbálni eljutni azokhoz az igazán archaikus rétegekhez, amely a paraszti kultúra mögött húzódott. Van példa arra, hogy a program valóban egyéni művészi úttá mélyülhet. Ezt példázza Schéner Mihály, aki játékosan, ironikusan idézi a népművészet elemeit, bekapcsolva a magyar rokokó és biedermeier világát, a vásári művészet trivialisitását – tehát nem csupán a paraszti művészetre támaszkodik. Egyéni mitológiája részévé tette e hagyományt. Nem is lehet művészetét máshova elhelyezni, mint a magyar talajra, de Csokonainak ugyanúgy helye van a schéneri világban, mint egy hintalónak, a mézeskalácsnak, általában a népi kismesterségeknek.

Ugyancsak nagyon érdekel az is, amit például Bukta Imre csinál, aki nem a népművészet aspektusából közeledik a paraszti valóság vaskos realizmusához. Samu Gézának nem véletlenül volt sikere a párizsi

Fiatalok Biennáléján. Bár nála a paraszti tárgykultúra igazi metamorfózisáról nemigen beszélhetünk, inkább analógiáról vagy applikációról. Kornissnál többről van szó – nála bonyolultabb szerkezet részévé vált a népi motívum.

Összegezve megállapítható, hogy véleményem szerint, jelenleg Magyarországon népművészetről nem beszélhetünk. Ami jelenleg a háziipar szintjén él – az többé-kevésbé rangos őrzése korábbi technikáknak, és a legjobb esetben értékes szuvenir-művészet. Ebből következik, hogy a korábbi paraszti – vagy kisvárosi – plebejus kultúra hagyományát a művészek tudják a művészi metamorfózis révén továbbvinni és ezzel életben tartani, bekapcsolni a jövő kultúrájába. Itt azonban nincs recept. Van, akit a forma, van, akit a szerkezet, a díszítés vagy a motívum ragad meg. Van, aki el tud jutni ősi rétegekbe, mikor is valamiként a művészet és a természet egy nyelven, törvényrend alapján beszélt. Ez azonban mind az egyéni vállalkozástól, tehetségtől függ. Nincs tehát recept. Van, aki ironikusan nyúl e motívumkörhöz, van, aki nosztalgikusan, s van, aki mélyfűréssel próbálkozik.

Vagy szakrálisan, azokat az etikai tartalmakat, amelyeket a néphagyomány megőrzött, a mai időkre kivétevé.

Igen, véleményem szerint is többféle oldalról lehet közeledni az úgynevezett népi hagyományhoz vagy paraszti kultúrához, függ az egyén beleérzési készségétől, attól, hogy mi visszhangzik benne. Nehéz elképzelni a jövő magyar művészetét, de azt is nehéz elképzelni, hogy valamiképp ne integrálja azt az óriási hagyományt, amit a paraszti művészet, folklór, tárgykultúra, a mezővárosok kultúrája teremtett. De ugyanúgy elképzelhetetlen, hogy ne integrálja azokat a művészi kezdeményezéseket, mint volt például Schaár Erzsébeté, amelynek nem volt köze a paraszti hagyományhoz. Az egészséges kultúra mindent egybe tud fogni és egybe is kell fognia.

A Drávaszög népelete

*Az Ortutay-díjas Lábadi Károllyal
beszélget Kontra Ferenc*

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklor Tanszéke kutatási jutalomban részesíti azokat a munkatársakat, akik nem tartoznak ugyan a tanszék keretébe, de hosszú idő óta részt vettek annak kutatómunkájában, és jelentős eredményeket értek el. 1982-ben első ízben a Jugoszláviában levő Laskón élő Lábadi Károllynak ítéltek oda az 1981-ben alapított „Ortutay Gyula” Kutatói Jutalomdíjat. Az ünnepélyes díjátadás alkalmával a Drávaszögben végzett néprajzi kutatás múltjáról, jövőjéről beszélgettünk Lábadi Károllyal.

A Drávaszög népeletének, népi kultúrájának kutatása nem új keletű. Már a múlt században jelentek meg kisebb-nagyobb tanulmányok a Magyar Nyelvőrben, amelyek a drávaszögi falvak népnyelvi sajátosságaival, szólásokkal, közmondásokkal, földrajzi nevekkkel stb. foglalkoztak. Később jó ideig a szomszédos Szlavónia szlován településeinek, a szigetfalvakban élő magyarság sok archaikus vonást megőrzött népnyelve, hagyományvilága kötötte le a kutatók figyelmét.

A negyvenes évekig Baranyában nem folyt néprajzi gyűjtés, vagy csak elvétve került sor alkalmi gyűjtésre. 1942-ben Kopácson a budapesti egyetem hallgatói Tálasi István professzor vezetésével létrehozták a Kopácsi Táj- és Népkutató Tábor. Úttörő munkára vállalkoztak: nemcsak néprajzi gyűjtést, hanem szociográfiai megfigyeléseket is végeztek, tevékenységük afféle komplex népeleti felmérés volt. A közvélemény eddig csak Katona Imre, Kopácson gyűjtött népmeséinek válogatásával ismerkedhetett meg. Igazán először ez a kötet hívta fel a figyelmet a sok érdekességet rejtő drávaszögi népköltészetre. A hatvanas években Penavin Olga és hallgatói gyűjtöttek ezen a vidéken. Feltáró munkájuknak néhány részlete meg is jelent (népmesék, tájnyelvi és földrajzi gyűjtés). Kisebb szünet után a hetvenes évektől kezdve rendszeresen jelennek meg nyomtatásban kisebb-nagyobb közlések, amelyek a Drávaszög népköltészetével foglalkoznak. A „nagy” műfajok sorában a mesék megjelenését a balladamonográfia követte, elkészült, kiadásra vár egy lírai antológia, amely a Drávaszögből az elmúlt 120–150 év lírai népköltészetének átfogó összképét kívánja nyújtani. A kötet nemcsak a baranyai terület, hanem Szlavónia jellemzőbb lírai alkotásait tartalmazza.

A „nagy” műfajok kutatása mellett napjainkban egyre több szó esik a kisepikai műfajokról. Bár létezésükről azelőtt is tudtak, gyűjtésük és feldolgozásuk csak az utóbbi években kezdődött meg. Nemcsak szakmai körökben értékelték nagyra Hold letette, Nap felkapta c. találósgyűjteményedet, sikerét az is bizonyítja, hogy az olvasók szélesebb tömegeihez is eljutott. Hogyan kezdődött a kisepikai műfajok gyűjtése Baranyában?

Már az 1972-ben megjelent kopácsi népmesék előszavából kiderült, hogy az elkövetkező időszakban újabb kötetek jelennek meg majd, s a Drávaszög népköltészetéből egy-egy műfajt monografikusan dolgoznak fel. E terv keretében első kötetként jelent meg a Hold letette, Nap felkapta c. találógyűjtemény. A kisebbségi műfajokat bemutató kiadványsorozat második, készülő kötete a vidék közmondásait dolgozza fel, mintegy tízezer variáns alapján. A kézirat befejezése jövőre várható. A többi műfaj: az anekdoták, a táncszók stb. gyűjtése is megtörtént, s ha kiadó is akad, a műfajok bemutató sorozat kötetei kétféleképpen jelenhetnek meg. E műfajok kutatása mindeddig háttérben volt. A kisebb, epikus műfajokat a kutatók mostohán kezelték, s ezért még gyűjtési módszertanuk sem alakult ki. Bár egyes jelenségek eredete rokonságot mutat a többi lírai, epikai műfaj eredetével, mégis a gyűjtők figyelmének peremére szorultak. Éppen ezért nagyon sok izgalmat, sok új összefüggést, meglepő eredményt hoz gyűjtésük és feldolgozásuk.

Segítik, szorgalmazzák a néprajzi gyűjtőmunkát a megfelelő fórumok? Milyenek a megjelenési lehetőségek?

Tizenegyedik éve dolgozom a Horvátországi Magyarok Szövetsége (HMSZ) lapjánál, a kéthetente megjelenő, Eszéken szerkesztett Magyar Képesújságnál, s azóta szerkesztem az Örökségünk című rovatot, amelynek az a célja, hogy népszerű formában megismertesse az olvasókkal a Drávaszög és Szlavónia folklóráját, művelődéstörténetét. Így a szerkesztőség kezdetől fogva támogatta gyűjtőmunkámat – s remélem a jövőben is támogatja. A HMSZ is részt vállalt abból, hogy a munkák egy része nyomtatásban is megjelenhessen. Legutóbb a Horvát SZK Művelődési Öngazgatási Érdekközösségének anyagi támogatása tette lehetővé, hogy a találógyűjtemény megjelenhessen. Ha e támogatás a jövőben is tovább segíti gyűjtőmunkánkat, teljes képet kapunk a Drávaszög folklórájának egészéről.

Szellemi hagyaték mellett jelentős tárgyi gyűjtés folyik vidékünkön. Milyen létesítmények születtek megőrzésükre?

Néhány esztendeje a HMSZ kezdeményezésére, a helyi erők javaslatára, elsősorban Baranyai Júlia áldozatos gyűjtőmunkája révén Vörösmarton megnyílt a múzeum gyűjtemény. A rendezők arra vállalkoztak, hogy bemutassák az egész Drávaszög szellemi múltját, szemléltessék a helytörténet alakulását, begyűjtsék a települések történelmi emlékeit.¹ Tavaly újabb gyűjtemény nyílt meg a látogatók előtt: a laskói néprajzi és helytörténeti gyűjtemény elsősorban az Alfalunk és Drávaszög népművészetének folklórájának megőrzésére és bemutatására vállalkozott. Az idén Kórógy gyűjtötte egybe népi örökségét, jelenleg pedig Harasztiban folyik ilyen irányú munka. Pár esztendő alatt a helyi erők összefogásának és az idejében érkezett társadalmi segítségnek köszönhetően, imponáló mennyiségű tárgyi anyag gyűlt össze, amely helytörténeti, művelődéstörténeti és néprajzi szempontból egyaránt nagy értékű.

Az elkövetkező évek feladatai közé tartozik – elsősorban a HMSZ múzeumi és helytörténeti bizottságának irányítása mellett –, hogy a gyűjtemények adattárakkal is kiegészüljenek, amelyek dokumentumok (filmek, fotók, könyvek, folyóiratok stb.) segítségével hozzájárulnának ahhoz, hogy a kutatók és érdeklődők minél teljesebb képet kaphassanak a vidékről. Így például Vörösmarton a helytörténeti, történeti forrásokat, Laskón népköltészeti, népművészeti, Kórógyon pedig a néprajzi archívumot lehetne megalapozni.

Befejezésül szóljunk a további kutatómunkáról. Véleményed szerint melyek a leg sürgetőbb, legfontosabb teendők?

Rotterdam Erasmus a közmondások gyűjtése kapcsán a következőket mondja: „Könnyű dolog – mondják – közmondást gyűjteni. Úgy van, nem tagadom, de nehéz, hogyha a számuk ezer.” Mái érvényes megállapítását átfogalmaznám, s azzal toldanám meg, hogy népköltészetet is könnyű gyűjteni, ám nehéz, ha kevés a gyűjtő és sürget az idő. Mert nagyon gyorsan kell rögzítenünk a népi emlékeket értékeit és azt a tudásanyagot, amelyet a ma élő hetvenévesek és a náluk idősebbek őriznek még. Természetesen ez a munka sohasem tekinthető befejezettnek, hiszen a folklór a parasztság vagy egy réteg, szellemi kultúráját vizsgálja és tanulmányozza. De ahhoz, hogy a későbbi stúdiumok folyamán jól megismerhessük parasztságunk, néprétegeink átalakuló életformáját, nem szabad hagyni, hogy eleink ismeretanyaga, népi tudása az ismeretlenség homályába vesszen. Hiszen ez lesz annak fundamentuma, amelyre további fejlődésünk, szellemi gyarapodásunk épül. Elsősorban a népköltészet további gyűjtését, rendszerezését és közzétételét tartom fontosnak. Később természetesen sor kerülhet alapos, összehasonlító és más szempontú vizsgálatokra is. A legfontosabb: jó gazda módjára mielőbb csűrbe menteni a gazdag népköltészetünk termését.

¹ A Vörösmarton létesült tájmúzeumról és Baranyai Júliáról bővebben lásd: Honismeret, 1979. 1. sz., 62. old., uo. 1980. 3. sz., 10–11. old., uo. 1982. 3. sz., 18. old. (Szerk.).

Hat város kezessége koppányi Ali bég sarcáért

Az elmúlt esztendőben negyedik kiadásban jelent meg Jankovich Ferenc, 1971-ben elhunyt Kossuth-díjas írónk műve, a Dunántúli végeken című regénytrilógia, mely a törökkel folytatott végvári küzdelmet ábrázolja több nemzedék életén keresztül. A történelmi hűségre törekedve felhasználta a korral foglalkozó, levéltári kutatások nyomán megjelent műveket. Azontúl természetesen az író fantáziája szabadon alkotott.

A második kötetben megőrökíti a híres bajvívó Huszár Péter pápai vicekapitány, a „fekete bég” Nádasdy Ferenc és a dunántúli főúr Batthyány Boldizsár bravúros vállalkozását, Koppány palánk elfoglalását. Olvashatjuk a győztes csapat bevonulását Pápára: „A fogolykaraván élén a díszitől megfosztott Ali bég szamaragolt, fegyvertelenül és öszvérháton. Amerre ment, háborgott, átkot szórt feléje a lakosság. Az asszonyok ököllel fenyegették, a gyerekek hógolyókkal dobálták meg.”

A mieink hatalmas zsákmányt ejtettek, de a legnagyobb nyereményt Ali bég váltságdíjából remélték, vállalkozásuk mégis balul ütött ki. Huszár Péter ugyanis – a főkapitánya tudta és engedélye nélkül – az egész pápai őrséget magával vitte a rajtaütésre, mely ráadásul „béke idején” történt. A törökkel kötött

A hat város pecsétje a kezességlevél alatt (Országos Levéltár, E 213. Bp.)

megállapodás szerint pedig ezen idő alatt várat ostromolni tilos. Így ügyük a Haditanács elé került. Huszár Péter Nádasdy és Batthyány jóvoltából büntetés nélkül megúszta. A koppányi bég várt hadisarcától azonban elestek. A hadi jogszokás szerint főrab elsősorban a királyt illette, ebbe kénytelenek voltak belenyugodni Huszár Péter és társai. A pénzhiányban szenvedő Rudolf nem mondott le Ali sarcáról.

Jankovich nem ismerte azt a két okmányt, mely az Országos Levéltárban található, s fényt derít a magyarországi török uralom történetében egyedülálló váltásádjára. Olyan nagy sarcot kívánt Aliért Rudolf király helyettese, a magyar véghelyek főparancsnoka, Ernő főherceg, melyet csak részben tudott teljesíteni, a többi követelésre kezes kellett állítania. A budai pasa és kincstartója ekkor hat hódoltsági városra kényszerítette a kezeséget. Ezek: Cegléd, Kőrös, Kevi, Maros, Tolna és Vác.

A városok bírái vállalják: „egymás akaratjából és egymástól elváihatlanul hogy mi kezesök löttünk az kopani Aly bég rabért és az ő sarcáért az Tekintetős Lenhart Harahnak, az fölséges Ernest herczeg fő hokmestörének. Mivel Aly bégnak sarca ez: Legelőször készpénzben harmincezer forint és száz jó ökör, két fő ló ezüstös és aranyozott nyergével és szerszámaival egyetemben kin mint egy vezér pasa szokott udvarhoz járni.” További sarca nyolc fő ló pokrócostul, egy hosszú, új perzsi selyemszőnyeg, két vég vont arany, két „bokor” kócsagtoll, egy-egy bokorban legyön kétszáz szál toll és még két „szufott ketsie” szőnyeg. Nem feledkeznek meg a magyar rabok kiváltásáról sem. Cserébe kéri a Konstantinápolyban raboskodó Szenhely Istvánt és Budáról Léway Lászlót. Az utóbbit hatodnapra köteles Ali Komáromból történt elbocsátása után, ugyanoda ötezer forinttal együtt megküldeni; előtte tízezer forintot már megadott. A sarc maradványát a mondott hat naptól kezdve hat hónapon belül tartozik teljesíteni, tartozik megfizetni és megadni. Ha nem teljesítene kötelezettségét, a sarcot meg nem adná, s napját elmulasztaná, a megnevezett summát a hat város köteles megadni a főherceg hokmestörének. A tartozást házukon, marháikon, pénzükön megveheti rajtuk, „nekik semmi oltalmuk ne legyen mindaddig, míg Aly bég sarca teljességgel ki nem telik”.

A városok „képében” mindegyikből két-két polgár írja alá a kezeslevelet.

A megszábot határidő leteltéig Ali nem teljesítette sarcának megfizetését. 1586. május elején Pálffy Miklós komáromi főkapitány megküldi a hat városnak Ernő főherceg parancsát: „Koppányi Aly bég maradvány sarcáért kik kezesök, mindenütt valahol vagy marhájakat vagy ő magokat találják meg tartóztassák.”

A hat város bírái azonnal felkeresik Ali béget, megmutatva neki Ernő főherceg parancsát és Pálffy levelét. Könyörögnek, esedeznek, „epedeznek:”, hogy őket meg ne nyomorítaná a maradvány sarcát. A ravasz török előbb azt válaszolja, hogy a parancsolaton nem látja a király pecsétjét, mert ő megismerné, ha rajta volna, azért nem tartja magára nézve kötelezőnek. Utóbb az állítja, hogy a király elengedte a maradvány sarcát, ha pedig nem úgy volna, akkor ha látja a pecsétes írást, amivel tartozik, mind megfizeti. A megszorult kezesek így eredmény nélkül tértek haza.

Ezután felkeresik a budai pasát, az igazítá őket a kincstartóhoz. Neki is megmutatják a leveleket, s könyörögnek, hogy ne hagyná őket megnyomorodni. Úgy látszik, gazdag ajándékkal kedveskedtek neki, mert megvizsgáltta a panaszosokat: „... ne féljetek szegények, míg engöm láttok, mert annak mind egy pénzig meg kell lenni, im az hatalmas császár portájára írok és parancsolatot hozatok, hogy mindgyarast ha minden marháját el adgyák is, reá erőltetöm hogy mind egy pénzig meg fizessön, im oda föl írok felöletek, hogy míg a hatalmas császártól a parancsolat ki nem jó, addig sehul senkit ezért ne háborgassanak”

A kincstartónál járt küldöttség mindezt megírja Pálffy Miklós főkapitánynak, s kéri, tekintse nagy nyomorúságukat és tegyen velök kegyelmességet, mert ők erre a kezesre „készerítés képpen” mentek, mindazonáltal készek fáradozni a dologban. Kéri továbbá, hogy találja meg a „fejedelemeket” felöle, azok kényszeríthetik Ali-t a fizetésre. Levelüket még ott közösen megírták: „Watzí és Marosy bírák ez eő tanácsival egyetemben, Keöreösi, Czeglédy bírák az eő tanácsival egyetemben, Tolnay, Kewy bírák az eő tanácsival egyetemben. Datum Budae 12. May Juxta Vetus Calendarium. Anno Dni. 1586.”

Koppány elfoglalása tehát egy évvel korábban történt, mint azt valahány történelmi műben találjuk. A levél keltezése még a Julián-naptár szerint történt, mert csak a következő évtől vezették be hazánkban is, az éppen négy száz esztendeje elrendelt Gergely-naptárt.

Jakus Lajos

Bukovinai székely inghim (Szentés Erika)

Vaszary János
sírelmének domborműve

A tatai temetők művelődéstörténeti emlékei

Tata vagy szebb, kifejezőbb nevén Tata-tóváros, hazánk egyik lehangulatossabb kisvárosa. Évente több százezer turista keresi föl tavait, parkjait, az ország egyetlen épen maradt védőművű vízivárárt, gazdag múzeumait, vízimalmait, a geológiai természetvédelmi területet, az olimpiai edzőtáborot, a szaunát Fényes-fürdőn vagy a Fellner Jakab által emelt szép barokk épületeket.

Sajnos az idelátogatók zöme csak átfut a városban. Sétál egyet a 400 holdas festői tó partján, esetleg megnézi a Kuny Domokos Múzeumot a várban, vagy a görög–római szobormásolatok gyűjteményét a volt zsinagógában, s anélkül robog tovább, hogy belátott volna a felszín mögé, valóban megismerte volna a várost. Pedig Tata megér néhány napos elmélyültebb figyelmet is. Ha valaki nyitott szemmel bolyong a régebbi utcákon, sok értékre figyelhet fel. Egy-egy szépen faragott párkány, kapukeret, kerékvető kő emlékeztet az egykor híres tatai kőfaragókra, az utcanevek (Csapó, Kalló, Fazekas, Malom, Tímár) a kihalt vagy már csak kevesek által művelt mesterségekre, az örvendetesen szaporodó emléktáblák (Bláthy Ottó Titusz, Farkasházi Fischer Mór, Fellner Jakab, Hamary Dániel, Menner Bernát, Mikovinyi Sámuel, Vaszary János stb.) a városban született, vagy hosszabb ideig itt tevékenykedő jeles tudósokra, művészekre.

Az igényesebb látogató, aki még többet akar megismerni egy-egy település kevésbé szembetűnő történetéből, felkeresi annak temetőit is.

A tatai Eötvös József Gimnázium helytörténeti szakkörének néhány tagjával (Illés László, Kenderesi László, László István, Márkus Gábor, Nagy Mariann és Vasi Ferenc) bejártam a város temetőit. Összeirtuk az 1920 előtti sírok adatait. A későbbiek közül csak a jelentősebbeket, valamint minden érdekesebb műalkotását. A gimnázium ábrázoló gemoetriát tanuló diákjai pedig – saját felméréseik alapján – elkészítették a temetők térképét, s azokban megjelöltük a fokozott védelemre érdemes sírok és műalkotások helyét. E munkánkkal nem csupán a látogatók tájékoztatása volt a célunk, hanem az illetékesek figyelmét is fel kívántuk hívni a valóban védelmet érdemlőkre, mert némelyik temető közeledik a telítődéshez, s gyakorta adnak el bennük régi sírhelyeket. Több jeles személy nyughelyének emléke tűnt el így az utóbbi évtizedekben. A régebben bezárt temetők (csurgóöli, kocsi úti, szőlősi úti) sírköveinek csak töredéke került a múzeum raktáraiba. A helyszínen maradtak közül sokat összetörtek. Ami megmaradt – szeméthalmok és elvadult bozót között – várja, hogy a múzeumi gyűjteménnyel együtt a várudvaron vagy más alkalmas helyen (védelem alatt!) egykor megtekinthető legyen.

A még használatban levő három temető mindegyike érdemes a felkeresésre.

Flóris Benő szobra

*Farkasházi Fischer Mór
siremléke és emléktáblája*

A tóvárosi temető

Mohl Adolf szerint (Szenthelyek a tatai plébánia területén. Győr, 1916.) feltehetően a XVIII. század végén nyitották meg. Ekkor készülhetett a hatalmas vörösmárvány temetőkeresztre fölerősített Mária-szobor is. P. ABUNDANTIUS +1789. olvasható – a kápolna mellett – a kapucinus szerzetesek sírkertjének legrégebbi kővén.

A Bacsó Béla úti főbejáratnál áll a város egyik legszebb bronzszobra, mely ERDEY DEZSŐ (1902–1957) szobrászművész alkotása. Feltartott kézzel fohászkodó nő életnagyságban. Felirata: MATER DOLOROSISSIMA ORA PRO NOBIS.

A kaputól balra, a temető nyugati sarkában a Treisz-kriptában nyugszik DR. TREISZ JÁNOS (1873–1937) törzsállatorvos, szakíró, a kispéri, majd a dióspusztai ménés vezetője, aki Magyarországon elsőként hajtott végre mesterséges termékenyítést a kispéri ménésnél, 1913-ban.

A hozzá legközelebb eső parcella 5. sorában van KAMONDY (TÓTH) LÁSZLÓ (1928–1972) József Attila-díjas író sírja. Tatán töltötte ifjú korának jelentős részét, a város piarista gimnáziumában érettségizett, s gyakorta hazalátogatott később is szüleihez, barátaihoz.

Tőle északra a tábla kerítés melletti szélén található középszürke obeliszk DR. HAMARY-DÁNIEL (1826–1892) orvos, író, az 1848–1849-es szabadságharc honvédtisztjének emlékét őrzi. Hamary Dániel könyvet írt a komáromi vár védelméről, és számos orvosi szakkönyve, tanulmánya, verse és életképe jelent meg.

Alig néhány sírhellyel odébb magasodik VASZARY JÁNOS-nak, a modern magyar festészet egyik legkiemelkedőbb képviselőjének hatalmas tömegű fehér sírköve. Felirata: „Itt várja a boldog föltámadás napját Vaszary János festőművész lánglelkének porhüvelyé sz. Kaposvárott 1867. nov. 30. 1920–32. a Képzőművészeti Főiskola tanára volt. †Budapesten 1939. ápr. 19.” A sorok között fehérmárványból a művész fejét ábrázoló dombormű látható. Vaszary a század első éveitől kezdve gyakran időzött és alkotott Tatán, a közeli Művész-közből ma is álló műtermes villájában.

*Farkasházy Farkasházy Jenő
síremléke*

*A Moys-kripta
fehérmárvány domborműve
a Gerenday műhelyből*

SCHADL JÁNOS (1892–1944) festőművész, a Ma című folyóirat köré csoportosult művészek egyike, akinek képei több budapesti és párizsi kiállításon is szerepeltek, egyszerű műkökeretes sír alatt pihen Vaszarytól alig néhány méterre.

A ravatalozón túl a 12. sorban ismét egy festőművész, a Tatán egykor nagyon népszerű ASZALAI PAP EMIL (1884–1949) nyugszik apró fa-fejfa alatt. A Münchenben tanult mester naturalista hangvételű, népi életképeivel és arcképeivel sokszor szerepelt országos kollektív kiállításokon.

Közelében, a 11. sorban alacsony szürke kő jelzi JAMES STYLES (1862–1925), a 7. sorban – kissé távolabb – hatalmas vörösmárvány kereszt pedig JOHN BEESON (1834–1888) és HENRY MILNE (1857–1938) angol tréner nyughelyét. Az egykor híres tatai istállókhöz és versenyekhez szerződött szakemberek közül H. Milne volt a legismertebb. Tókió nevű lova 1895 körül számos hazai és külföldi versenyt nyert (Bécsi Derby, Berlini Nagydíj stb.). „Korának egyik legnagyobb idomárja, valóságos művésze mesterségének” – írja róla Török Imre: Híres lovak, híres lovasok, híres versenyek című könyvében. Ugyanebben a sírban nyugszik H. Milne veje Dr. STRANSKY JÁNOS (1892–1972) fogorvos, autodidakta festő és művészpártoló, aki akupunktúrás (tűszúrásos) kezeléssel is gyógyított (főleg mozgásszervi betegségekben szenvedőket).

A temetőőri lakás melletti parcellában, a kerámia Szent Borbála szobor közelében találjuk TITTELDORF JÓZSEF-nek és TITTELDORF KÁROLY-nak, az 1848–1949-es szabadságharc honvédtisztjeinek a sírkövét.

A Mikszáth Kálmán úti kapu tövében régi, díszes kovácsoltvas kereszt látható. Ettől a kápolna felé eső tábla második sorában van REVISNYEI REVICZKY ISTVÁN (1887–1962) alispán vörösmárvány keresztje. A szociális gondokat felismerő, és azokon segíteni is akaró megyei vezető volt. Hathatósan támogatta a tatai népfőiskolát, a tatai közigazgatási mintajárást, ügybuzgó elnöke volt a Komárom vármegyei Népjóléti Szövetkezetnek, segítette a tatai szabadtéri játékok létrehozását. Az ő idejében nevezték Komárom vármegyéi szociális vármegyének.

A parcella első sorában, műkövázás síremlék alatt nyugszik VALASEK FERENC (1858–1917), az Esterházyak főhalászmestere, aki a múlt század végén lecserélte a tatai Nagy-tó teljes halállományát, hogy nagyobb hasznot hozó halakat tenyészthessen. Ettől az eseménytől számítják Magyarországon a nagyüzemi halászat kezdetét.

A keleti oldal kriptasorában találhatóak BEESON ALFRÉD (1864–1916) angol tréner síremléke, s közelében a MOYS-kripta szép fehérmárvány domborműve, mely egy ülő nőt ábrázol életnagyságban. GERENDAY ANTAL (1818–1887) és fia GERENDAY BÉLA (1863–1936) szobrászművészek sok köztéri szobrot és síremléket készítő híres kőfaragóműhelyéből való.

Az izraelita temető

A Kálvária-domb tövében, a geológiai természetvédelmi terület mellett van az ország egyik legszebb izraelita temetője. (Bejárat a Schönherz u. 49. sz. ház udvarából). Szigorú rendben felsorakozó, sokféle formájú, szépen faragott sírkövek, különleges örökzöld fák, bokrok fogadják a látogatót. A temető megnyitásának idejéről írásos dokumentum nem maradt fenn. A legrégebbi sírkövek felirata kizárólag héber nyelvű, a múlt század végéigé héber és német, az utóbbi évtizedeké héber és magyar vagy csak magyar.

A legismertebb személyek sírja az „A” parcella IV. és V. sorában található. Itt nyugszik (A/v/44) FARKASHÁZI FISCHER MÓR (1799–1880), aki az ugyancsak Tatáról Herendre került Stingl Vince kis herendi üzemét világhírű porcelángyárrá fejlesztette. Halálának 100. évfordulóján a Herendi Porcelángyár és a Tata Barátainak Köre emléktáblát helyezett el a síron. Mellette nyugszik a felesége, körülötte a család számos tagja, némelyikük igen érdekes, kerámiabetétes síremlék alatt. Kiemelkedik közülük a gyáralapító fiának, FARKASHÁZI FISCHER DEZSŐ (1826–1914) 48-as honvéd főhadnagynak és porcelángyárosnak, valamint unokájának FARKASHÁZI FARKASHÁZY JENŐ (1861–1926) kerámikusnak és művészeti irónak hatalmas szürke emlékköve.

A közelükben található (A/IV/14) HANDLER MÁRK (1837–1911) rabbi, az első magyar nyelvű héber nyelvkönyv szerzője és (B/V/14) BARNA (BRAUN) JÓNÁS (1851–1909) ifjúsági és pedagógiai író sírköve is.

Ebben a temetőben nyugszik az első tatai nyomdász és kiadó ENGLANDER, valamint a város néhány gyáralapító (GANZ, LEOPOLD? POLLÁK . . .) családjának számos tagja is.

A környei úti temető

1907-ben temették az első halottat, az egykor szentivánnak nevezett temetőbe. A környei-úti főbejárattól induló főút jobb oldalán, a 17. sor sarkán levő bronz mellszobor SZÓDY SZILÁRD (1878–1939) szobrászművész alkotása. FLÓRIS BENŐ (1825–1908) református rektortanítót ábrázolja. A kiváló pedagógus részt vett az 1848–1849-es szabadságharc több ütközetében, évtizedeken keresztül irányítója volt a város kulturális életének. Számos verse, tanulmánya, néphagyomány-gyűjteménye jelent meg.

A főút végétől északra, a fal melletti 12. kriptában nyugszik báró DITFURTH MÓRICZ (1840–1929), az 1865-ös hadjárat történetírója.

Az előtte levő parcella negyedik sorának első sírja DR. TÁRKÁNYI LAJOS-é (1885–1965), aki 1919-ben az első Tatai Munkástanács tagja, majd a Komárom vármegye Direktórium közigazgatási politikai megbízottja, 1945-től 1947-ig pedig a megye alispánja volt.

A 37-es kriptában (a mellékebejárat után) pihen az 1765-ben alapított tatai piarista gimnázium 25 tanára. Közülük a legismertebbek: STECH ALAJOS (1813–1887) festőművész, LENGYEL JÓZSEF (1815–1890), VISZOLAJSZKY ISTVÁN (1832–1897) és FÁBIÁN IMRE (1879–1933) író-újságíró, Dr. VINCZE JÓZSEF (1874–1933) irodalomtörténész, valamint PINTÉR ELEK (1841–1933) és MAGAS MIHÁLY (1880–1937) igazgatók, akiknek irányításával a tatai kegyesrendi főgimnázium országosan ismert középiskolává fejlődött.

Közel a temetőkereszthez, a sírkert keleti falánál van a Magyar család nyughelye. Középen LUX ELEK (1884–1941) szobrászművész alkotása, féltérde ereszkedő ifjú harcost ábrázoló fehérmárvány dombormű látható. Ide temették többek között DR. MAGYARY ZOLTÁN (1888–1945) egyetemi tanárt, a nemzetközi hírű tudóst, aki számos szakkönyv szerzője, a Magyar Közigazgatástudományi Intézet megszervezője és vezetője volt. Igen sokat tett szülővárosáért, Tataért. Itt hozta létre a közigazgatási mintatárast, a szövetkezeti népfőiskolát, s a piarista öregdiákok elnökeként elősegítette szegénysorsú tehetséges diákok továbbtanulását, a helyi múzeum megalakítását, Fellner Jakab szobrának felállítását, s számos helyi kiadvány megjelenését is. Mellette nyugszik felesége, DR. TECHERT MARGIT (1900–1945) filozófia-történész, egyetemi magántanár is.

A temetőkereszt tövében van KLOTZ IGNÁC (1869–1940) tatai plébános fekete sírköve. Ő gyűjtötte össze és adta ki a környező falvakban a nép száján élő hagyományokat és mondákat *Vértesekről* címmel. Közéleben található DR. KENDER JÓZSEF (1913–1961) piarista tanár, szakfordító és kutató sírja, aki a budapesti és a tatai langyosforrások hidrobiológiai viszonyainak volt elismert kutatója.

A temető déli falánál a 14-es sír fekete obeliszkje DR. MÁRKUS JENŐ (1907–1955) református lelképásztor és író emléket őrzi. Ő volt a kezdeményezője a tatai népfőiskolának, a népi írók, tudósok, képzőművészek meghívásának, a háború alatt a Keresztény Ifjúsági Egyletben és a leánykörben Kodolányi és Tamási színdarabok betanításának, mellyel nőtt a fiatalok magyarságtudata, védettsége az egyre fokozódó német befolyás ellen. Számos könyve jelent meg, helytörténeti kutatásairól írt kéziratok beszámolóit fontos forrásmunkák.

Mindhárom temetőben jelentős számban találhatunk szépen faragott mészkő, márvány, és gránit sírköveket, melyek elsősorban a híres tatai, tardosi és süttöi kőfaragók (IPACH, JUHÁSZ, KIRÁLY, MANG-LITZ, SZENTKIRÁLY és mások) ügyességét és jó ízlését dicsérik.

Dr. Kálmán Attila

Türr István a visegrádi várért¹

1870-ben húsvéthétfőn (ápr. 18.) a Magyar Hajózási Társaság Baranya nevezetű gőzöse próbaútra indult. Nagymaroson megállt a hajó, Visegráddal szemben, utasai ott költözték el a vidám ebédet. Sok pohárköszöntő hangzott el, s ezek között is a leglelkesebb Türr István tábornoké volt. Gyűjtő szónoklatot tartott, amelyben felhívta a figyelmet a túlsó parton omladozó régi királyi várra.

„Szívünkhez nőtt Visegrád sok harcot látott régi erőssége, és nem nyugodhatunk bele teljes pusztulásába” mondta, és gyűjtést indított a vár megmentésére. Gyakorlati ember lévén, egy százast tett az asztalra, s röviden 381 Ft jött össze az asztalon. Az adakozók között találjuk Zichy Jenő, Bakody Tivadar, Görgei István, Ágai Adolf, Vadnay Károly nevét és sok másét”. Így írja le Viktorin József visegrádi plébános, aki Visegrád várának feltámasztásáért indított küzdelmet. Ez az esemény most az ő malmára hajtotta a vizet, hiszen a sajtó is megemlékezett a kérdésről. Május 3-án az Akadémia is megtette az első hivatalos lépést. Viktorin meghívta Rómer és Schulz építész, aki jó tanácsokkal segítette, de sajnos nem sokáig, hamarosan elragadta őt a halál. Közben olyan hírek jártak, hogy a feladat a pénzügyminisztérium hatáskörébe fog kerülni, mire a szakemberek nagyon elszomorodtak, az óbudai kincstári birtokok igazgatósága is tiltakozott. (Akkoriban Visegrád oda tartozott.) Augusztusban Viktorin plébános újból a kultuszminisztériumhoz fordult, Hegedüs Lajos miniszteri tanácsoshoz.

Végül is hosszas tárgyalások után úgy döntöttek, hogy a visegrádi romok állagának megőrzése és esetleges újjáépítése a kultuszminisztériumhoz tartozik, az egész kérdés pedig nemzeti ügynek tekintendő. Nyert ügyük volt! Eötvös József miniszter felkérte az Akadémiát, hogy a régészeti szakosztály küldjön bizottságot Visegrádra és tájékoztassa őt a kérdésről. A régészeti szakosztály sietett megnevezni a bizottság tagjait, Rómer, Ipolyi, Henszlmann és Arányi személyében. Rómer már járt ott, Ipolyi nem ért rá, a két másik tudós három napot töltött Visegrádon, Viktorin vendégeként. Ezen idő alatt mindent alaposan átvizsgáltak, a teendőket megállapították és előterjesztették javaslaikat a miniszternek.

Itt egy percre álljunk meg. Mit talált a két szaktudós és a plébános, aki magát a nemzet önkéntes nap-számosának nevezi. A romok különböző magasságú falakból álltak, amelyek mind életveszélyes leomlással fenyegettek. A várat körülfutó árok tele volt törmelékkel, a ciszternák is, az egészet vad növényzet futotta be, úgy, hogy a Károly Róbert korabeli kaput nem lehetett megtalálni, az udvar és a belső helyiségek beosztása felismerhetetlen volt. Hasonlóképp az ún. Salamon-toronyból is csak négy csupasz fal meredt az égnek. Viktorin plébános szinte nevelésesnek tartotta azt a merészséget, hogy ők komolyan foglalkoznak ennek a romhalmaznak a felújításával. „És mi mégis megtettük! Az utókor döntse el, helyesen cselekedtünk-e.”

Első feladat a hegyre vezető gyalogút lett volna, de pénz még erre sem volt! Viktorin először a visegrádi nyaralótulajdonosokhoz fordult egy kis támogatásért, majd októberben egyenesen Türr tábornokot kérte meg, hogy a hajón gyűjtött összeget adját át az útépítésre. Az újságok által gyűjtött pénzzel együtt 491 Ft-ra rúgott az összeg, amit kézhez kaptak. Az erdészet fát adott, a község pedig fuvar. 1871. május végére készen volt az út, amelyről a plébános nyilvános elszámolást közölt a lapokban is. Ebből megtudjuk, hogy 420 ölnyi út épült a Salamon-toronytól kezdődően szerpentinként a meredek hegyoldalra. A Salamon-toronytól néhány lépésre sziklába helyezett márványtáblán ez olvasható: Üdvözlégy vándor. Will-

¹ A cikkben előforduló idézetek Josef Viktorin: Visegrád einst und jetzt (Pest, 1872.) című művéből valók.

kommen wanderer. 1871. A közönség kényelmére egyesek költségén”. A várba vezető meredek úton a leg-
szébb kilátásoknál padokat állítottak, és útbaigazító felírásokat helyeztek el. Az út vége beletorkollik a
kálvária-útba amelyet három évvel előbb a Zách Klára-kereszt felavatásakor készített a község lakossága a
plébános anyagi támogatásával. Most a kálvárián lefutó utat is kiszélesítették 680 ölnyi hosszúságban. Az
akadémiai bizottság és Viktorin tervei mindenben egyeztek, csupán a Salamon-torony felhasználásában
nem: „Lenne pedig ezen Salamontoronyból keletkezendő épület legcélszerűbben *régiséggtárrá átalakítan-
dó*, amely régiségtár, mint a pesti Nemzeti Múzeum fiókja, különösen azon tárgyak menhelyéül szolgálna,
a melyek Nagy Lajos és Korvin Mátyás fényes korszakára vonatkoznak és ezért is *Korvin Mátyás régiség-
tárrának* nevezetét viselhetné”. Ezzel szemben az akadémiai bizottság tagjai királyi vadászkastély céljára
kivánták felajánlani a toronyt, természetesen Ófelsége költségén helyreállítva. Viktorin szavaiból a proféta
beszélt.

Sajnos 1871 februárjában Eötvös meghalt, azonban Pauler Tivadar magáévá tette az ügyet, úgy, hogy
1871. május 20-án *Arany János*, az Akadémia titkára hivatalosan jelentette az intézet ünnepélyes közgyű-
lésén: „Az országos Archeológiai Bizottság közbenjárásával – a visegrádi rom meg fog óvatni”. 1871. jú-
lius 10-én megindultak a munkálatok, naponta 100 munkással, szeptemberre azonban elfogyott a megsza-
vazott 6000 Ft. A Salamon-torony melletti kapura épült őrlakás kész volt, de a várban tervezett munkák
rége nem. Szeptember 24-én ismét hajókirándulást szerveztek Visegrádra, amelyen számos tudós, író és
művész vett részt. Ez alkalommal Tanárky Gedeon h. államtitkár ismételten megnyugtatta Viktorin plébá-
nóst, hogy a következő évre is ki fogják utalni az ásatás folytatásához szükséges összeget. Ezért az össze-
gért azonban még egy fél évig kellett harcolniuk, mert a parlament vonakodott megszavazni a 15 000 Ft
támogatást, és csak Henszlmann kitűnő szónoki képességének köszönhető, hogy végül is elfogadták.
Viktorin plébános erről a napról írja: „szerettem volna a bibliai Simeonnal felkiáltani: most bocsásd el
Uram a Te szolgád békességben”. Mintha ismét a jövőbe látó lenne és két év múlva bekövetkezett tragikus
hálálát idézné meg.

Rövid, de csodálatos tevékeny visegrádi korszakát sohasem felejthetjük el. Budán halt meg, de Visegrá-
don kívánt pihenni a szeretett Kálvária-hegy tövében. Az útépités emléktáblája is áll, bár nem tudni miért
az út másik végén állították fel, a Zách Klára utcában, holott eredetileg a Salamon-toronynál volt.

Györgyi Gézáné Zámor Magda

Az ózdi gyári duda története¹

Aki Ózdon jár, a város bármely részén is tartózkodik, bizonyos időnként jól hallhatja, amint az Ózdi
Kohászati Üzemekben megszólal a gyári duda, vagy ahogy a helybeliek mondják: „fújnak”. Naponta
többször is. Az ózdiak és a környékiek életének természetes velejárója már a fújás.

Hogyan is kezdődött mindez?

A múlt század végén egyre jobban terjeszkedett a gyár és velejárójaként a település. A munkásemberek-
nek még nem volt órájuk, legalábbis a többségnek. Ezért jelentkezett az idő jelzésének ilyen szükségessége.
Kezdetben vasdarabot ütögettek egymáshoz, így jelezték az időt. Később csengőt, kolompot használtak. A
kolóniakon erre ébredtek az emberek.

1895-ben felépült a gyárban a kazánház. Ennek a tetejére egy kis méretű harangot szereltek fel és azt
kongatták meg. Reggel hat óraker, déli 12 óraker, 13 óraker és este 18 óraker. A kisharangot később
gőzszíp követte, majd 1910 körül gőzdudát szereltek fel. Korszerűsített változata működik jelenleg is.
Reggel 5 óraker szólal meg először, jelzi a közelgő műszakkezdést. Reggel hat óraker pedig az éjszakai
műszak befejezését, illetve a délelőtti műszak kezdetét jelzi a „fújás”. A 12 órás műszak 1935-ig létezett
a gyárban, eddig tehát a nappalos műszakot jelezte. Déli 12 óraker, a 12 órás munkarend fennállásáig, az
ebéidő kezdetét jelezte. Hagyományból, a 12 órás munkarend emlékeztetésére, ez fennmaradt. 13 óraker
ismét „fújta”, ezzel jelezték az ebéidő végét. Ezt a jelzést a 8 órás munkaidő bevezetésével
megszüntették. 14 óraker a három műszak bevezetésétől szólal meg a gőzduda.

Szólt ez már a Tanácsköztársaság 133 napján is, amikor – rövid időre – eltörölték a 12 órás
munkaidőt.

Délután 18 óraker a 6 óraker kezdődött nappalos műszak befejezését, illetve az éjszakai műszak
kezdetét jelezte. Ezt is meghagyták mindmáig, a 12 órás nehéz és hosszú munkaidőre való emlékeztetőül.
Este 22 óraker szól utoljára a gőzduda. Ekkor kezdődik az éjszakai műszak.

Az ózdiak életének mindennapos eseménye a „fújás”. De ma már csak emlék.

Kerékgyártó Mihály

¹Dr. Kovács Károlyné: A gyári gőzduda története című, az Ózdi Honismereti Körben tartott előadása alapján.

A makói hagyma útja Gömörbe és Gömörben

A palócok szervezett kutatása közben találkoztam a 77 éves Horváth Lajos bácsival, aki a Turóc-völgyi Lévárton született, s ma a csehszlovákiai Tornalján (Safarikovo) él. Mint gölönccsercalád tagja, cserépedényeivel bejárta valaha Karcagtól felfelé hazánk városait és falvait. Amikor megtudta, hogy makói vagyok, így mesélte el a makói hagyma útját Gömörbe és Gömörben:

– A század elején a Turóc patak völgyében levő magyar falvakban az a népi szólásmondás járta, ha valaki megkérdezte, hogy messze van-e ide valamely hely . . . ?

– „Bizony, annyira még az mint Makó Jeruzsálemhez.”

Gömör, Szepes, Liptó vármegyékhez is messze volt Makó, és mégis eljutott a makói hagyma mind a három vármegye minden falujába.

A Turóc völgyében, Gömör megyében van egy falu, melynek a neve Kövi (Kameňany). Ebben a faluban szlovák ajkú nép lakott, de anyanyelvén kívül magyarul és németül is tudott beszélni. Evangélikus vallásúak voltak. Déli szomszédja, Deresk már magyar nyelvű, s római katolikus vallású volt. A két falut nagy erdő választotta el egymástól, *Kövi sűrűnek* hívták. Kövi mint nemes község, a nyelve és vallása miatt Dereskel rokon viszonyban nem volt. Köviből nem hoztak lányt férjhez Dereskebe, Dereskből sem Kövibe.

A régiek elbeszélése után mondván, a köviek úgy jutottak el Makóra, mint Kolombusz Amerikába. Köviből indulva – faedényekkel – bejárták az Alföld városait-falvait. Még a 18. század második felében – így tudja az emlékezet – eljutott egy faedényáros Makóra. Ott a vásáron – zsákban – hagymát árult egy makói gazda. A kövi faedényáros megvett a hagymából egypár zsákkal, s hazavitte. Amikor hazaért a hagymával a faluba, elkezdte árulni. Nagyon jó áron adta el a makói vöröshagymát és a fehér fokhagymát. Ahogy a portéka elkelt, elment és hozott egy egész szekérral. Mivel ez is hamar elfogyott, ezt követően már 2 szekérral mentek Köviből a Jánok és Filipek Makóra hagymáért.

Így kezdődött a makói hagymával való kereskedés. A lovakat Hortobágyról még csikó korukban vitték el. Ezekkel a jókötésű, edzett lovakkal azután lejártak Makóra hagymáért. Hat-nyolc kocsi ment együtt. Az útjuk Putnok, Miskolc, Mezőkövesd, Szolnok felé vezetett, s egy hétig tartott Köviből Makóra, illetve vissza.

Könnyű, fatengelyes szekerükbe négy ló volt fogva. Pontosabban szólva – Makóra jövet – 2 ló húzta a szekeret, kettő pedig a saroglyához kötve poroszkált a poros úton. Makón aztán megpakolták a szekereket vörös- és fokhagymával. Visszafelé bizony szükség lett mind a négy igavonóra. A derékban ott szaglott az illatos hagyma vegyeesen. A szekerek oldala és feneké – belülről – fűzfavesszőből font kassal volt ellátva. Ezek voltak azok a bizonyos körülményes szekerek. Könnyű és jó volt ebben szállítani az ömlesztett hagymát.

A kocsik egymást segítve jöttek a hosszú úton. Nyolc-tíz férfi volt egy csapatban. Amikor az út és az idő is jó volt, ezt a nagy utat már augusztusban kezdték járni. Amikor hazaértek a hagymával, átválogatták. A hagymát, ha megmaradt a szára, befonták kisebb-nagyobb koszorúcskákba. Amelyikről a szára leszakadt, azt mérve adták el.

Később, amikor már a vasutat megépítették, Tornaljára vagonban hozták el a makói hagymát. A vagonból zsákokba szedték, s az állomásról Kövibe szekereken vitték tovább. Ekkor már 15–20 család foglalkozott „hagymakereskedéssel”.

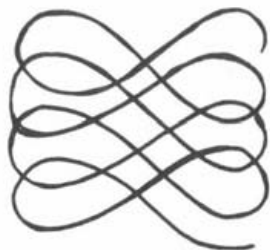
A XIX. század elején Tarnalja és Kövi között kezdték építeni a kőkamrákat – nagy terméskövekből – bolthajtásosra. Nem hegyoldalba építették, s nem pincék voltak ezek, hanem 6 x 4 méteres, egyenes talajon épület épületek, amelyeket vasajtókkal zártak, s cserépszindellyel fedtek be. Ezeket a kőkamrákat eredetileg nem is a hagyma, hanem a szalonna tárolására építették. Ezekben ugyanis a hagyma, de főként a fokhagyma, kemény teleken óhatatlanul megfagyott volna. Mivel a szalonna már szeptemberre elfogyott, a hagymakereskedés elterjedése után hagymát is raktároztak bennük. A vörös- és fokhagymát karácsonyra – a nagyobb arányú disznóvágások idejére – eladták, s ezután már a nyírségi tírpkóktól vásárolt szalonnával aggatták teli. A kőkamrák falába az építetők hatalmas vaskampókat építettek be. Ezen lógtak a disznóról – egészben – lefejtett hatalmas szalonnák.

A köviek, a kövi asszonyok után – szeptembertől karácsonyig – Szepes, Liptó és Sáros megyékben árulták a kemény húsú, rugalmas, illatos makói hagymát. Eljártak Jászótlól Szomolnokig, Krompagtól Iglóig, Késmárktól Lublóig, Lőcsétől Sővárig. A városokban úgy voltak a hetivásárok, hogy a hét minden napján más-más városban tartották. Így mindenhová eljutott a híres, s egyre híresedő makói hagyma, mely jól bírta a szállítást, jó íze, szaga és aromája volt. Olyan birkapaprikás főtt azzal, hogy mindenki megnyalhatta utána a budlit. Amikor a hagyma elfogyott, akkor a saját kertjeikben termelt almával s a tírpkóktól vásárolt szalonnával álltak a kövi asszonyok az iparvárosok piacain.

Az első világháború után már nem jött többé Gömörbe a makói hagyma.

Rácz Sándor

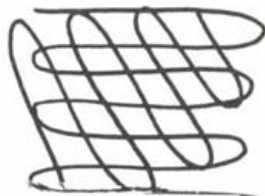

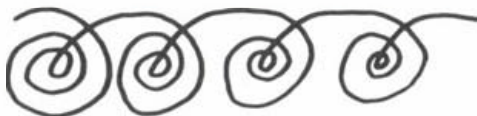
Nyolcasminta

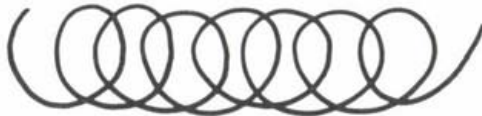
Vonalminta

Kockaminta

Csigaminta

Körös minta

Locsolásminták Szegvárról

Szegvár dél-alföldi nagyközség, Csongrád megyében, Szentestől 14 km-re. Határait a Tisza egy mellék-folyója, a Kurca folyó mossa.

Egészen véletlenül akadtam ezekre a locsolásmintákra. Évek óta néphit témakörben gyűjtök, de minden gyűjtővel előfordul, hogy – az őt érdeklő téma mellett – más érdekességgel is találkozok. Így történt ez velem is. Adatközlőim egyike, Vigh Andrásné, megmutatott nekem egy köcsögöt, amelyet földes szobák locsolására használtak. Érdeklődésemre bemutatta azokat a locsolásmintákat, amelyekkel díszítették a parasztházak belsejének földjét. Látva a szebbnél szebb mintákat, érdekelni kezdett, miért és hogyan locsolták a házban?

„Régénn földes szobák vótak, oszt azt fő köllött locsóni, me ha nem akkó nagyonn poros lett vóna. Frissítették vele a házat” (Vigh Andrásné).

Ahhoz, hogy érthető legyen a locsolás jelentősége, először a mázolásról kell néhány szót ejtenünk. „Nagyon porzott a földes szoba, hát még az olyan helyénn, ahunn sok gyerek vót! Ott bizon fő köllött mázóni! Rossz lavórba, vödörbe vagy valamilyen cserépedénybe, vizet öntöttünk. A vízbe vakonturásbú szédett fekete földet raktunk, hogy szép fekete színe légyen a mázolásnak. Éty csutakká (már nem használt ruhadarab) mázótunk. Nagyonn nehéz munka vót a! Éty héténn kéccé, háromszó fő köllött mázóni, mē nagyon hamā méktört a föld. Vót olyan is, hogy főasztatták vizzē a földet eszt bészórták törekkē, vagy polyvává. No eszt beletaposták a földbe, így nem tört olyan hamā a föld, lehetett locsóni” (Gajda Imréné).

A locsolásnak tehát hármass feladata lehetett: a levegő frissítése és a mázolás pótlása.

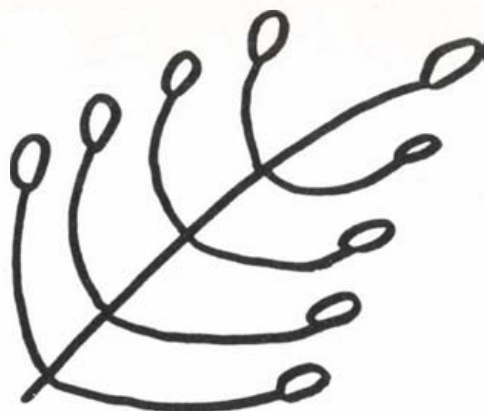
E kis kitérő után rátérek a locsolásmintákra, amelyet efemer-művészetnek neveznek. Nagyon találó ez a név, hiszen az efemer szó jelentése „gyorsan elmúló, röpké, átmeneti jelenség”.

„Köcsöggē locsótak. Az ajját kilukasztották, csak éty nagyon pici luk köllött, hogy a víz kituggyon rajta folyni. Mindēn nap, korān reggē főkétek, főszörteek, oszt utāna locsótak. A nyócas mintát locsóták legsűrűbben. Délbe méginn, mikó megebédétek, méginn locsótak.

Vagy a nyócas mintát locsóták, vagy a körös mintát. Négy-öt óra felē méginn. Éty nap háromszó igēnn csak főlocsótak, de lehetett öccő, haccó is. Nem vót mékhatározva, hogy melyik mintát locsojják, de hétköznap inkább az étyyszerű mintákat. Vasárnap, mék mikó vendégeket, mék a legint várták, akkó szebb mintákat locsótunk. Kockamintát, virágmintát.

A háziasszon locsót, de ha növekkettek a lánygyerekek, akkó azokat is méktanította, oszt locsótak. Én a nyócas mintān kesztem ē tanúni, 12 éves vótam. A szomszédasszonyok élesték étymástú a mintákat, hogy „milyen szép, eszt én is megtanulom! Így oszt terjettek a minták” (Vigh Andrásné).

„Mikó nem vót türelme a háziasszonynak, akkó éty lavorbú fröcsköte a vizet össze-vissza a szobāba” (Gajda Imréné).

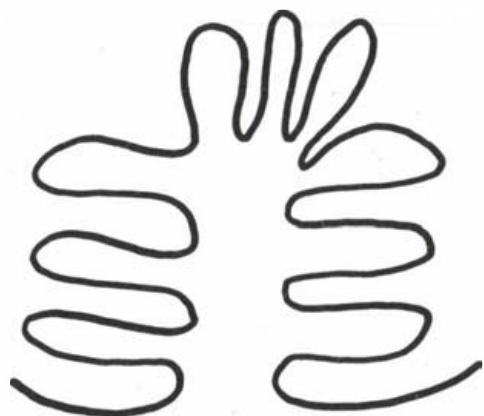
Az áginta változata

Áginta

Törökös minta

Virágminta

Falevélminta

„A gazdagoknál nem úgy locsótak, mint a szegényeknél. Azoknál nem csak éty szoba vót, hanem vót tiszta szoba is. Ott fekete festékké költött bemázóni a földet. Oszt utánna homokot tettek a locsolóba, oszt úgy locsótak. Legtöbbszö a csigamintát. Olyan vót a fekete földön, mint az ezüst, még gyöngyözött is. Ez oszt tartós vót! Ha megunták, akkó összesöpörték. A másik szobájukba ők is az egyszerűt locsóták” (Vigh Andrásné).

Ennyit sikerült összegyűjtenem ebben a témában, amelyre olyan érdekesnek tartok, hogy továbbra is kutatni kívánom.

Szabó Mária

*Bukovinai székely inghim, szüvecskés
(Szentés Erika)*

A „Hortobágytól Sárrétig” akció Hajdú-Bihar megyében

A Hortobágytól Sárrétig elnevezésű akció a Hazafias Népfront Hajdú-Bihar megyei Bizottságának egyik legsikeresebb közművelődési akciósorozata volt. Elindítója az a régebbi felismerés, hogy a kisebb települések a megszokott népművelési formák mellett hátrányos helyzetbe kerültek a nagyobb településekhez, városokhoz képest, hiszen az itt szunnyadó kulturális értékek feltárására nincsenek meg a feltételek. Nincsenek korszerű művelődési intézmények, nincsenek hivatásos népművelők, s nehézkes a népművelés szakmai irányítása is. Ugyanakkor az is köztudott, hogy ezek a kisebb települések is igen komoly kulturális értékeket őriznek, részben a néphagyomány, történelmi hagyományok területén, de az itt élő emberek munkájában, tehetségében, képességeiben is.

1976 nyarán *Tóth Bélának*, a Hajdú-Bihar megyei Tanács akkori egyik művelődésügyi főelőadójának támadt az ötlete, hogy széles körű társadalmi összefogással kellene elindítani egy olyan akciót, amely részben felszínre hozná a kis községekben rejlő kulturális értékeket, másrészt elindíthatná őket a korszerű művelődési igények irányába. Mivel ez csakis a kisközségekben rejlő belső társadalmi erőforrásokra támaszkodhatott, nyilvánvalóvá lett, hogy ez a Hazafias Népfront közreműködésével oldható meg. Így lett elindítója és természetesen „gazdája” a HNF Hajdú-Bihar megyei Bizottsága, de a rendezésben anyagi és operatív segítséget adtak a megyei tanács vb művelődésügyi osztálya, a KISZ megyei bizottsága, a megyei üttörő-elnökség, a Termelőszövetkezetek Területi Szövetsége és a MESZÖV megyei központjai. A lebonyolításban szerepet vállalt a megyei művelődési központ, a megyei könyvtár, a megyei múzeum, de a központi irányítást mindvégig a népfront illetékes előadója, *Milbik Éva* látta el. A kezdeményezést teljes egyetértéssel támogatta és segítette a megyei pártbizottság is.

1976 szeptemberében, októberében alakultak ki az első forduló tartalmi körvonalai, vagyis azok a formák, amelyekben – a rendezők véleménye szerint – a kisközségek önmaguk kulturális értékeit leginkább bemutatathatják. E formák a következők: 1. *Pályázatok*. Természetesnek tűnt a feladat: írjanak dolgozatokat községük érdekesebb népszokásairól, gazdasági, termelési tapasztalatairól, fontosabb történelmi emlékeikről, mutassák be községük jelesebb embereit, szóval gyűjtsék össze, írják le, ami szerintük községükre jellemző. A pályamunkák elkészítéséhez a megyei könyvtár helytörténeti, helyismereti bibliográfiát, a múzeum gyűjtési útmutatókat, a levéltár kutatási tájékoztatót adott ki. 2. *Helyi kiállítások*. Feladatul kapták a községek, hogy a településre jellemző tárgyi emlékeket gyűjtsék össze és ebből csináljanak kiállítást. (Természetesen úgy, hogy utána a tárgyakat tulajdonosaik visszakapták, illetve felajánlhatták a területileg illetékes múzeumnak megvételre.) 3. *Helyi bemutatók*. Ebben a kategóriában az volt a cél, hogy a helységben fellelhető folklórisztikus hagyományokból, szokásokból újítsanak fel valamit s azt nyilvános előadás keretében mutassák be a helyi közönségnek. A felkészülés során a községek szakmai segítséget kérhettek a megyei művelődési központtól vagy másoktól. (Ekkor még a rendezők se gondolták, hogy milyen nagy sikere lesz ennek a formának!) 4. *Helyismereti vetélkedő*. A községeknek 10–10 fős vetélkedő csapatot kellett kiállítani. Ezeknek az volt a feladata, hogy saját helységüknek a történetéből, az ottani jellegzetesebb néprajzi hagyományokból készüljenek fel. Ismerjék a falujuk jeles embereit, műemlékeit, s mindazt, ami a falu helyéj, szerepét megmutatja a tájban, az országban. A csapatok aztán megyei vetélkedőn mérték össze tudásukat. 5. *Megegyi bemutatók*. A helyi kiállítások és a helyi bemutatók legértékesebb anyagából – a vetélkedő alkalmával – megyei bemutatót is kellett csinálni, ahol a részt vevő községek egymás produkciójából is láthattak valamit, s a városi közönség figyelmét is igyekeztek a mozgalomra felhívni.

Az egész akciót két évre tervezték: első évben kellett elkészíteni a pályamunkákat, megrendezni a helyi kiállításokat és bemutatókat, a második évre maradtak a megyei bemutatók, vetélkedők s az egész tevékenység értékelése. Elhatározták, hogy az azonos folyamatokat ugyanaz a zsűri fogja értékelni. Így a pályázatok elbírálását a Déri Múzeum szakemberei vállalták s létrehoztak egy háromtagú központi zsűrit, amely vállalta, hogy minden helyi bemutatót megtekint. Az elbírálás pontozásos rendszerrel történt, vagyis egy központilag kidolgozott rendszer alapján minden teljesítmény meghatározott pontszámot kaphatott, s végül a pontok összesítése mutatta meg a sorrendet.

A mozgalom költségét a rendező szervek közösen teremtették elő. Természetesen a társadalmi aktivitás abban is kifejeződött, hogy minimális költségekkel dolgoztak. Társadalmi munkában történt pl. a különböző módszertani kiadványok elkészítése éppen úgy, mint a zsűrizés, kiállításrendezés, patronálás is. A költségvetés tehát lényegében magukat a dologi kiadásokat (kellékek, útiköltségek stb.) fedezte, s ebből igyekeztek szerény díjazással elismerni a legjobb teljesítményeket.

A meghirdetésre 1976 novemberében került sor. A rendezők kb. 25 kisközség jelentkezésére számíthatnak, s közülük 22 jelentkezett, de végül csak 13 község küzdötte végig ez első fordulót. E 13 községben azonban soha nem remélt lelkesedéssel és mindenkit elkápráztató eredményekkel csinálták végig a feladatokat. Az eredmény a rendezőket is meglepte, s ennek következtében – némileg módosított formában, de hasonló szerkezetben – kétévtenként újból meghirdették az akciót. A legközelebbi, 1978–1980-as fordulón a vetélkedő témáját bővítették, amennyiben nemcsak a saját helységük történetét kellett ismerniük, hanem a tájegységre vonatkozó fontosabb irodalmat is. Az 1980–1982-es forduló alkalmával a pontozási rendszert igyekeztek tökéletesíteni. A két utóbbi fordulón már a pályázatok technikáját is igyekeztek némileg szabályozni, arra számítva, hogy hasznos lenne, ha egy-két kiemelt témából egyszerre több pályamunka érkezne. Így előbb a népi gyógyítás és a kendermunkák, utóbb a népi táplálkozás témaköréből készültek valóban értékes tanulmányok. (Az 1980-ban záródó pályázatokból a Hazafias Népfront megyei bizottsága egy kis kötetet adott ki.)

A három forduló végeredményét nehéz lenne néhány mondatban összefoglalni. Az nyilvánvalóvá vált, hogy a mozgalom soha nem remélt eredményeket hozott, de még további, igen nagy lehetőségeket is hozdoz. Az eredmények közül csupán néhányat emelnék ki.

Az összetett forma végeredményben lehetővé tette, hogy a községek minden rétege, sőt személy szerint is mindenki, aki valamilyen formában kötődik lakóhelyéhez, részt vehessen ebben a mozgalomban. Az értelmiségieket, diákokat kutatómunkára ösztökölte, az egyszerű emberek rejtett kincseit hozták el a kiállításra, idős mesteremberek mutatták be tudásukat, sőt tanították a fiatalokat, régi, már-már elfelejtett népszokásokat újítottak fel, s kezdtek játszani nemcsak a bemutató miatt, hanem saját szórakozásukra is. A fonójátékok bemutatathatósága kedvéért nagyon sok fiatal leány megtanult fenni, felújították a betelemezést, a szüreti szokásokat, a polgári lakodalmakból már kikopott sok régi táncot, játékot, népdalt. Román nemzetiségű községeinkben szinte már az utolsó pillanatban sikerült előbányászni a kolindázás csodálatos szép szokásait, a régies éneklésmóddal együtt. S ami fő eltérés a műkedvelő-mozgalom eddigi kialakult hagyományaihoz képest: a bemutatókon nem a „színpadszerűség”, a „feldolgozás” uralkodott, hanem igyekeztek a néphagyományokat a maguk eredeti szerepében, természetes formájában eljátszani, úgy, mint amikor a szereplők és a közönség lényegében együtt élnek. A nézők nemegyszer beleszóltak a játékba.

Nagy eredmény volt, hogy a községek vezetői is komolyan vették ezt a kezdeményezést. Nem egy községben a községi tanácselnök, a párttitkár, a KISZ-titkár nemcsak irányítója, hanem résztvevője is volt a vetélkedő csapatoknak, vagy éppen a bemutatóknak. Egyáltalán nem volt ritkaság, hogy a községi orvos, állatorvos, agronómus a pedagógusokkal együtt pályamunkát írt, szervezett, konferált vagy éppen szerepelt, együtt a tsz-tagokkal. Bizonyára ennek is köszönhető az a nem meglepő jelenség, amikor a helyi bemutató zsűrije nem fért be a bemutatóterembe, hanem a színpad egyik sarkából nézte – és élte – végig a bemutatót.

Hosszas listát kellene mellékelnünk, ha a három év tényleges „termését” próbálnánk számba venni. A második fordulón 15, a harmadikon 22 község vett részt, most már kísérletképpen a nagyközségekbe is kiterjesztve a tevékenység hatókörét. A három év alatt 211 dolgozat érkezett be a pályázatokra, ezek közül legalább 50 olyan, amely tudományos szakfolyóiratokban is helyet kaphatna. Az 50 helyi bemutaton csaknem száz olyan szokásvariáció, népzenei, néptáncközlés jelent meg, amely a szaknéprajzosoknak is csemegét jelentett. (Csak példaképpen emelnék ki a fülöpiek fonóját, az álmosdiak szüreti szokásait, a balmazújvárosiak német lakodalmát, melyről országos tájékozottságunk alapján is állíthatjuk, hogy ebben a műfajban egyedülálló színpadi teljesítmény volt. De folytathatnánk a különböző betelehemes játékokat, csigataposókat, cuhárét, dörszölőt, nem utolsósorban az újtikosiak csodálatosan előadott aratójelenetét.) A kiállítások jelentőségét – a konkrét népművészeti hatáson túl – a muzeológusok tudhatták igazán értékelni, hiszen itt szinte leltárba lehetett venni azokat a tárgyakat, amelyeket számon kell tartani. De e tárgyak értéke jobban tudatosult a kiállítóknál, s ezek után maguk is jobban őrzik, becsülik. A jó néhány rendkívüli értékű műtárgy mellett, amely itt felbukkant (mint pl. egy hajdúszovátai kertgazdaság „céhkorsó”-ja a múlt század közepéről) különös jelentősége volt a teljes műhelyeket, teljes munkafolyamatokat, egy-egy parasztgazdaság, háztartás teljes eszközanyagát bemutató kiállításoknak. Az 1982-ben záródó harmadik fordulónak különös érdekessége volt a népi ételeket bemutató – többnyire kóstolóval egybekötött – kiállítás, amelyen több száz, jórészt már elfelejtett népi ételféleséget lehetett megkóstolni. (Pl. Sápon mintegy 50-féle sült tésztát, Álmosdon 28-féle, kukoricából készült ételt mutattak be.)

Azt mondtuk, hogy az akciónak további távlatai is vannak. Úgy hiszem, maga az alapgondolat a leglényegesebb, amely aztán sokféleképpen kivitelezhető. Ez a gondolat pedig annak a felismerése, hogy a tudás, a művelődés terjesztésének nem az egyedüli módja, hogy különböző tankönyveket, brosúrákat igyekszünk megtanítani másokkal, hanem még inkább az, hogy az emberekben meglévő értékeket próbáljuk felszínre hozni és másokkal is megismertetni. S ilyen vonatkozásban nincsenek „hátrányos helyzetű”

települések, mert a legeldugottabb tanyákon is értékek lappanganak. Szinte minden ember hordoz magában rejtett értékeket, az egyik a hangjában, a másik a kezűgyességében, a harmadik az előadókészségében, a negyedik a testi erejében vagy éppen a különleges szakmai ismereteiben. A régi hagyományok őrzésében vagy az újak felfedezésében. Mozgalmunknak éppen az adhat távlatot, ha úgy érezzük, hogy a múlt bemutatását jelentő források már kezdenek kimerülni, akkor lehetőség lesz a mai értékek bemutatására is.

A mozgalom három fordulója igen sok tapasztalatot hozott a rendezőknek is. Azt egyértelműen megállapíthatjuk, hogy *ott sikerültek legjobban az akciók, ahol teljes volt az összefogás*. Ahol a vezetők nem felülről „irányították”, hanem személyes példát mutattak. (Biztos, hogy nem csorbult, hanem nőtt a tekintélye annak a tsz-elnöknek, aki csapatával együtt „vetélkedett”, annak a párttitkárnak, KISZ-titkárnak, aki nem restelt a színpadon szerepelni, énekelni, annak az orvosnak, aki maga konferálta végig a bemutató műsorát, azok a tudós gyógyszerészek, orvosok, agronómusok, akik néprajzi pályázatot írtak.) Sajnos, nem mindenütt volt ilyen teljes az összhang, s ilyen helyeken bizony jelentkeztek hibák. Érdekes, hogy ezen nem segítettek még a hivatásos népművelők sem. Jellemző, hogy a nagyközségekre is kiterjesztett harmadik forduló alkalmával messze lemaradtak azok, akik *holmi népművelési rutinnal próbálták pótolni az őszinte, természetes valóságos értékeket*.

Rendkívül fontos tapasztalat, hogy csak *ott mutatkoztak számottevő eredmények, ahol a helyi értelmiség és a község lakossága érzelmiileg is azonosulni tudott*. Ha a szervezési nehézségekről szólunk, bizony némi problémát okozott a megyei „operatív” irányítás. Ezen a téren a Népfront munkatársa meglehetősen magára maradt, s kénytelen volt néhány lelkes munkatársra támaszkodni a szerves együttműködés helyett. Sőt azt is le kell írni, hogy magán a népfrentapparátuson belül sem volt teljes a harmónia az akció bonyolításában. Bizonyos, hogy több szakmai támogatást is lehetett volna adni, ha a rendező szervek egyforma aktivitással végzik feladatukat.

Két olyan nehézség mutatkozott még, amely a jövőben szintén revíziót igényel. Egyik a pontozási rendszer, vagyis, hogy milyen teljesítményért mennyi pont szerezhető. De ennél is nagyobb gondot okozott – főként a harmadik fordulóban – a jutalmazási, díjazási rendszer. Az egyéneknek, kisebb csoportoknak adott jutalom ugyanis nem fejezi ki a kollektív részvétel érdemeit, és fordítva: a kollektív díj sem fejezi ki egyes emberek kiemelkedő teljesítményét.

Ezek azonban részletkérdések. A lényeg az, hogy a „Hortobágytól Sárrétig” akció Hajdú-Bihar megyében olyan számottevő kulturális értékeket hozott felszínre, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. Jó lenne, ha a mozgalom valamilyen formában tovább élne, sőt tovább szélesedne.

Varga Gyula

Erdei Ferenc-napok Szigetszentmiklóson

Szigetszentmiklóson harmadizben rendezték meg a III-as számú általános iskolában az Erdei- napot. A nagy politikus, akadémikus, miniszter születésnapjának decemberi évfordulóján kezdődnek az egyhetes ünnepek. Az elmúlt Erdei-napok keretében avattuk fel a Szabó Iván Munkácsy-díjas szobrászművész által készített Erdei-domborművet.

Az Erdei-család 1939 tavaszán költözött Szigetszentmiklóásra, s öt éven át élt itt. Először a faluban a Petőfi utcában laktak, majd 1940-ben a Leshegyi-dűlőben, a kövesút mellett építettek tanyát, Csepel–Szentmiklós között. Az itt töltött öt esztendőről számos fénykép készült, amelyekből a domborműavatásra alkalmi kiállítás készült. Az eredeti dokumentumok mellett hat tablón fényképekkel mutatták be Erdei Ferenc tevékenységét.

1945 tavaszán vetőmaggal, üzemanyaggal látta el a falu népét, s később is második hazájának tartotta Szigetszentmiklóst. Édesapja, id. Erdei Ferenc 1945 tavaszán a helyi Földosztó Bizottság elnöke volt. Ahogy ideje engedte, többször kilátogatott településünkre, ünneplésre, termelőszövetkezeti szervezésre, baráti beszélgetésre. Mint a Hazafias Népfront főtítkára nyitotta meg a falu 700-éves fennállásának jubileumi kiállítását. Az Erdei Ferenc úttörőcsapat és a honismereti szakkör tagjai igyekeznek összegyűjteni a még fellelhető Erdei- emlékeket. A nagyközség vezetősége utca- és iskolanévadással, domborműavatással emlékezett egykorú lakójára.

Helytörténelmi kutatásunk egyik további feladata, hogy felkutassa a család hajdani barátait, s lejegyezze elbeszéléseiket, tárgyakat, fényképeket gyűjtsön az utókor számára, és tovább ápolja az Erdei-hagyományokat Szigetszentmiklóson.

Vöő Imre

A „Tavaszi szél. . .” Nagykaposon

Több mint tíz éve, hogy a CSEMADOK központi Bizottsága új formában szervezte meg a szlovákiai magyarság országos méretű folklórvetélkedőjét, melyet azóta kétévenként, minden páros esztendőben rendeznek meg. Egy-egy ilyen országos versenyen mintegy 3000–4000 szereplő lép színpadra a körzeti, járási, illetve országos elődöntők során. A *Tavaszi szél vizet áraszt*, ma már nemcsak nagy tömegeket megmozgató népdal- és népszokásverseny, hanem egyben fórum is, zenei anyanyelvünk bővítésére, tökéletesítésére, ahol a szólóénekesek és a kórusok, a hangszerszólísták és a zenekarok, a népi táncosok és a folklórcsoportok, legújabbán pedig a gyermek-éneklőcsoportok megismertetik a nagyközönséggel hosszadalmas és nem kevésbé fáradságos munkájuk eredményét, ugyanakkor az egyetemes magyar népdalkultúrát is gazdagítják.

Az 1982-ben meghirdetett verseny a következő kategóriákban zajlott le: *hagyományőrző szólóénekesek, hagyományápoló szólóénekesek, hagyományőrző egyenmű (vagy) vegyes éneklőcsoportok, népi hangszerszólísták (csoportok), hagyománypótló gyermek szólóénekesek, illetve hagyományápoló gyermek-éneklőcsoportok* (először). Ez utóbbival bővült a verseny köre, azaz lehetőséget teremtettünk a legifjabb nemzedéknek ahhoz, hogy bemutathassa: mennyit és hogyan sajátított el elődeinek hagyományából.

1982. novemberében az Ung-vidék központja, Nagykapos, (Erdélyi János szülővárosa) kapta meg az egyik országos elődöntő megrendezésének jogát. Itt képviseltette magát a rimaszombati, rozsnyói, kassa-vidéki, valamint a házigazda, a töketerebesi járás.

Az elismerő okleveleken kívül minden kategória első helyezettje fellép az 1983-as zselici népművészeti fesztiválon, hogy tanúbizonyságot tegyenek a folklór továbbéléséről.

D. Varga László

A tornagörgői citerazenekar

Fából faragott balladák

Szervátiusz Jenő köszöntése

A címet Lászlóffy Aladár jeles erdélyi költőtől kölcsönöztem: a Szervátiusz Jenőnek ajánlott *Kövek és szobrok* című hosszabb ciklusából való. De, hogy ilyen verscím létezik, csak Szervátiusz műveivel történt ismerkedésem után tudtam meg. Amikor a szobrász életpályája iránti érdeklődésem eredményeként kezembe kerültek a kortárs költők versekkel tisztelgő sorai, és megismerkedhettem ennek a sajátos művészi világnak széles körű kisugárzásával, műbarát köröket jóval meghaladó szellemi hatásával. *Molnár Anna*, a *Ruhafehértők*, *Szarvassá vált fiúk*, a *Vihar*, a *Kőműves Kelemen* című domborművek előtt merengve, még mit sem tudtam e találó verscímről. Először a művek láttán fénylett fel bennem: de hiszen ezek fából faragott balladák, ezekben a szobrászi alkotásokban a magyar népi történelem képi világa tárul fel! A mai kor bonyolult töltésű érzelmi közlendője, a népi múlt hagyományából kiinduló művészi formanyelven. Szerencsés ötvözet. Olyannyira, hogy Kőműves Kelemen színes domborműve előtt állva, a kompozíció nyugtalanító ritmusa, s az ábrázolt karakterek kifejezőerejétől elragadva, egy belső hang azonnal kántálni kezdte bennem a Kallós Zoltán gyűjtötte klézsei változatot:

Úd rakják, ud rakják   Magas Gyivó várát
Magas Gyivó várát,   Tizenkét kőmijes.

Alig akad ma erdélyi tollforgató, aki valamiképpen ne került volna kapcsolatba vele, vagy ne fogalmazta volna meg csodálattal és megbecsüléssel vegyes érzéseit, az 1983. július 4-én *nyolcvanadik életévét* betöltő művész munkásságáról. Nem kizárólag csak a szűken vett irástudók, a két világháború között Kolozsvárott élt *Hunyadi Sándor* vagy *Kós Károly és Kacsó Sándor* tett hitet mellette. Méltatta művészetét többek között a régész-őstörténész (és festő) *László Gyula*, a művészettörténész *Lyka Károly* és az erdélyi műemlékek kiváló értője, az idén Herder-díjjal jutalmazott *Entz Géza* is. S alig néhány év hiján immár ötven éve – az elsőik között – ismerte fel Szervátiusz Jenő tehetségét Erdély másik európai híru képzőművészeti alkotója, a fametsző Gy. Szabó Béla. Méltó társaság! Aligha kell tehát bizonygatni: ez a taláalomra kiragadott nevekből álló névsor egyben értékelző is. Azt hivatott bizonyítani: 1929. évi, első jelentkezésétől kezdve, alapvető szakmai kvalitásain kívül, alkotásai olyan művészi többletet hordoznak magukban, amivel mindenkor felkeltették a magyar, s kiváltképp az erdélyi szellemi élet érdeklődését. S hogy mi ez a többlet? Jőszemű ítései majd fél századdal ezelőtt meghatározták: az erdélyi magyar művészsors tudatos vállalása, az *erdélyi népi élet kifejezése*.

Tudjuk, a két világháború közötti évtizedekben mindkét szó – magyar és művészsors – súlyos életnyomorító tartalmat takart. Népi közösség életének kifejezése – gondoljunk Derkovitsra, Dési Huberre – önmagában is komoly próbatételt jelentett. Kisebbségi sorsban még nagyobb volt a teher.

Kijutott mindebből a hányatott sorsú Szervátiusznak is bőven. De állta a próbát. Az alkotó, és teremtett művészi világa egyaránt. Reá is helytállónak bizonyultak irodalmi sorstársával kapcsolatban mondottak: „*A magyar irodalomban az a vigasztaló, hogy a nagy tehetségek útjuk során valahol átalakulnak nagy jellemekké, ez a táj – ez a talaj – arra kényszerít.*” *Illyés Gyula* megállapítását nyugodtan bővíthetjük irodalmi határokra túlra is. Kiterjeszhető ez a bölcs mondás a magyar művészet egészére. Ahogy a költő barát, a marosvásárhelyi *Székely János* írja „egykori hadifogolytársának, első és utolsó mesterének”, Szervátiusznak ajánlott versében:

*Mert az teszi az embert,
Hogy alkot emberül,
És többre, jobbra vágyik
Betelhetetlenül, . . .*

A sorscsapások erősítették a művészt, hozzájárultak, hogy munkássága korán kiforrjon, megtalálja nyughatatlan élete rendező elvét. 1937 nyarán elindul körbejárni Erdélyt. Hat éven át vándorol fiával együtt, otthontalanul. Járná Székelyföld és Kalotaszeg falvait. Vési szívébe a megélt emlékeket. Az egykori kolozsvári kerék- és kocsigyártósegéd így ismeri fel, hogy művészi kiteljesedését nem pályakezdésnek városában, Párizsban kell keresnie. Az emberiség, az egyetemes kultúra szolgálatának lehetőségét, elsősorban a szülőföld sorsának vállalása adja. Ott kell helytállni. Egyik interjújában így nyilatkozik erről az időszakról: „*Témakörünk úgyszólván majánem kizárólag a nép, azt hismerjük és tanulmányozzuk.*” Ebben az időben lát hozzá a magyar népi díszítő és ábrázoló faragás hagyományaira épülő új, modern művészeti formanyelvének kialakításához. Új hang ez a magyar szobrászatban, a népi történelmi tudat mély rétegeit juttatja kifejezésre. Egy elfeledett világot, érzelme- és gondolkodásmódot. Azt teszi, amit előtte Bartók és Kodály sikeresen művelt a zenében. Ebből az időszakból származó egyik szép nyírfa szobrárt, *Emré bá-t* vigadóbeli kiállításán is láthattuk. Visszanyúl az eredeti tiszta forráshoz, ennek csillapító

Csángó leány (Szabó T. Ádám felvétele)

Cantata profana – a sarvassá változott fiúk balladája (fadombormű)

erejével kíván hatni a magasabb kultúrától elzárt népi tömegekre, az egyszerű székely vagy kalotaszegi parasztra és a zaklatott idegrendszerű, proletársorba taszított városi emberre egyaránt. Témájában is egyre inkább az erdélyi néplelek múltba gyökerező kulturális hagyományai felé fordul. Olyan kifejezési formára törekszik, mely közérthető művészi megnyilatkozás, ugyanakkor sajátosan magyar is. Így jut el a székely és csángómagyar népi kultúra egyik legjellemzőbb értékéhez, a népballadához. Míg korábbi madonnás szobrai a középkori székely egyházi faszobrászattal mutatnak rokonságot – a balladák világának megelevenítéséhez új formát keres: ezt a *faragott domborműben* találja meg. Ezek a színes domborművek – amelyeknek gyakran a színdinamikája is tovább fokozza a drámaiságot – felülton vannak a szobrászat és a festészet között. A választott epikus megjelenítés szinte kibővíti a művészet lehetőségeit, gazdagítja a tér és idő kölcsönhatását a művön belül. Színes domborműveiben – Szarvasokká vált fiúk, Molnár Anna, Vihar, Menasági ballada, Kokojzaevők – a XX. századi erdélyi magyar szobrászat legrangosabb alkotásait teremti meg. A tragikus felépítésű balladai eseménytörzsek tömör, zárt kompozíciókban, érzelmgazdag kifejezéssel szakaszolja. A tökéletes harmóniájú képsor szerkesztésében megmutatkozik Szervátiusz határozott elvonatkoztatóképesége és mitológia teremtő ereje. Különösen nőalakjai erőteljes karakterűek, a Molnár Anna balladából ugyanúgy sugárzik valami mélabús dallam, mint korai madonnaszobraiból. A műveiből kisugárzó erő – mivel jelképrendszere a közösség bármilyen műveltségi szintű személye számára érthető – egyaránt fogva tartja az egyszerű székelyt vagy a városi „magas” kultúrán nevelkedettet. Témája az örök emberi sors: a születés, a munka, a halál – középkelet-európai vetületben. Ez az időszak legtermékenyebb éveinek közé tartozik.

A háború utáni újabb hanyatttáásokat tartogató évek után, második megújulásakor ismét a népi mitológia világához tér vissza: 1957-ben juharfa rönkből kétméteres méretű *Csángó siratóasszonyt* farag. Mint koporsó öleli körül a kimunkálatlan farönk a színes, népi ruhás nőalakot, szem-, száj- és kéztartásába évszázados fájdalom sűrít a művész. Sajnos ezt az egyik legmonumentálisabb alkotását, a vigadóbeli kiállításon nem láthattuk.

Az utóbbi évtizedekben a művész – az 1972–73-ban fiával együtt trachitból munkált Tamási-emlékmű kivételével – a nagy példaképt, Bartók Béla által zenébe, alkotott figurák, a *Csoárdatos mandarin*, *A kékszakállú herceg* (több változatban), *A fából faragott királyfi* szoborba költésével emelte egyetemesebb szintre korábbi népi mitológiai kifejezőmódját. Kiállításairól egyre többet hallani Kárpát-medencén kívüli tájakról is: Varsóban, Párizsban, Moszkvában egyaránt eseményt jelentenek. A moszkvai Puskin Múzeumban 20 munkájával képviselte a romániai szobrászati művet. Művei magyarországi, angliai, NSZK-beli, dániai, olaszországi, romániai, szovjetunióbeli, sőt iráni múzeumokban is láthatók.

Néhány éve, feladva kolozsvári műtermét, fiával együtt Budapesten él. Nyolcvanadik születési évfordulójára a Vigadóban rendezett kiállítása, eddigi legnagyobb sikere az idős mesternek. Méltán. Munkásságát, sajnos, még mindig nem ismerjük kellően – a Bartók tematikájú alkotásai, a Körösi Csoma Sándort, Bakfark Bálintot, Kájoni Jánost ábrázoló domborművek, a mezopotámiai témák és a már említett Csángó siratóasszony, fájó hiányai voltak a kiállításnak. De talán ez az évforduló hozzásegít az idős művész pályaképeinek jobb megismeréséhez.

Műveit szemlélve két sajátossággal is találkozunk: tudás és alázat. Szerves részei ezek Szervátiusz Jenő nagy tehetségének.

Köszöntsük hát tiszta szívvel!

Hajdú D. Dénes

A nemzeti kultúra ápolója

Ujszászy Kálmán 80 éves

„A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa dr. Ujszászy Kálmánnak . . . a magyar állam és a református egyház közötti jó viszony munkálása, a nemzeti kulturális értékek ápolása terén kifejtett több évtizedes kiemelkedő tevékenysége elismeréseként, 80. születésnapja alkalmából a Magyar Népköztársaság Zászlórendjét adományozta”
Magyar Nemzet, 1982. december 12.

Ha valaki Sárospatakra érkezik, hogy a város vagy a Hegyalja, Bodroghöz, Hegyköz kérdéseit tanulmányozza, akkor első útja Ujszászy Kálmánhoz vezet, mert tőle biztosan kap útmutatást, segítséget. Ugyancsak őt keresik fel az ide látogató újságírók, rádió- és tv-riporterok, mert senkit sem enged el üres kézzel, aki hazánk e nagy múltú tája iránt érdeklődik. Nemrégiben diákokat találtam szobájában, akiknek nagy szeretettel magyarázta, hogy szülőfalujuk történetével, néprajzával, földrajzával kapcsolatban hol találhatnak jól felhasználható adatokat. De az is gyakran előfordul, hogy külföldi kutatók kopogtatnak be hozzá olyan kérdéssel, melyre Sárospatakon és tőle várnak választ. És mindenki új ismeretekkel távozik. Szerény, csendes szolgálat az övé, amellyel hatodik évtizede egy nagyon fontos öröhlény, a Sárospataki Kollégiumban szolgálja a magyar nemzeti kultúrát. Nemcsak mondja, de gyakorolja is a „Jobb adni másnak, hogynem kapni” elvét. És van miből adnia!

Budapesten született, itt járt iskolába és teológusnak került Sárospatakra, mindjárt az első világháború utáni, nagyon nehéz időkben. Itt vált olyan patakivá, aki nemcsak kapott, hanem nagyon sokat is adott ennek a nagy múltú, egykori fejedelmi városnak, iskolájának, könyvtárának és múzeumának. Nyitott szemmel jár nemcsak itthon, hanem egész Európában, tanult Skóciában, Bazelben és Athénben, majd bejárta a skandináv országokat és ott azt tapasztalta, hogy a lassan változó falvakban erőteljes mozgalom indult meg. Ez a mozgalom nem elégedett meg azzal, hogy feltárja, tanulmányozza és közkinccsé tegye a paraszti műveltség elemeit, hanem a falu felemelkedését tűzte ki céljául. Ebben az időben már nálunk is megjelentek a falukutatás előfutárai.

Az 1931–1932. tanévben Ujszászy Kálmán tanártársával, Szabó Zoltánnal – a teológusok bevonásával – megindította a rendszeres falukutatást, először Sárospatak közvetlen környékén, majd Hegyalja, Bodroghöz és a Hegyköz településein. Ennek eredményeként jött létre az a hatalmas néprajzi, szociológiai, helytörténet gyűjtemény, mely *Faluszeminárium* néven a kutatók előtt napjainkban is nyitva áll. A teológusok szemináriumi, kápláni és papi dolgozataiban egyre nagyobb teret kaptak a néprajzi, szociológiai, falu- és egyháztörténeti gyűjtések és feldolgozások. Az írott forrásokon kívül gyűltek a fényképek, rajzok, a nagytájra vonatkozó könyvek és tanulmányok. Egyre többen ajándékozták irodalmi hagyatékukat a növekvő gyűjteménynek. Mindez példásan rendezve ma több tudományág nélkülözhetetlen forrása, a közművelődés fontos segítője.

A sárospataki református teológia megszűnésével a Faluszeminárium tevékeny korszaka látszólag lezárult, hiszen az utánpótlást elsősorban a teológusok jelentették. Szerencsére az a 20 évfolyam, mely itt felnevelkedett, Északkelet-Magyarország kisebb-nagyobb településein látott és lát el lelkészi vagy más szolgálatot és a falu kutatásával napjainkig sem hagyott fel. Minden gyűjtésüket és feldolgozásukat egy példányban eljuttatják a pataki Faluszemináriumnak, amely napjainkban ezen az úton is állandóan gyarapodik. Az egykori hallgatók pedig az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatoknak nemcsak legjobb, de legszorgalmasabb résztvevői közé tartoznak, sőt olyan is akad közöttük, akinek munkáit az Akadémiai Kiadó adta ki.

A nemrégiben öt kötetben megjelent Magyar Néprajzi Lexikon külön címszóban foglalja össze a Sárospataki Református Főiskola Faluszemináriumának működését és érdemeit, amely korántsem csak a néprajzkutatást, a tudományos feltárást szolgálta: „A Faluszeminárium tagjai – olvashatjuk Filep Antal tollából – részt vettek a parasztság szociális öntudatra ébresztésében. Falusi vándorkönyvtárakat szerveztek. A Faluszemináriumra, illetve a főiskolára támaszkodó népfőiskolának köszönhető, hogy az aktív antifasiszta paraszti ellenállásnak olyan biztos bázisai alakultak ki, mint a szabolics megyei Tiszaladányban. A Faluszeminárium hivatalosan is igyekezett eljárni a kutatópontjain tapasztalt szociális problémák, igazságtalanságok államigazgatási fórumokon történő megoldása érdekében.” A Faluszemináriumnak jó kapcsolatai alakultak ki a *Sarlósokkal*, az *Erdélyi Fialatokkal*, a *Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumával*, de min-

Volt népfőiskolások között. Sárospatak, 1969. VIII. 20.

dig megtartotta egyházi jellegét. A Faluszeminárium munkáját Ujszászy Kálmán olyan alapvető könyvekkel támasztotta alá, mint *A falu. Útmutató a magyar falu tanulmányozásához*. Sárospatak, 1934, *A faluszeminárium*. Sárospatak, 1934, *Kultúra, nemzet, falu*. Debrecen, 1937, *A sárospataki főiskola faluszemináriuma*. Bp., 1947. Ezek tanulmányozása nélkül ma sem lehet megismerni teljes egészében az 1930-as évek egyik leghaladóbb mozgalmát, a falukutatást, illetve annak északkelet-magyarországi ágát.

A magyarországi *népfőiskolai mozgalom*nak is egyik előharcosa volt Ujszászy Kálmán az 1930-as években. A Sárospataki Népfőiskola, melynek példaképe Angliából és a skandináv államokból származott, mintául szolgált a magyarországi megindulás számára is. A pataki népfőiskola nemcsak földművelési ismereteket terjesztett a fiatal, még a katonai szolgálat előtt álló falusi fiatalok között, hanem igyekezett ismereteket a legkülönbözőbb irányokba kiterjeszteni és a falu majdani vezetőit közülük kinevelni. A felszabadulás után a magára maradt pataki várban népfőiskolát, művészek, írók alkotóóthonát és múzeumot hoztak létre, mégpedig azzal az elhatározással, hogy a parasztfiatalok megismerjék a művészek munkáját, azokat, akik nekik előadásokat, bemutatókat tartottak. Ezek közül a parasztfiatalok közül, akik egykor a pataki népfőiskolát látogatták és ott az első indítást kapták, nem egy esetben később tsz-elnökök, állami gazdaságok igazgatói, egyetemi tanárok és más vezetők kerültek ki.

1952-ben a Sárospataki Népfőiskolát megszüntették, a gimnáziumból kivált a ma is eredményesen működő Rákóczi Gimnázium, a teológiát pedig Debrecenbe telepítették. E nehéz időszakban alakította ki Ujszászy Kálmán a Tiszán inneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeit, melybe a könyvtár, levéltár és múzeum és a Faluszeminárium gyűjteményei tartoznak. Ez nemcsak nagy jelentőségű tudományos és közművelődési gyűjtemény, hanem mintául is szolgált más református egyházkerületek számára, sőt hasonló gyűjtemények kialakításában más egyházak is sok esetben alkalmazták a pataki mintát.

Ez a minta nem állt meg határainkon, hanem eljutott az Egyesült Államok magyar reformátusaihoz is, akiket Ujszászy Kálmán több ízben felkeresett. Itt segítette a patakihoz hasonló szervezetű intézmények létrehozásában, amivel a magyarsághoz köthető nagy jelentőségű tudományos forrásanyagot mentett meg az esetleges elkallódástól. De nemcsak ezt tette, ahol arra mód és lehetőség nyílt, onnan az írott és nyomtatott forrásokat hazaszállította, és az ma a Faluszeminárium külön gyűjteményeként szolgálja a tudományos kutatás céljait. Ma már, ha valaki az észak-amerikai magyarok történetét, műveltségét kívánja tanulmányozni, nem nélkülözheti ezt a nagy értékű gyűjteményt.

Ujszászy Kálmán egyik legaktívabb tagja az anyanyelvi konferencia védnökségének, mely feladatának tekinti a külföldi magyar szórványok kulturális életének támogatását és a magyar nyelv fenntartását. Na-

gyon sokat tett annak érdekében, hogy az amerikai magyar szülők nyáron Sárospatakra küldjék gyermekeiket magyar szóra és a magyar műveltség megismerésére. Személye jelentette a biztosítékot a szülők számára, különösen az első időszakban, amikor csupán néhány gyerekkel indultak el. Arra is számtalan példát lehet mondani, hogy a gyermekek többször is visszatérnek, sőt némelyik magyarországi egyetemen folytatja tanulmányait.

Ujszászy Kálmánt sem hivatalában, sem lakásán nem lehet úgy felkeresni, hogy ne szíves szóval, természetes segítséggel fogadná vendégét. Egy alkalommal Kazinczy Ferenc ükunokáját találtam nála, aki mérnök Svédországban, ott is született, de most is hibátlanul beszél a nagy nyelvújító nyelvét. Azért jött, hogy megnézzze, milyen helyet foglal el és milyen megbecsülést élvez úkapja a magyar művelődésben. Megnyugodva távozott. Máskor egyik államtitkárunkat találtam ott, aki egykor pataki diákként indult el, azoknak a szegény diákoknak volt egyike, akiknek a pataki főiskola tette lehetővé a tanulást.

Mi pedig a jeles évfordulónál álljunk meg egy pillanatra, és kívánjuk Ujszászy Kálmánnak sok-sok további évet, melyből a magyar tudomány és művelődés oly sokat nyerhet.

Balassa Iván

Jó Tamási Gáspár emlékezete

„... Az Oroszhegy háta mögötti lázról több patak rohan le, ezek legjelentősebbike a Nyikó, mely a Küküllőn innen levő terjedelmes fensíknak nyugoti vízvezetője. Ez Farkaslakánál hagyja el az erdősegeket... E folyamnak termékeny terén, és annak számos jobbparti völgyületeiben egymást érik a falvak, úgyhogy főként a Nyikómentén a csaknem összeépült faluknak egy hosszú, szakadatlan láncolata vonul le...

Alább egy dombot Péterfalvának hívnak, a hagyomány szerint itt laktak előbb a farkaslakiak... Ezen Péterfalvát pedig a sziklaúrt lakó Nagy Ferencz fiai építék, mond a hagyomány, de bajosan megközelíthető helyett feküdvén, lakói elhagyták, s a völgybe levonulva építék Farkaslakát...”

Ilyen volt száz évvel ezelőtt Farkaslaka, amelynek neve, a testvéröcs Áron révén, utóbb bevonult a magyar irodalomba. S amíg a világ változásait élte, Tamási Gáspár bácsi, a négy elemi járt idős székely ember, emlékeit róttá kockás füzetébe. Emlékeit a Fehér-Nyikóról, s a palatábla világváltó hasznáról, a gordombai kaszálás és az itt-ott sűrű veréseket követő csombolygatásról, családjáról, népéről, a háborúról és az életről.

Tamási Gáspár bizony nem volt íróember, nem is arra született, s nem is kergette életében varázslatos „kávéház-álmokat”, ő fürjeket dédelgetett a szászkeleti dűlőben, tűzfűrt járt, s vásárra Szentlélekre. Végezte élete végéig megszabott dolgát, s majd örként virrasztott öccse szellemi-tárgyi hagyatéka felett.

1982 késő őszen szomorú hírrrel telt levelet kaptam Székelyudvarhelyről. „Elment a gazda – kezdte sorait a levélíró –, nem várta meg a Vadon nőtt gyöngyvirág második virágzását, mely pillanat alatt röptette nevét a négy égtáj felé... Most ő maga is örökségünk lett, egyben zarándokhellyé változtatta a farkaslaki szülői házat... Szívünkbe nyilallik a felismerés, hogy háztartó gerendáink egyre fogynak és egy pár röggel megint nagyobb lett a föld... Elment a gazda... lakását lennebb tette... gondjait ránhagyta, hogy nyugton ragyoghasson a Tamási csillagképben...”

Három évvel ezelőtt kerestük fel Tamási Áron szülőházát Farkaslakán, eleget tenni a messziről odalátogatók kötelezettségének: megtapogatni a Pázsitos utca kiskertajtáját, a verandafát, s hallgatni neszét, padlóattanását annak a szobának, ahol Tamási Áron született. Csendben nézegettük a megmaradt emlékeket: a könyveket, plakátokat, fényképeket és leveleket. Gáspár bácsi kint pihent a délutáni napnál, halgatagon nézte maga előtt a pázsitot. Amikor látogatásunk végeztével elújságtunk, hogy honnan is jöttünk, s hogy Balatonfüreden is viseli utca Áron öccse nevét, felnézett, szeme keskenyebb lett, várt, s csak ennyit mondott: „Írnák be a könyvbe is”. Aztán – láttuk bentről, más látogatók is közeledtek – néhány felvételhez kértük, majd elbúcsúztunk tőle. Könyvét „őszinte, igaz szeretettel (ajánlotta) Tamási Gáspár”. Szent István napja volt, először és utoljára találkoztunk a falubéli Tamási nemzetség utolsó sarjával.

1982. november 15-én temették el Farkaslakán Tamási Gáspárt... Kődös novemberi délután volt, csak a Garonhegy csúcsa meredt tisztán az égre. A gyászolók a háznál gyülekeztek, ki székely népviseletben, ki egyszerű polgári öltözkémben jelent meg. A zsákutca végében álló Tamási-ház öreg székely kapuja tárva, a tornácra fekete zászló függött. Gáspár bácsit a szobában ravatalozták fel: a cserefa koporsót koszorú- és virágerdő övezte. Kívánsága szerint vasárnapi viseletébe öltöztették: csizma, fehér harisnya, fehér ing, fekete lájbi, fekete kabát – és az elmaradhatatlan kalap. Lábánál kokárda övezte babékoszorú – Tamási Áron özvegyének búcsúja.

Kívánsága volt az is, hogy koporsóját a híres parajdi rezesbanda kísérelje, s hogy székelyudvarhelyi gyászkocsi vigye. Ezek közül az egyik teljesült. A gyászmisért három pap celebrálta: egy helybéli, egy szomszéd és egy, a falu elszármazottja Kolozsvárról.

A gyászmenet kevés késéssel indult, a koporsó előtt a papok, majd mögöttük a hozzátartozók és asszonynépség, utánuk a koszorúvivők, s őket követték a zenészek és a sokaság. A koporsót – farkaslaki szokás szerint – a legközelebbi rokonok vitték: hat unokájának a férje, mindegyikük népviseletben, fejükön fekete karakül bársonysapkával. A koporsó mellett haladtak a vele egykorú öregemberek – szintén viseletben –, kezükben egy-egy méteres, fehér, szallagos égő gyertyával. A sírnál Izsák József író, a család jó barátja beszélt – egy gyertya fényénél –, ebből idézem a befejező gondolatokat: „... ha élni akarunk, a sziklából is kenyeret kell kicsikarjon karunk...”

Szekér Ernő

● Borsod falu emlékének megőrzése. Sokak ma már nem is tudják, hogy valamikor létezett egy Borsod nevezetű falu, a megye névadója. Mint önálló település 1950-ben szűnt meg. A név nem szerepel Magyarország helységnévtárában sem. (Az egykori falu Edelényben található a Szendrőd felé vezető út mentén.) A falu lakói közül azonban többen nem nyugodtak bele ebbe az állapotba.

A közelmúltban Edelényben ülést tartott a HNF nagyközségi bizottsága és a honismereti kör. A bizottság állást foglalt Borsod nevének visszaállítása érdekében. Kívánságuk az volt, hogy Edelény névtábláján legyen ott a Borsod név is. Ezenkívül a helyi népfőnt és a honismereti kör a borsodi földvár maradványait emlékhellyé szeretné nyilvánítani.

Edelényben tehát nagy gonddal törődnek a hagyomány ápolásával, a múlt értékeinek megőrzésével. Utcat neveztek el többek között *Menner Adolf*-ról, Edelény első körorvosáról, *Antal György*-ről, a Tanácsköztársaság egyik edelényi születésű mártírjáról, *Kende Kálmán*-ról, a járási direktórium tagjáról, *Csenkeszfai Póts András*-ról, az itt született XVIII. századi költőről és *Szemere Bertalan*-ról.

Az illetékes felsőbb szerv bizonyára helyénvalónak találja majd a népfőntbizottság és a honismereti kör kezdeményezését Borsod falu nevének feltámasztásában.

Kerékgyártó Mihály

● Földesen a Hazafias Népfőnt Községi Honismereti Helytörténeti Bizottsága rendezésében 1982. október 11–18. között a múzeumi hónap keretében került sor a II. helytörténeti napok megrendezésére. Halálának 125. évfordulója alkalmából a Rákóczi Tsz székházának falára Balásházy János-emléktáblát helyeztek el.

Balásházy élete végén Földesen élt és itt is temették el. Okos gazda címmel népszerű könyvet írt a mezőgazdaság korszerűsítése érdekében. Az emléktáblánál Karacs Zsigmond helytörténész méltatta Balásházy János életútját, majd a Szózat hangjai közben a községi tanács – a Hazafias Népfőnt, a Balásházy János Kertbarátkör és a debreceni, Balásházy János nevét viselő szakközépiskola képviselői helyeztek el koszorút az emléktáblán.

Este a Földesi Művelődési Központ előcsarnokában a Balásházy János emléke című kiállítás *Dávid Zoltán*, a nagyközségi tanács elnöke nyitotta meg. Ezt követően Karacs Zsigmond tartott előadást Balásházy János élete és munkássága címmel.

A helytörténeti napok további eseményei: a földesi Alfa Ifjúsági Klub tagjai meglátogatták a Berettyóújfalui Bihari Múzeumot és voltak a herpályi romoknál. A földesiek küldöttségileg részt vettek a debreceni Déry Múzeumban a földesi születésű Zoltai Lajos-emlékkiállítás megnyitásán.

Előadás hangzott el az általános iskola VII. osztályú tanulói részére Ismerd meg szülőfalud történetét és az úttörőcsapat történetét címmel, majd ebből sikeres szellemi vetélkedőt rendeztek. A helytörténeti napok záró előadásaként dr. Dankó Imre múzeumigazgató beszélt Lengyel Imre életéről és munkásságáról.

Gaál Zsigmond

● **Emléktábla-avatás Berettyóújfaluban.** Kilencven éve született Nadányi Zoltán költő és műfordító, aki 15 évig Berettyóújfaluban élt és alkotott. Közben főhivatásként Újfaluban dolgozott főlevéltárosként. Itt írta egyik legsikerültebb kötetét az Ezüstkertet. Megalkotta a Piripócs ciklust, amelyben satirikus eszközökkel ábrázolja a falu város nevezetes embereit. Az évforduló alkalmából 1982 októberében a berettyóújfalusi járási hivatal falán emléktáblát avattak a múzeumi és műemléki hónap eseményeként. Avatobeszédet Kalász Márton költő mondott. Az eseményen a párt és állami szervek képviselői mellett megjelent a költő lánya, Nadányi

Gertrúd is, aki édesapja hagyatékát a berettyóújfalui Bihari Múzeumnak adományozta már évekkel ezelőtt. A képen Lőrinc Lajos, a városi tanács elnökhelyettese méltatja Nadányi Zoltán költészetét. Bogy Pál felv.

(Harasztosi Csaba)

Szücs Sándor-domborművet avattak a karcagi Györfly István Múzeumban, 1982. október 23-án. Györfly Sándor alkotásának ünnepélyes átadásán dr. Bellon Tibor múzeumigazgató mondott ünnepi beszédet. (Dr. Örsi Júlianna felvétele)

Stefka István:

Hol a haza?

(Szépirodalmi, 1982. 320 old.)

Stefka István műve a Petőfi Rádió hullámhosszán havonta sugárzott Egy hazában című, a magyarországi nemzetiségek életét bemutató riportsorozata felhasználásával készült, és a Nemzetiségek Magyarországon 1945–1980 alcímet viseli. A magyarországi nemzetiségek életéből harmincöt év megpróbáltatásait, küzdelmeit, eredményeit és sikereit ismerheti meg belőle az olvasó. Tényeket, dokumentumokat idéz, emberi sorsokat mutat be. A magyarországi nemzetiségek életének szinte minden területét felöleli. Fejezetek szólnak nemzetiségeink rövid történetéről, a nemzetiségi kérdés elméleti problémáiról, a nemzetiségek és a magyarság együttéléséről, a magyarországi nemzetiségek száma megállapításának nehézségeiről, nemzetiségkutatásunk jelenlegi helyzetéről, a nemzetiségek jogvédelméről, demokratikus szövetségeiről, a különböző nemzetiségi csoportok nyelvi állapotáról, kulturális ellátottságáról, az asszimilációs jellegéről, folyamatáról és kormányunk aktív kisebbségi politikájáról, amely mindent elkövet, hogy a nemzetiségeink minél tovább fennmaradhassanak, megtarthassák nemzeti létüket.

A becslések szerint hazánkban 450 000 nemzetiségi állampolgár él: horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének. Számuk azért becsült, mert a népszámlálási kérdőíveken csak mintegy egynegyedük vallotta magát nemzetiséginek. Ez az ellentmondás a múlt súlyos öröksége. Voltak sötét esztendők, amikor a nemzetiségek többsége rettegések közepette, megfélemlítve élt az országban. A németek az igazságtalan kitelepítéstől és vagyonekzobzástól retteghettek, az áttelepülésre nem hajlandó szlovákoknak pedig az erőszakolt lakosságcsere miatt volt szoronganivalójuk. A délszláv lakosságot a Tájékoztató Iroda határozatai után megromlott magyar–jugoszláv viszony következményeként zaklatták.

A nemzetiségi politika elméletének és gyakorlatának fejlődését a szocialista országokban – köztük hazánkban is – hosszú ideig az automatizmus káros elméletének érvényesülése bénította meg. A nemzetiségi kérdés kutatása sokáig tabu volt tudósaink számára. A Pécsi Kisebbségi Intézet felszámolásával a magyarországi nemzetiségkutatás hosszú időre

megszűnt létezni, s csak 1969-ben, az Országos Pedagógiai Intézet Nemzetiségi Tanszékének megalakulásával indulhatott meg újra bizonyos kutatómunka. Azóta több intézményük is foglalkozik nemzetiségi kutatásokkal – több-kevesebb eredménnyel –, de még 1981-ben is szomorokva kellett a szerzőnek megállapítania, hogy az „egész országra kiterjedő kutatásra egyik intézmény sem vállalkozott – hiába létezik a Nemzetiségi Kutató Bizottság. Különösen nem beszélhetünk a nemzetiségi kérdés társadalmi vonatkozású kutatásában elért eredményekről, kivéve azt a néhány komoly tanulmánykötetet, amelyeket Kővágó László jelentett meg.”

„Egyre inkább sürgető feladat egy igen átgondolt, szükségletekre alapozott nemzetiségi kutatás megszervezése, amely előbbre viheti a nemzetiségi politika alkalmazását. Mert ha elfogadjuk, hogy a tudományosság napjainkban a társadalmi fejlődés törvényszerűsége, ez vonatkozik a nemzetiségi kérdés tudományos vizsgálataira is” – állapítja meg a szerző.

A nemzetiségi kérdés iránt napjainkban megnőtt az érdeklődés, mert a nemzetiségek helyzete világszerte „neuralgikus ponttá” vált. A szerző mindenél fontosabbnak tartja, hogy „nemzetiségeink jól érezhessék magukat, szabadon építhessék ki kapcsolataikat származási országukkal, ha úgy tetszik: anyanemzetükkel, és hasonlóképpen a szomszéd országokban élő magyar nemzetiségek hazánkkal.” A szomszédos országokban élő hárommillió magyar sorsáról sem feledkezni meg, akkor sem, amikor a magyarországi nemzetiségek számára követel még több jogot, még több támogatást és még több lehetőséget anyanyelvük és hagyományaik megőrzéséhez, a megmaradáshoz, mert mindezek lehetővé tetele a határainkon túl élő magyarság számára is létkérdés.

A szerző Szentgotthárdtól Battonyáig kalauzol végig bennünket az ország nemzetiségeklakta vidékein. Mindenütt otthonosan mozog, egyformán jól tájékozott, akár a legnépesebb magyarországi nemzetiség, a németek anyanyelvi oktatásáról, akár a kis lélekszámú vendek népi hagyományainak gyűjtéséről legyen is szó.

Részletesen foglalkozik a nemzetiségi általános iskolák mindkét típusának: a nyelvtanító és a kétnyelvű nemzetiségi iskola problémáival, a nemzetiségi pedagógusok képzésének helyzetével, a könyvtárak beszerzési gondjaival, a nemzetiségi

tankönyvellátással, tankönyvkiadással és tankönyvterjesztéssel, a múzeumok gyűjteményeinek feldolgozásával, a néphagyományok megőrzésével, a kiálló levő népi kismesterségek szakember-utánpótlási gondjaival, a nemzetiségi újságok olvasottságával és feladataival, a rádióelőadások gyakoriságával és műhelygodaival.

Mindig a felelősség vezérli, a „közöm van ahhoz, ami itt történt Kelet-Európában, ami itt történt Magyarországon” felelőssége. Mindig hiteles léggörcs tud teremteni, bármiről szól, bárhová viszi el az olvasóját. Mindig a legilletékesebbeket szólaltatja meg a nemzetiségek életéről: országos híru tudósokat, a nemzetiségi kérdés kiváló szakembereit, a nemzetiségi élet felelős vezetőit, a mindennapok alakítóit, tanácsi vezetőket, pedagógusokat, népművelőket, egyszerű embereket, kétkezi dolgozókat vagy népi hagyományokat őrző és továbbadó idős embereket.

A tanulmány- és dokumentumgyűjteményből reális kép tárul az olvasó elé a hazánkban élő nemzetiségek életéről, akik a magyarokkal egyenrangú állampolgárai az országnak. Beilleszkedtek társadalmunkba, szülőföldjüket hazájuknak tekintik. Úgy illeszkedhetek bele az ország társadalmi és gazdasági életébe, hogy közben nemzetiségük megőrzéséről, anyanyelvükről, kultúrájukról, hagyományairól sem kényszerültek lemondani. Nemzetiségi politikánk célja is ez, a nemzetiségi lakosság beolvadása nélküli integrálása. E cél megvalósítása során a nemzeti kisebbség számára inkább többet kell adnunk annál, amennyi az egyenlőség alapján járna, mint kevesebbet.

Stefka István könyve nemcsak a magyarországi nemzetiségi politika eredményeinek elismerő regisztrálása, hanem a megvalósítás során felmerült gondok, hiányosságok és hibák feltárása, a továbblépés lehetőségeinek keresése is. Tollát mindig a segítség, a jobbtítás szándéka vezeti.

Sohasem kozmetikáz, nem kertel, nem kendőz el semmit, mindig őszintén ír. „Egyfelől intézkedések, törvények, rendeletek, határozatok és a cselekvő akarat igyekeznék megteremteni azokat a feltételeket, amelyek az állampolgári jogokon kívül is járnak. Másfelől a végrehajtás hiányossága, a hozzá nem értés vagy elzárkózás akadályozza egyes helyeken, hogy a nemzetiségek valóban éljenek, élhessenek jogaikkal” – állapítja meg könyve utószavában.

Stefka István tanulmány- és dokumentumgyűjteménye úttörő vállalkozás, amely jól tájékoztatja az olvasót hazánk nemzetiségi politikájának gyakorlati megvalósulásáról.

Kovács J. Béla

Két verses tudósítás a nagy komáromi földrengésről¹

A Duna-parti városok közül az egyik legváltozatosabb történetű az a Komárom, amely a Csallóköz délkeleti csúcsában, a Kis- és Nagy-Duna összefolyásánál található. Várát már I. István király „az

ősalapítású királyi vármegyék egyikének székhelyévé tette.”² A város, amely századokon át virágzó kézműiparáról és kereskedelméről volt híres, fénykorát a XVIII. század közepétől éli, Mária Terézia 1745-ben szabad királyi város rangra emeli. A fejlődésnek azonban hamarosan vége szakad, a városok romlásához vezető pusztító események – járvány, ostrom, árvíz, tűzvész, földrengés – közül ez utóbbi gyarapodásában visszaveti. Mint a város egyik krónikájában³ olvashatjuk: „Mária Terézia idején érte Komáromot történelmének eddigi legnagyobb katasztrófája: 1763. VI. 28-án a szörnyű földrengések következtében összedőlt a város valamennyi temploma és 300 lakóház. A halottak száma megközelítette a százat. Ez a szörnyű elemi csapás a következő évtizedekben többször megismétlődött.”

A város életében ekkor beálló fordulat érzékeltesére álljon itt csupán egyetlen adat: amíg 1753-ben 452 volt a céhekbe tömörült kézművesek száma, addig a tragikus eseményt követően 1770-ben már csak 381. „A visszaesés oka az 1763. évi pusztító erejű földrengés és az azt követő hónapokig tartó földrengéssorozat, amely számos kézművest Komárom elhagyására kényszerített.”⁴ A nagy komáromi „földindulás”-ról a város jeles szülöttjei műveikben sorra megemlékeztek. A bibliográfus id. Szinnyi József (1830–1913), a művelődéstörténész Takáts Sándor (1860–1932), mindenekelőtt pedig Komárom legnagyobb fia, Jókai Mór (1825–1904), aki Az elátkozott család című művében örökítette meg a város történetének e szomorú eseménysorozatát.

A pozsonyi Madách kiadónál megjelent kötet nem „benszülötték” munkáit tartalmazza: a szlovák Stefan Korbel' és a magyar Baróti Szabó Dávid verses tudósításainak legsikerültebb részeit kapja kézhez benne az olvasó.

Stefan Korbel' (1732–1779) a komáromi földrengés idején a Veszprém megyei Bakonycsérjén volt oskolamester. A szlovák írástudók által ez idő tájt használt bibliai cseh nyelven írt „visszatekintése” még a természeti katasztrófa évében elkészült. Kézirat azonban hosszú időn keresztül a budapesti Széchenyi Könyvtárban várta felfedezését, s első nyomtatott megjelenésére csak 1964-ben került sor. Magyarul ez az első (szemelvényes) ki-

¹ *Stefan Korbel'*: Visszatekintő elmélkedés az isszonyatos földrengésről és *Baróti Szabó Dávid*: A komáromi földindulásról (Madách, Bratislava, 1981. 72 old.)

² *Takáts Sándor*: Lapok egy kisváros múltjából. Ziegler Károly kiadása, Komárom, 1886. 43 old.

³ *Dr. Szénássy Zoltán*: Komárom története. in. Madách Naptár, 1981. 172 old.

⁴ *Kecskés László*: Komáromi mesterségek. Madách, Bratislava, 1978. 19 old.

adása, a jól sikerült fordítás *Varga Imre* munkáját dicséri.

A másik – ugyancsak részleteiben jelenlevő – mű szerzője a Székelyföldről elszármazott, szülőfaluja nevét előnevül választó *Baróti Szabó Dávid* (1739–1819), költeményének írása idején a Komáromhoz közeli Virt-pusztán tartózkodik volt tanítványa, Pyber Benedek vendégeként. Rév-Komárom nevezetes napjainak története az ő megfogalmazásában 1777-ben jelent meg először. Míg Korbel' barokk tizenkettesekben, Baróti klasszikus hexaméterekben szedte versbe a földrengés körülményeit.

Végül egy helytörténeti érdekesség. Említsük meg a „várfokra ragasztott és engem s népem nevéző gaz Szűz” szobrát. Ez az ún. „kőszűz” a komáromi vár két bástyafalának összetalálkozását díszítő női szobor. Kezében valamikor vaskoszorút tartott, ez azonban idővel elrozsdásodott s nyoma veszett. A kéz régóta üresen mered a levegőbe, s a néphit szerint fűgét mutat az ellenségnek, talapzatára pedig ez van írva: gyere holnap!

Ezért is osztjuk az utószót író *Varga Imre* véleményét, aki szerint a két költemény „elsősorban dokumentum: irodalomtörténeti és helytörténeti érdekesség.”

Dr. Polgárdy Géza

Balázs János:

Magyar deákság

Magvető (1980) 565 old.

Ez a mű először tárja fel azt az izgalmas folyamatot, amelynek során, a honfoglalást követően finnugor, tehát nem indoeurópai eredetű anyanyelvünk a kereszténység fölvetelétől kezdve, a latin nyelv hatására jellegzetesen európai nyelvvé lett. A kötet szerzője a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarának nyelvészprofesszora, aki e munkájában évtizedes nyelvészeti, irodalomtörténeti és művelődéstörténeti kutatásainak eredményeit foglalja össze.

Az első ciklus tanulmányai adnak feleletet arra a kérdésre, hogy miért jelentette a legújabb időkig nálunk a műveltekhez, vagyis a deáksághoz való tartozás az európai magasabb műveltséget, s a latin nyelv tudását is.

Érdekes módon honfoglaló őseink először a görög nyelvű bizánci műveltséggel ismerkedtek meg. Magyar királyfiak nevelődtek Bizáncban, s házasságuk révén uralkodói kapcsolatok szövődtek Árpád-házi királyaink és a bizánci császárok között. Mégsem a bizánci görög műveltség vált uralkodóvá Árpád-házi királyaink idején, hanem a római katolikus kereszténység felvételével a latin. S bár deák szavunk is görög eredetű, mégis István király korától kezdve a latin nyelvet kezdték deáknak nevezni.

Izgalmas és új kép bontakozik ki a kötet azon tanulmányaiból, amelyek elsőként világítják meg „vendég” szavunk eredetét. Megtudjuk, hogy ez az

addig ismeretlen eredetű szavunk Velence nevét rejti, s hogy István király korában azokat a zarán-dokokat nevezték először vendégeknek, akik mint Gellért püspök is, ebből a csodálatos városból mint a kereszténység meghonosítói telepedtek meg hazánkban.

Fény derül egyebek között *szegény* szavunk eredetére is. Megtudjuk, hogy a nomád feudalizmus korában azokat nevezték így, akik a települések szegélyén húzódtak meg, mint kivetettek és jofosztottak. *Tulajdon* szavunk eredetének feltárása pedig arra ad feleletet, hogy volt-e már magántulajdon a honfoglalást megelőző évtizedekben is őseinknél.

Egyik legizgalmasabb fejezete a könyvnek az, amelyben a bizánci történetírók tudósításait felhasználva, a szerző világos okfejtéssel és félreérthetetlenül kimutatja, hogy a *székelyek* nevének töve a gyepl jelentésű ősi magyar szék szó. Maguk a székelyek is mindig a legtisztább magyar nyelvet beszélő közösségnek tartották magukat. A szerző fejtegetéséből megtudjuk, hogy a székelyeket Árpád-házi királyaink a nyugati, majd pedig Erdélyben a keleti határoknak gyeplével való védelmére telepítették azokra a vidékekre, amelyeken mindmáig fennmaradtak e védelmi feladatukra utaló helynevek.

Szerves egységet alkotnak a kötet első és harmadik ciklusának tanulmányai is. Ezekből megtudjuk, hogy a XVIII. század második felétől kezdve vált egyre tudatosabbá a műveltek körében, milyen sokat köszönhetünk a latin nyelv közvetítésével hozzánk került európai eszméknek. De a legjobbjaink azt is felismerték, hogy az akkori latinság már nem volt igazán korszerű, s hogy a latinitás erőltetése hazai iskoláinkban egyre inkább akadályozta a nemzeti műveltség kibontakozását, mivel így a magyar háttérbe szorult. Ugyanezért nyelvünk megújítását sem lehetett elkezdeni és megalapozni a latin nyelvnek mint európai nyelvi modellnek a figyelembevétele nélkül, mivel az anyanyelv kiművelése is csupán az európai nyelvi mintává és példaképpé vált latin segítségével történhetett. Kazinczyék korában az európai nyelvi modellt már nemcsak a latin, hanem a német és a francia nyelv is képviselte, mint a modernebb műveltség közvetítője.

A harmadik ciklus tanulmányai a latinnak mint európai nyelvi modellnek rendkívüli hazai hatását szintek szerinti bontásban, teljesen új megvilágításba helyezve tárják elénk. Megtudjuk ezekből, hogy miben különbözik a latint is magába foglaló indoeurópai nyelvek rendszere a finnugor nyelvekéttől, amelyekhez a mi anyanyelvünk is tartozik. Fény derül arra is, hogy a latin abécé hogyan váltott alkalmassá magyar szövegek lejegyzésére. Különösen újszerűek az ezután következő fejezetek, amelyek legrégibb nyelvemlékeinknek: a Halotti Beszédnek, valamint az Ómagyar Mária-siralomnak művészi megszerkesztettségét elemzik. Az eddigi vizsgálatokról lényegesen eltérő eredményekre vezetnek a zárófejezetek, amelyek egyfelől az ősi magyar verselésnek, másfelől pedig a görög–

latin mintájú klasszikus időmértékes magyar verselés rejtelmeiről lebbentik fel a fátylat. A kötet utolsó fejezete pedig arról ad számot, hogy az Arany Jánostól sürgetett ékes magyar szókötés, vagyis a művészi magyar fogalmazás módjait hogyan tanították iskoláinkban latin minták nyomán, a régi latin retorikák tanításait anyanyelvünkre alkalmazva.

A kötet szokatlanul gazdag és változatos anyagot tartalmaz, a legújabb tudományos eredményekre támaszkodva, s népünk műveltségére vonatkozó alapvető ismereteinket lényegesen gyarapítva. A szerző előadásmódja és okfejtése mindvégig világos, a kötet olvasása igazi gazdagodást jelent. Nagyban növelheti nemzeti önismeretünket és fokozhatja öntudatunkat. Nem kétséges, hogy a Magvető Kiadó e kötet közreadásával is jó szolgálatot tett magyar szocialista kultúránk ügyének.

Sólyom László

Nemzetiségi törekvések Bécsben

(Ethische Gruppen in der Bundeshauptstadt Wien.) Symposium am 26. Oktober 1981. Integratio XV. k., (Szerk: Deák Ernő) Wien, 1982. 170 old.

Az 1976. évi ausztriai nemzetiségi törvény – közép-európai viszonylatban is – figyelemre méltó kísérlet a nemzetiségek helyzetének átfogó rendezésére. Néhány elve, megfogalmazása azonban kiváltotta a nemzetiségek, különösképpen a Bécsben élő népcsoportok kritikáját, s szervezeteik általában nem vállaltak részt a törvény megvalósításában. A karinthiai szlovének és a burgenlandi horvátok ez ideig nem alakították meg a fenti törvény által körvonalazott „népcsoport-tanácsukat” (Volksgruppenbeirat, ti. nemzetiségi tanács). Szolidaritást vállaltak velük a Bécsben élő horvátok és szlovének is. A fővárosban élő csehek sem a törvény, sem pedig az azt követő, az anyanyelv és a napi érintkezésben használt nyelv megállapítását célzó népszámlálás nem tartotta külön számon, nemzetiségi létjogosultságukat csak 1977-ben ismerték el. A Nemzetiségi Tanács megalakításának lehetőségével csak a Burgenlandban honos magyarság képviselői éltek. 7 burgenlandi és 1 bécsi tisztségviselő részvételével 1979. június 12-én alakult meg a magyar Nemzetiségi Tanács, amelynek képviseleti jogköre a burgenlandi magyarokra korlátozódik. (Az 1971. évi népszámlálás adatai szerint az osztrák állampolgárok között 19 711 fő vallotta magát magyarul – is – beszélőnek, közülük 5673 fő a burgenlandi. Más adatok szerint Ausztriában mintegy 70 000 magyar él, közülük Bécsben több, mint 20 000.)

Miután a nemzetiségi törvény nem segítette elő megfelelő módon a nagyvárosok, főként Bécs nép-

csoportjai létezését, az őket képviselő szervezetek között bizonyos együttműködés jött létre, amelynek célja helyzetünk felmérése, a tennivalók megbeszélése, a nemzetiségi törvény jobb kiaknázása vagy újabb értelmezése volt.

A négy népcsoport helyzete annyiban feltétlenül hasonló, hogy bécsi létüket az asszimilálódnak fenyegeti, etnikai-kulturális sajátosságaik fenntartása az ausztriai viszonyokhoz mérten eléggé nehéz. Az említett, 1971. évi adatok szerint a bécsi illetőségű osztrák állampolgárok között 65 28 cseh, 6099 magyar, 2316 horvát, és 500 szlovén volt. A nemzetiségi egyesületek más jellegű adatai (új-ság-előfizetések, tagsági létszámok stb.) szerint cseh kb. 20 000, magyar 24 000, horvát 15 000. A horvátok és a szlovének anyaországi kapcsolata rendezett, a magyaroké és a cseheké nem. A horvát, szlovén és burgenlandi magyar lakosság öshonos Ausztriában, ugyanez a bécsi csehek és magyarok csak kisebb részéről mondható el.

A népcsoportok különbözőségeit is figyelembe véve, jelentős eseménynek tekinthető az 1981. október 26-án, Ausztria nemzeti ünnepén tartott konferencia, amelyen megjelentek a bécsi nemzetiségi egyesületek vezetői és képviselői, valamint Bécs város tisztségviselői. A tanácskozás házigazdája az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége (Zentralverband Ungarischer Vereine und Organisationen in Österreich) volt. A konferencia fontosságát jelzi az osztrák állami és Bécs városi hivatalos szervek magas szintű képviselete: a védnöki tisztelet Kreisky szövetségi kancellár és Gratz bécsi polgármester látta el. Megjelent és felszólalt az ülésen dr. Erhard Busek alpolgármester. A konferencia elnöki tisztét Bécs város tanácsának referatúrávezetője: dr. Varga József professzor látta el.

A kötetben is közreadott referátumok mindegyike kitért a népcsoportok bécsi történelmi gyökereire. Az előadók hangsúlyozták, hogy népcsoportjuk tagjai éppúgy Ausztria nemzetiségi állampolgárai, mint a Karinthiában, Burgenlandban és máshol élő társaik. Minden előadó érintette az általa képviselt népcsoport, szervezet működését, kritikával illetve az osztrák hivatalos szervek elzárkózását, az állami anyagi támogatás csekély voltát, vagy hiányát.

Osztrák állami részről kirajzolódott a törekvés az ellentétek feloldására, a kibontakozás keresésére. A felkért hozzászólók hangsúlyozták, hogy a nemzetiségi törvény eléggé rugalmas ahhoz, hogy át lehessen hidalni a kétségtelenül meglévő nehézségeket. Főleg a cseh és a magyar népcsoport nagyobb részének szólhatott az az értelmezés, amely szerint esetleg már 25 év, tehát egy nemzedék ausztriai kötődése elég lehet annak eldöntéséhez, hogy az új viszonyok között is fennmarad a nemzetiségi lét, az anyanyelvhez való kötődés, tehát ezen az alapon esetleg megadható nekik is a nemzetiségi státus.

A referátumok alig érintették a nemzetiségek és az anyaországok kapcsolatát. Busek alpolgármester üdvözlő nyilatkozata, az elnök Varga professzor zárszava viszont egyaránt és erőteljesen hangsúlyoz-

ták azt az igényt, hogy Ausztria nemzetiségei töltsék be a híd szerepét anyaországuk felé. A konferencia elnöke szerint e kapcsolatnak funkcionálnia kell, ha a népcsoportok eredményesen akarnak eleget tenni a híd- és közvetítő szerepnek. Csak egyetérthetünk azzal a szándékkal, amit ez a zárzó kifejez: „Meg kell tanulnunk egymással beszélni és meg kell tanulnunk a beszédet népcsoportunk tagjaival és más népcsoportok tagjaival, osztrák szülő hazánk népével és anyaországunk népével.” Reméljük, hogy ezen az úton az első lépés volt a bécsi népcsoportok első konferenciája, és reméljük, hogy ez a kötet – méltó folytatásaként az ausztriai nemzetiségek helyzetét elemző, 1979-ben kiadott XI–XII. kötetnek – ilyen irányt igyekszik kitűzni a további törekvések elé.

Marosi Endre

Batthyány Kázmér emlékére

Szerk.: Dr. Füzes Miklós

(Kiadta a HNF városi Bizottsága és a Siklói Vár és Múzeum Baráti Köre, Siklós, 1981.)

Siklós rendszeresen megemlékezik történetéről. Pár évvel ezelőtt dr. Kovács András tollából olvashattunk értékes kiadványt, most a siklói 2. számú általános iskola névadó ünnepe (Batthyány Kázmér nevét vette fel) alkalmából rendezett tudományos konferencia anyagát jelentette meg.

Bezeredy Győző (Az 1848/49. évi szabadságharc katonai eseményei Baranyában), B. Horváth Csilla (Siklós örökváltás-szerződésének áttekintése), Füzes Miklós (Batthyány Kázmér politikai tevékenységének áttekintése), Sándor László (Adatok Siklós oktatástörténetéhez 1725–1845), Szita László (Nemzetiségek és a szabadságharcok Baranyában a forradalom kirobbanása és a külföldi intervenció idején) előadásai széles körképet vázolnak fel a korabeli állapotokról. Egy új zeneművel is megismerkedhet az olvasó: Várnai Ferenc zeneszerző, egy Batthyány levél nyomán majd Vörösmarty Mihály verse alapján alkotott egyneműkarával.

Szarka Árpád tanácselnök megnyitója és zárószava azt a felelősséget tükrözi, amit a ma embere érez a múlt értékeivel kapcsolatban, „amivel nem utolsó sorban önismeretünket és önbecsülésünket, a szülőföldhöz való ragaszkodást tudjuk elősegíteni.”

Krisztián Béla

Balogh János:

Az Őrség kapujában

(Csákánydoroszlói Közös Községi Tanács V. B. kiadása 1981. 196 old.)

Dömötör Sándor, az Őrségről szóló könyvében Felsőmarácot, az etnikailag Őrséghez tartozó külső községek közt említi. Ez a Felső-Rábavidék és a vasi Hegyhát ölelésének szögletében fekvő falu, a szerző véleménye szerint, mindkét tájegységhez tartozik, ezért adta kötetének Az Őrség kapujában címet.

Balogh János könyve első részében szülőfalujának földrajzával, éghajlatával, állat- és növényvilágával, majd az őskortól a feudalizmus végéig itt élt népesség történelmével, küzdelmeivel foglalkozik. Ezt követi a felsőmaráci vonatkozású események ismertetése az 1848–1849. évi szabadságharctól a legújabb időkig. Részletes adatokat közöl a felszabadulásról, a Magyar Kommunista Párt, a Nemzeti Bizottság, a Földigénylő Bizottság, a termelősövetkezet működéséről, a helyi közigazgatás, az oktatás és népművelés fejlődéséről, eredményeiről. Külön csoportosításban olvashatunk a falu tárgyi és szellemi néprajzáról.

A kötet értékét nagymértékben emeli az adatok és események részletes leírása, a sok eredeti okmány közlése, a 3. térkép, 19 táblázat és a 48 fotó. Felsőmarác monográfikus leírásából a szerzőnek a szülőfaluja és annak népe iránt érzett mély szeretete érezhető.

Meg kell még említenünk a kiadó csákánydoroszlói Közös Községi Tanács V. B. anyagi áldozatvállalását, mely nélkül ez a tanulmány nem jelenhetett volna meg.

Csaba József

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár megjelent kötete¹

A Kolozsvári Nyomdaipari Vállalat termékeként nemrégiben megjelent az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár 1164 lapnyi harmadik kötete (Elt-Fel). (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982.) Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila, szerkesztő munkatársak B. Gergely Piroksa, Kósa Ferenc, Zs. Maksay Mária, Nagy Jenő, Vámszer Márta, Vigh Károly és Zsemlyei János. E főmunkatársakon kívül még a szócikkek román értelmezé-

¹A Szótörténeti Tár első két kötetéről, lásd: Morvay Péter: Böngészés egy „új” kincstárban. Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti tár I–II. Honismeret, 1979. 5–6. (Szerk.)

Szabó T. Attila és Kányádi Sándor beszélgetnek. Kolozsvárt, 1982. karácsonyán (Szabó T. Ádám felvétele)

sében a nemrég elhunyt *Kelemen Béla*, a német értelmezésekben pedig a szerkesztésben is oroszán részt vállaló *Nagy Jenő* vett részt. Az anyagrendezésben Szabó T. Attila ikertestvére *Szabó T. Judit*, az egészségügyi vonatkozású szócikkai megszerkesztésében a főszerkesztő felesége *Sz. Csáti Éva*, a biológiai vonatkozású anyag átnézésében a legidősebb fiú *Szabó T. E. Attila* segített.

A könyv szerkesztője *Szilágyi N. Sándor*. Minden felsorolt név mögött kemény, áldozatkész munka fedezete áll.

Nem véletlen a sok munkatárs, s nem véletlen a három erdélyi nyelv: a magyar, a román és a német következetes használata sem. A Tárat nem egy szűkebb szakmai körnek szánták szerkesztői, s nem csupán egy nemzet kultúráját gazdagítja egy-egy újabb kötet, hanem középkelet-európai honismereti kiadványról is van szó, mert az ember, e könyvben más népeknek, nemzeteknek az erdélyi magyarokkal való kapcsolataira, a szokások változásaira, a művelődési és gazdasági élet fejlődésére is bőségesen talál adatot. Akár a német vagy a román nyelv és kultúra kutatója, akár a zsidó vagy az örmény nép viszontagságos történetének bűvára, ha jól megnézi, a Tár kötetében őt érdeklő gazdag nyelvi anyagra lel.

A harmadik kötet az *eltáblázott* 'kitáblázott, kiosztott; impartit dupa locuri; Nach Feldern verteilt' címszóval kezdődik és magába foglalja minden egyes *fel-* igekötős szavunkat, a *felsugorodás*, 'izomsorvadás' kifejezésig. Az értelmezés előtt több helyen is kérdőjelet találunk, főleg az egyszerű előfordulások esetén. Ez azt akarja érzékelteni, hogy olyan anyagismeret birtokában is, mint a kötet főszerkesztőjénél megfigyelhető, ajánlatos – elsősorban gyéren adatolt példánk esetén – a jelentések meghatározásában óvatosságnak lennünk.

Meglepően gazdagon adatolt az erdélyi régiségben egy-egy ősi, eredetét illetően a finnugor együttélés koráig visszavezethető szavunk, mint pl. a *fa* 'Holz, Baum', amely olyan összetételekben is jelentkezik, mint: *faablak* (először 1681-ből adatolt), *faabroncs* (1832), *faabroncsos* (1647), *faács* (1699), *fa-adminisztráció* (1738), *faág* (1597), *faág* (1782), *faagyú* (1714), *faajtó* (1590), *faalkotmány* (1883), *faállvány* (1867), *faalmárium*

(1801), *faasszony* 'faszobor asszonyalakkal' (1778), *fabástya* (1620), *fa borsóörölő* (1643), *facsap* (1833), *faceber* (1589), *facserép* 'zsindey' (1821), *facsésze* (1787), *facsobolyó* (1679), *faember* 'férfialak fából' (1778), *fafaragó* (1681), *fa falóra* (1810), *fagomb* (1756), *fa gyertyamártó* (1780), *fa harangláb* (1750), *fahidacska* (1694), *fahordó* (1590), *fa imaház* (1857), *fa íróasztal* (1853), *faiskatulya* 'fadoboz' (1742), *faistálló* (1777), *fakalitka* (1679), *fakanapé* (1836), *fakard* (1805), *fakengyel* (1748), *fakilincs* (1669), *fakölyű* 'famozsár' (1681), *faköpecse* 'fa mérőedény' (1878), *fakulcs* (1727) stb. Gazdagon szemlélteti már e kiragadott szóanyag is a fafeldolgozás egykori színvonalát Erdély lakossága körében. Olyan kultúra ez, mely északi nyelvrokonainkkal is összeköt, s melynek sokoldalúságát jól érzékelteti a Tár egy-egy, ma már számunkra ismeretlenül csengő szóösszetétele.

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár most megjelent harmadik kötetének végén összesítő táblázatokat találunk az eddigi kötetek adatairól. A számításokat *Kürti Miklós* könyvelő végezte. Ezek szerint csupán a harmadik kötet címszavainak száma 5431 (az első kötetben 7223, a másodikban 6150 címszó van). Így az első három kötetben a keleti magyar nyelvterület 18 804 szaváról és szókapcsolatáról találunk a *felsugorodás* címszóig terjedő, megbízható jelentés- és használatbéli adatolást az 1300-as évektől a múlt század végéig. A szóanyag évszázadról évszázadra a latinról a magyar írásbeliségre való áttéréssel egyre nő. Az 1300-as évekből két adalékunk van, az 1400-as évekből 26, az 1500-as évekből már 20 048, az 1600-as évekből 28 654, az 1700-as évekből 39 667 és az 1800-as évekből 20 310 adat (megjegyzendő, hogy az adatok száma nem egyenlő a címszavak számával, hiszen egy-egy címszó egytől több tucatnyi mennyiségű adatot tartalmazhat). Ne lepjen meg bennünket az sem, hogy az adatok száma a múlt században csökken, mert a legkorábbi adatolások a legérdekesebbek nyelvünk korai története szempontjából, s elsősorban azok kerülnek be a szótárba. Az első három kötetben tehát a fentiek szerint évszázadokra felbontva 108 707 adat került be Szabó T. Attila kétmilliót meghaladó nyelvi adattárából.

Mivel tudjuk azt, hogy a negyedik kötet már a nyomdában van, az ötödik kötet anyaga pedig már megismerkedve, s ezek a *ki-* igekötővel bezárólag felölelik az erdélyi magyar történeti szókincs „egészét” (tökéletes szótár nincs, és nem is lehet), a *k* betű csak a magyar szótárakban kb. a szóanyag fele, a tíz kötetre tervezett Tárban elkészültével körülbelül negyedfél százezernyi nyelvi adattal számolhatunk, s a címszavak számát hozzávetőlegesen 60–70 000 körül állapíthatjuk meg. Egyetlen magyar történeti tájegységről sem készült el, s sincsen is készülöben olyan méretű történeti tájszótár, mint ez a kolozsvári félig-meddig magán (de a Kriterion Könyvkiadó révén államilag is támogatott) vállalkozás, a romániai magyarok nem kis büszkesége!

S most mondhatnók: e tekintetben vigyázó sze-

meinket kelet felé vethetjük. A Dunántúl, a Felső-Tisza mente, Esztergom, Vác, Pozsony és Kassa, Lőcse és Eperjes levéltárai, a palóc területek, Eger, és szágri levéltárak, Burgenland és Bécs levéltárai tele vannak hatalmas mennyiségű kiaknázatlan XV–XVI–XVII. századi, magyar nyelvű levelekkel, panaszokkal, könyvekkel. Ennek összegyűjtése és szágri rendbe állítása nem csupán nyelvész-feladat, noha nyelvészeinknek elől kellene járniok e munkában. S még nem is említettem az Országos Levéltárat a Budai Várban, a maga hihetetlenül gazdag, több nemzedék kutatóit ellátni képes nyelvi anyagát.

Az ilyen jellegű munka fontosságát talán a költő mérte föl a legtömörebben. Kányádi Sándor 1978-ban Kolozsvárott megjelent Szürkület című kötetében így ír:

„Be kell hordanunk, hajtánunk mindent.

A szavakat is. Egyetlen szó,
egy tájszó se maradjon kint.

Semmi sem fölösleges.” (Noé bárkája felé)

E sorok mögött aranyfedezet is van, hiszen ma már a költő feleségét is az Erdélyi Magyar Szótörténeti Társzerkesztői között találjuk. Kányádi Sándor e behordást bizonyára reánk is értette. Jó lenne, ha a földrajzi nevek begyűjtésének mintájára egy-egy tájegység vagy megyénk hozzálátnának őseink szavainak begyűjtéséhez, hogy a panasz és szitkozódás, bánat és öröm szavai ne maradjanak parlagon. Hogy régi szép könyveinket ne csak kinyomtassuk, hanem olvasni is tudjuk. Még ha szó-tárral is. Bízom benne, hogy e szavak sem maradnak parlagon.

Szabó T. Ádám

A Balassagyarmati Honismereti Híradó

A Nógrád megyeiek lokálpatriotizmusa példamutató. Négy kötetben közreadták a megye történetét, egy-egy részterület feldolgozása után több könyv jelent meg az ott élők múltjáról. Néhány év alatt több, Balassagyarmattal valamilyen módon foglalkozó írás hagyta el kötött formában a nyomdákat. Szabó Károly átfogó munkája a városban élt, dolgozott írók életútját követte nyomon. Réti Zoltán Rózsavölgyi Márkról írt monográfiát, Szomszéd Imre Balassagyarmat felszabadulás utáni fejlődését vázolta. Legutóbb Kmetty Kálmán adta közre a város utcáinak és utcaneveinek történetét feldolgozó kötetét.

A nagy oldalszámú tanulmányok mellett rendszeresen jelentetnek meg kronikákat is. A Honismereti Híradó 1979 óta évente két alkalommal tájékoztatja a múlt után érdeklődő nagyközönséget a kutatások eredményeiről. A Hazafias Népfront égisze alatt, s annak segítségével szervezték meg a tájékoztató kiadását, a Híradó szerkesztőségi bizottságában a Művelődési Központ História Klubja,

a város tanácsa és MSZMP-bizottsága, az önkéntesekből verbuválódott Honismereti Kör és a Palóc Múzeum képviselteti magát. A félezer példányban kiadott lapot a Madách Imre Könyvtár segítségével sokszorosítják. A lap célkitűzése, hogy a városban folyó vagy ahhoz és környezetéhez kapcsolódó kutatások eredményeit bemutassa, az érdeklődők számára lehetőséget teremtsen a honismereti munkában való aktív részvételre. A legutóbbi – 1981/a. – számban is jól tükröződik ez a törekvés. A minden füzetben meglevő beköszöntő tanulmányt dr. Szabó Károly írta Balassagyarmat Komjáthy Jenő életében és költészetében címmel.

A városban működő oktatási intézmények közül centenáriumi ünnepséget ültek az ipari szakmunkásképzőben. A vidéki tanoncoképzők közül elsőként alakult balassagyarmati iskola a felvidéki megyék részére készített mestereket. Az itteni tevékenységet bemutató emlékkiállításról, a százéves ünnepségsorozatral Arató János számolt be.

A Szántó Kovács János Óvónői és Egészségügyi Szakközépiskolában is jubileumot ültek. 30 éve mint tanítóképző kezdte meg működését az intézmény, s ezt a funkcióját 1959-ig töltötte be. Az akkori átszervezések után a város második gimnáziumaként működött tovább az iskola. Az egészségügyi középiskaderek képzése mellett 1972-től folyik újra pedagógusképzés a Szántóban. Tóth Lajos és dr. Molnár János mutatták be az olvasóknak a 30 éves iskolát.

A Híradóban még két nagyobb lélegzetű írás jelent meg. Hopkó Tatjana V. M. Ljubimov volt városparancsnokkal beszélgetett a II. világháború utáni eseményekről, dr. Zólyomi József pedig a Palóc Múzeum emlékülésén elhangzott előadásban értékelte a 90 éves munkát. A várossal kapcsolatos évfordulókat Majdán Béla foglalta össze. Az első vasútvonal megépüléséről, a Nógrádi Nemzeti Intézet másfél száz éves megalakulásáról kapunk ismereteket. Kmetty Kálmán a Balassagyarmati utcanevekről írt könyvét, a feldolgozás módszereit mutatja be a szerkesztőség felkérésére. A szerkesztőség Viszhang rovata zárja a kiadványt, amelyben felkéri az olvasókat, hogy a város történetével hivatalosan is foglalkozó kutatók mellett jelentkezzenek emlékeikkel, írásaikkal.

Dr. Majdán János

Penavin Olga:

A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórogyon)

(Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1981.)

Penavin Olga Szlavónia négy szigetmagyar falvában, Szentlászlón (Laslovo), Kórogyon (Korog), Harasztiban (Hrastin) és Rétfalun (Retfala) vizsgálja a családi szervezet kialakulását, életét és felbom-

lását. A nyelvjáráskutatás és néprajzgyűjtés alkalmával figyelt fel a szerző a szlavóniai nagycsaládok rendszerére, melyeknek több modellje élt évszázadokon keresztül. Emléktörédekekből, az 1820-as évektől kezdődő presbiteri jegyzőkönyvek feljegyzéseiből és gazdag szakirodalom segítségével rekonstruálja a nagycsalád szerkezetét, a családjogi szokásokat, a gazdasági életet, a hétköznapokat, az élet fordulóihoz fűződő szokásokat, az egyházi és a világi közigazgatás szerepét.

A szerző a monográfia első részében általában ír a nagycsaládról, utalva a gazdag nemzetközi irodalomra, Dalmácia területén a XIII. századból van nyoma ilyen jellegű családi szervezetnek, ásatások pedig a VII–X. századi meglétéről adnak hírt. A különböző meghatározások lényege, hogy a *nagycsalád gazdasági-társadalmi szervezet, amelyet vérokonsági és házassági kapcsolatban élő személyek alkotnak a legidősebb férfi irányításával*, és ami még nagyon fontos: *egy adózó egységnek számít minden nagycsalád*. A jobbágyfelszabadítás után kezdődik a nagycsaládok lassú kihalása, a polgárosodás, a bekövetkezett gazdasági változás a szervezet felbomlását hozta magával. Az elmaradottabb vidékeken azonban az évszázadok óta bevált és megszokott életformához való ragaszkodás, a változástól való félelem napjainkban is életben tartja a régi típusú nagycsaládokat.

Penavin Olga összehasonlítja a délszlávoknál megfigyelhető nagycsaládok modelljeit a szlavóniai magyar nagycsaládokéval. Megállapítja, hogy mindkettőnél fellelhető az egy fedél alatt vagy egy telken, de több házban vérségi és házassági kapcsolatokra épülő nagycsaládszervezet. A délszlávoknál azonban hiányzik az a változat, amikor a szolga és családja együtt él egyenrangú félként a családdal. Ezt ugyanis az adózási rendszer, a termelési szint hozta létre. A szlavóniai magyar nagycsaládszervezetről viszont hiányzik az a lehetőség, hogy idegen családok társuljanak egy szövetkezetbe.

A szlavóniai nagycsaládok létszámát illetően különbözőek az adatok. A szájhagyomány szerint pl. Kórogyon Pikó szüléknél tizenhatan éltek egy családban, de a század elején Dezső-Pikó János nagycsaládjában huszonnégyen voltak. 1842-ben a hivatalos iratok Kórogyon 117 családot említenek átlagosan 11 taggal.

A könyv második részében a kórogyiak nagycsaládszervezetét mutatja be a szerző, a község letelepedésétől figyelemmel kísérve a lakosság életének alakulását. Ismerteti a nagycsaládok szerkezeti felépítését. A családon belüli hierarchia fontos tényezője az együttélésnek. A nagycsalád ura és parancsolója a gazda, vele majdnem azonos szinten van a gazdaasszony, a háztartás feje. Alattuk a férfiak csoportja, ezek után az asszonyoké, akik ki voltak szolgáltatva, nem sok szavuk volt a család életében. A gyerekek és tehetetlen öregek a ranglétra legalsó fokán voltak, még a szolgák is megelözték őket. A családban szigorúan meghatározott munkamegosztás volt, mindenkinek – még a gyerekeknek is – megvolt a napi feladatuk. A munka beosztásakor tekintetbe vették a kort, a nemet és a családi álla-

potot. A nagycsaládban történő gazdálkodásról írt fejezetben a földművelést, az állattenyésztést, a halászatot és a vadászatot mutatja be. Figyelmet érdemel az ősi ház és a gazdasági udvar beosztása, valamint az étkezés és öltözködés a nagycsaládokban.

A *Hétköznapi élet* című fejezet néprajzi szempontból is jelentős. Játékok, népdalok, ünnepi szokások, a fonóház, szüret, kukoricafosztás szokásai szerepelnek itt, de a jegyesség és a lakodalom menete is helyet kap. A nagycsaládok hiedelemvilágával is megismerkedünk a házaselet, a szülés, a gyermekágy, a gyógyítás, a rontás, a halál és a temetés témakörén belül. A rokonsági kapcsolatok elnevezésének gazdsága a családi közösség társadalmi szervezeti jelentőségét mutatja. Itt esik szó az iskoláztatásról, a nagycsalád és a világi közigazgatás kérdéseiről is.

A monográfia befejező részében Penavin Olga összegezi munkája lényegét, a függelékben pedig az adatszolgáltatók és a felhasznált szakirodalom jegyzéke mellett gazdag fényképanyaggal találkozunk. A *nagycsaládszervezet Szlavóniában* a szerző munkásságában és a jugoszláviai magyar könyvkiadásban egyaránt kimagasló helyet foglal el.

Sasvári Vajda Zsuzsa

Viga Gyula:

Népi kecsketartás Magyarországon

Borsodi kismonográfiák, 12.

(Miskolc, 1981. 146 oldal, 32 kép)

A miskolci Herman Ottó Múzeum legújabb kötete hiánypótló néprajzi irodalmunkban. Köztudott, hogy a magyar népi állattartásnak és pásztorkodásnak könyvtárnyi irodalma van. A nagytáji és tematikus monográfiák mellett, a résztémákat feldolgozó tanulmányok egész sora jelent meg az utóbbi évszázadban. Az egyes állatfajtákat azonban nem egyformán érintette a kutatás. A juhászat pl. állattartásunk legalaposabban feldolgozott, és az európai állattenyésztési rendszerekben elhelyezett területe. Jóval kevesebbet tudunk a sertéstartásról és a viszonylag kisebb számban tartott háziállatokról (kecske, szamár, öszvér). Igaz, hogy a magyarságnál ezek gazdasági jelentősége mindig kisebb volt, mint a szarvasmarháé vagy a lóé, de tartás módjuk történeti vizsgálata sok hasznos adatot és következtetést nyújthat a néprajztudomány számára. A kecsketartásról legfeljebb mellékesen tesznek említést a más állatfajtákkal foglalkozó tanulmányok. Pedig a kecske tenyésztésének történeti feldolgozása a magyar állattartás legarchaikusabb rétegeit tárhatja fel.

Néhány kisebb résztanulmány után, most *Viga Gyula* a tágakör országos szintű összefoglalására vállalkozott.

Hat nagyobb fejezetre osztva tárgyalja a kecsketartás történeti, tenyésztési kérdéseit. A kecske a

legkorábban domesztikált állatok egyike, az erre vonatkozó legrégebbi adatok az i. e. VIII. évezredből származnak Délnyugat-Ázsia területéről. A kecske rendkívül igénytelen állat, és a takarmányozás teljes hiánya esetén is viszonylag jelentős hasznot nyújt. Ez bizonyára befolyásolta, hogy a juhokkal együtt már az i. e. VII. évezredben átkerült a Balkán területére. Az európai kontinensen a kecske tenyésztése a Földközi-tenger partvidékén, illetve a mediterrán térségben jelentős, máshol – így a Kárpát-medencében is – csupán a szarvasmarha és a juh tartásának kísérője. Az archeozoológia újabb eredményei szerint a magyarság már az ugor korban, a Közép-Volga és a Káma vidékén ismerte a kecskét. Nyelvünk tanúsága szerint a bolgár–török népekkel való kapcsolatok is hatottak kecsketartásunkra.

A magyarság története során a kecske más állatokhoz viszonyított aránya mindig alacsony volt (az összes állat 1 százaléka alatt maradt). A kecske egyenetlenül oszlott meg az ország egyes területei és a különböző társadalmi rétegek között. A paraszti gazdálkodás színvonalának emelkedésével a kecske másként nem hasznosítható hegyvidéki peremterületekre szorult vissza. Csupán szociális tényezők képtették bizonyos korszakokban a szegényebb rétegeket intenzívebb kecsketartásra. A XIX–XX. század fordulójától az elszegényedő zselérek és a városi proletariátus tartotta, de az 1950-es években, a beszolgáltatások idején is fellendült tenyésztése.

A geográfiai és szociális tényezők alapján Viga Gyula két fő csoportra – *táji és szociális típusokra* – osztja a magyar népi kecsketartást. Három táji típust különböztet meg. Az *alföldi kecsketartás* jellemzője, hogy a jobbágygazdaságokból már a XV–XVI. században kiszorult kecske a „szegényember tehene” lett. A naponta hazajáró egyéb állatokkal legeltették, vagy a ház körül tartották teje miatt. A *középhegységi területeken* a kecsketartás leggyakrabban a juhászathoz kapcsolódott, ritkábban a földművelő életmóddal. Az állatokat az erdőkben legeltették, a kecsketejet a juhtejjelel együtt dolgozták fel. A *havasi kecsketartás* a juhászathoz kapcsolódva legeltetéssel hasznosította a természetlen területeket. A történeti Magyarország területén a vlach pásztorok az évszakoknak megfelelően vándorolva legeltették a kecskéket a magasabb és alacsonyabb hegyi legelőkön.

A szerző recens és irodalmi anyag alapján részletesen ismerteti a tartás technikáját, a szaporítást és mustrálást. A kecskéket foggal herélése és a különböző racionális gyógyító eljárások a pásztor-kultúra régi közös hagyományain alapulnak. A kecske sokszor más állat tartásának hagyományait örökli, így a tenyésztésnek alig van saját kultúrája és ismeretanyaga. A terelő- és hívószavak, valamint az állatnemek és a kor megjelölésére szolgáló kifejezések a kecsketartás történeti rétegeire utalnak. A színmegjelölések és kecskenevek viszont a balkáni és kárpáti pásztor-kultúrákkal való kapcsolatokra is rámutatnak.

A magyarságnál a kecske legfontosabb haszna a tej, amit zömmel a tehéntej pótlására használtak, a kecskejuh fogyasztása másodlagos jelentőségű. A kecsketej feldolgozása a tehén- és juhtej mintájára történt, eljárásai és eszközei azok átvételére utalnak. A korábbi évszázadokban a viseletben jelentős szerepe volt a kordoványosok, tímárok és vargák által kikészített kecskebőrnek. A kecskeszőr hasznosításának elsősorban az ország délkeleti részén volt nagyobb hagyománya. A kecskét csak alkalmanként, szükségmegoldásból igazták. A kecskék házaknál vagy vásáron cseréltek gazdát.

Viga Gyula könyve nagy nyeresége néprajzkutatásunknak. A rendkívül adatgazdag és alapos munka részletesen feltárja a kecsketartás jelentőségét népünk gazdálkodásában és hagyományos életmódjában. A fellelhető összehasonlító szakirodalom felhasználásával a magyar népi kecsketenyésztést a tágabb – kárpát-medencei és európai – keretekben is elhelyezi. A kötetet gazdag illusztrációs anyag egészíti ki, valamint angol és német nyelvű összegzés zárja.

Peterscsák Tivadar

Kerecsényi Edit:

A Mura menti horvátok története és anyagi kultúrája

(Povijesti materijalna kultura pomurskih Hrvata)

(Kiadja a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége és a Tankönyvkiadó. Bp., 1982.)

A nagykanizsai Thury György múzeum igazgatója, Kerecsényi Edit, több évtizede menti a tájék pusztuló kincseit, néprajzi hagyatékait, veszi védelmébe a halálra szánt műemlékeket. A szervezés, a mentés, megőrzés sok gondja mellett arra is talál időt, hogy publikáljon, hogy a bennünket körülvevő múltrol a feledés rétegeit lefejtve azt a jelennek és a jövőnek tanulsággal megmutassa. Néhány éve belekezdett a Mura menti horvát falvak történelmének, anyagi kultúrájának feltárába.

Ez a kötet a Tankönyvkiadó gondozásában jelent meg. Nagyszerű, szép könyv, az országos helytörténeti kiadványok közt is rangos helyet érdemel. Méltó annak a csaknem tízezer főnyi horvát anyanyelvű embernek küzdelmes múltjához és jelenéhez, akikről szól.

Az olvasó ne várjon romantikus népeletrást. A szerző levéltárak, eddig ismeretlen hatalmas archív anyag, szakirodalom, egyházi és magántulajdonban levő források alapján tárgyilagosan, tudományos igénygel állítja elének *Murakeresztúr, Fityeháza*,

Tótszerdahely, Tótszentmárton, Molnári, Semjénháza, Petrivente Zala megyei községek múltját és jelenét. A számos dokumentummal és hiteles adattal illusztrált tudományos értékű kötetet bizonyára haszonnal forgatják majd a történészek és más kutatók itthon és határainkon kívül.

E községek sorsa mindig Nagykanizsa régiójába tartozott, vele bukkott vagy emelkedett. A történeti anyag visszamegy az első írásos forrásokig, de részletesen csak a horvátok betelepüléséről foglalkozik az eseményekkel. Klasszikus történelmi nevek bukkannak föl: ezek a falvak a *Zrínyiek, Nádasdyak, Inkeyek, Bathyányiak, Szapáryak, Kanizsaya* birtokai voltak. A török pusztítása után elnéptelenedett tájra a XVII. század végén a Murán túli birtokaikról e feudális nagyurak a muraközi nyelvjárást beszélő *kaj-horvátok* telepítettek. Bizonyára több *Vlasics, Proszenyák, Kukuruzsnyák, Rodek, Kuzma* stb. nevet viselő ember izgalommal fedezi majd fel őseit a 200–300 éves zsellérlajstromokon vagy dézsmajegyzékeken.

Kerecsényi Edit külön részben foglalkozik az ittmaradt vagy a visszaköltöző magyarokkal is, akik a többség hatására az idők folyamán horvátá váltak. Példának említi a Fehér nevű családokat, akiket a múlt században már Bélinek jegyezték be (Fehér = horvát Beli), de több horvát nemzeti csaldél visel régi Gadányi, Dobos, Pannai, Kocsis, Kanizsai stb. nevet ma is.

Kerecsényi Edit a történelmi anyag mellett hozzáértéssel foglalkozik a régi és az új gazdálkodási formákkal, a földművelésben és állattenyésztésben végbement változásokkal, bőséges számadattal kísérve, egészen a termelőszövetkezetek modern üzemágazatáig. Ezen a tájon mindig kevés volt a termőföld. Külön térképen szemlélteti, hogy 1945 előtt melyik majorba szerződtek el az itteniek nyáron aratómunkásnak, summásnak, hogy szűkös kenyérüket megkeressék. A férfi lakosság nagy része ma is más megyében vagy városban keresi kenyerét. A könyvből megtudhatjuk, hogy ennek ellenére ezek a községek nem néptelenedtek el, a szülőföld szeretete, a faluközösség összetartó ereje visszahúzza az embereket, itt építik fel új otthonukat, szaporodnak az emeletes házak.

A szerző összegyűjtötte a népi táplálkozás hagyományos emlékeit, a hajdani népi gyógy módokat is. Részletesen olvashatunk a régi házépítési módzerekről, a hagyományos lakásberendezésekről, színes bútorokról, leltárt ad egy század eleji menasszony kelengyéjéről. Megtudhatjuk, hogy a nők legfontosabb viselete közé tartozik a *flajdanka* (szoknya), a *robača* (alsószoknya), a *bešvica* (öv), a *frton* vagy *šurec* (kötény) és a *žnora* (a színes fejkötő). Feltárta a szerző a házasságok régi és mostani irányát, valamint a régi és jelenkori oktatás körülményeit. Az olvasónak a körültekintő munka olvasása közben csak olyan hiányérzete támadhat: milyen kár, hogy nincs, aki hasonló alaposan dolgozza a horvát falvak gazdag szóbeli hagyományait is.

A mutatós művet a szerző és Berentes Tamás fekete-fehér és nagyszerű színes fotói gazdagítják. Jó

néhány archív felvétel szerepel a harmincas évekből Seemayer Vilmostól. A rajzokat hozzáértő kézzel *Zeikfalvy Lenke* készítette.

A könyv először horvát nyelven jelent meg, hiszen nemzetiégekről szól. Úgy tudom, az érdeklődők hamarosan magyarul is kézbe vehetik e kis, horvát etnikai szigetnek számító népcsoportról szóló izgalmas tanulmányt.

A szerző nem horvát, de mélyes ember szerzetével, nemzetközi eszmeiségével, kiemelkedő szaktudásával tiszta, őszinte képet tár elénk a Mura menti horvátokról, akiknek sorsa, küzdelme, történelme közös a velük együtt élő magyarságával.

Dr. Eperjessy Ernő

Szentimrei Judit:

Széki iratosok

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 28 old. + 45 melléklet)

A bukaresti Kriterion Könyvkiadó kézimunka-albumsorozatának legfrissebb darabja a *Széki iratosok*, amely sorrendben a negyedik a prázsmári száz, az udvarhelyszéki és kalotaszegi gyűjtemény után.

„Szék városának”, ahogyan lakói még ma is nem kis büszkeséggel mondják, ennek a Mezőség nyugati peremén fekvő nagyközségnek a népművészetére alig több mint félszáz esztendeje figyeltek fel a szakemberek, de mindmáig nem ismerjük kellő mélységig. A közelmúltban kibontakozott táncművelés, az idegenforgalom megélnélkülésével párhuzamosan az 1717-es tatárbetörés emlékét idéző Bertalan-napi (aug. 24.) megemlékezés és más ünnepek sok-sok látogatott, turistát vonzanak ide, s messze földön ismertté vált a széki tánc és a széki muzsika. S ahogyan a széki muzsikusok hangszerén még a sláger vagy a Radetzky-induló is átalakult, a helyi hagyományokhoz idomult, ugyanúgy a világ minden tájáról érkezett ezernyi hatás, minta, öltés-technika sajátosan *széki hímzéssé* vált a vászon fölötté a paraszttasszonyok túje nyomán.

Szentimrei Juditnak, a romániai magyar népi textiliák ismert kutatójának a gyűjtését tartalmazza ez az album, s a mintákhoz írott bevezetőjéből közelebbről is megismerhetjük a hímzésekkel összefüggő széki szokásvilágot, izelítőt kapunk a hímzések jelrendszerének máig nyomon követhető, funkciójukkal szorosan összefüggő elemeiről, a lakás díszítésében, otthonosabbá tételében betöltött szerepéről.

A gazdag fényképanyag is hozzájárul ahhoz, hogy ne csak ügyes kezű, jó ízlésű, díszítő kedvű lányok, asszonyok forgassák haszonnal a 90, szabad rajzú hímzésintát a hozzájuk csatlakozó öltésrajzokkal és szerkezetmagyarázó ábrákkal, hanem a szakemberek, a népművészet hivatásos búvárlói számára is elsődendő forrásmunkává válják.

Szabó Zolt

Kisvárdai környéki népmesék

A kötetet sajtó alá rendezte Erdész Sándor (A Jósza András Múzeum kiadványai 18, Nyíregyháza, 1980. 174 old.)

Bodnár Bálint egyike volt a legszorgalmasabb népmese gyűjtőknek. Egész sorozat népmese őri az emléket a budapesti Néprajzi Múzeum etnológiai adattárában és a nyíregyházi Jósza András Múzeum kéziratgyűjteményében. Nemcsak gyűjtő volt, hanem mesemondó is, a laktanyából magával hozott meséket, trufákat, erotikus történeteket idős koráig megőrizte emlékezetében. Mesemondásáért elnyerte a népművészet mestere címet. Gazdag meseanyagából Erdész Sándor 25 szöveget válogatott ki, rendezett sajtó alá, látott el bevezetővel és jegyzetekkel. A gyűjtemény nem a mesemondó, hanem a mese gyűjtő Bodnár Bálintot mutatja be az olvasónak, s vele azokat a szabolcsi mesemondókat, akiktől meséi származnak. Hősmeséket, tündérmeséket, legendameséket, novella- és tréfás meséket találunk a kötetben diktálás után szó szerinti lejegyzésben. A jegyzetek szerint több mese felismerhetően olvasmányforrásból ered. Ezek helyett inkább a szóbeliségből származó meséket válogatunk volna a kötetbe, miután az anyag gazdagsága erre lehetőséget ad. A mesék jó, teljes változatai típusuknak. Színvonalukra jellemző, hogy több közülük szerepelni fog egy német nyelvű magyar hősmese válogatásban.

A bevezetőben Erdész Sándor összefoglalja Bodnár Bálint élete folyását és gyűjtő tevékenységét. Az országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat egyik ismert alakja volt. Nem múlt el év, hogy pályamunkája ne szerepelt volna a kitüntetettek között. Viszonylag korai tragikus halála megakadályozta őt szép tervei megvalósításában. Szerette volna megírni szülőfaluja, Tiszalök monográfiáját, és nyomtatásban szeretne volna látni saját gyűjtésű és elmondású meséi legszebb darabjait. Utóbbi kívánsága részben teljesült. A kis kötet *Huszár István* illusztrációival jó képet ad a Bodnár Bálint gyűjtötte meseanyagáról.

A jegyzetek a meséket jól használhatóvá teszik a kutatás számára. A terjedelmengedte szűkszavúsággal bár, de a legfontosabb adatokat tartalmazzák: a sorszámot és a mesecímet kívül tájékoztatnak a mesemondó nevééről, életkoráról, foglalkozásáról, a gyűjtés színhelyéről és időpontjáról, továbbá a nemzetközi Aarne-Thompson-féle katalógus, a Berze-Nagy-féle katalógus és a készülő Magyar Népmesekatalógus típuszámáról. Bodnár Bálint és a vele foglalkozó néprajzkutatók lelkiismeretességét dicséri, hogy a jeles önkéntes gyűjtő

ezeket a fontos adatokat mind feljegyezte gyűjtés közben. A típusba sorolás már természetesen Erdész Sándor munkája. Ő jegyeztet le továbbá két, magnetofonnal gyűjtött mesét is.

Szeretnénk remélni, hogy Erdész Sándor intenzíven foglalkozik ezzel a gazdag meseanyaggal, s idővel lehetősége lesz rá, hogy egy nagyobb szabású szakmunkában számba vegye Bodnár Bálint mese gyűjtő, mesemondó tevékenységét. Addig is, amíg erre mód nyílik, megyei vagy központi keretek között, örülnünk kell, hogy a megadott lehetőségek közepe mellet emléket állított a mese gyűjtő Bodnár Bálintnak.

Kovács Ágnes

Lábady Károly:

Hold letette, Nap felkapta

(A Magyar Képes Újság kiadása. Eszék, 1982)

A drávaszögi találós kérdések gazdag kincses-tárát nyitotta ki előttünk Lábady Károly jeles néprajzos. A gyűjtött anyag Vörösmart, Sepse, Kő, Csuzs, Karancs, Hercegszöllős, Várdaróc, Laskó, Bellye, Kopács faluból származik.

A magyar népköltészet kutatói a múlt század óta számon tartják e nagy népszerűségnek örvendő műfajt, amely a reneszánsz óta vált különösen kedvelté. A humanizmus és Mátyás király udvara igen kedvezett az okosságpróbak, a találós kérdések elterjedésének. „A feltáró munka során – írja a szerző – eredményesnek ígérkezett a drávaszögi találós kérdések összegyűjtése és feldolgozása. Egy szűkebb tájegységre korlátozódó munkával tíz helyesből, amelynek nyelve, szokásai, hagyományai sok rokon vonást mutatnak, 4842 találóst sikerült összegyűjteni, részben általános iskolai tanulók és tanáraik segítségével.”

A vizsgálódáskor kiderült, hogy találósokra úgyszólván minden korosztály tudott példát mondani, mind a nők, mind a férfiak gazdag adatközlőknek bizonyultak.

Lábady Károly a találósok közlésénél figyelembe vette a versitmust és aszerint tördelte a szöveget. Dr. Katona Imre és dr. Penavin Olga szakmai tanácsaival segítette a szerzőt, aki ezt a hatalmas anyagot könyvében elrendezte, és külön fejezetekbe iktatta. Az adatközlők életkora igen változó. Kilencéves kislától 70 éves asszonyig és férfig mindenki tudott egy-egy találóst mondani és nem akármilyet

A kötet címadója a következő: Hágcsón hágtam, lépcsőn léptem /Aranygyűrűm elvesztettem/ Hold letette, Nap felkapta kebelébe eresztette. Mi az? A válasz: harmat. Ilyen és ehhez hasonló kérdések változtatják egymást, amelynek lírai szépségét maga a népköltészet jelenti, vagyis az a népi tapasztalat,

amely ezekben a kérdésekben megnyilvánul és amely ma már népi bölcsességként áll előttünk.

Csontkürttel kürtölnek /Aranydeszkák hasadnak/ Földi férgek mozognak – mondja a hajnalról az egyik találós, és ennek képi világa nem is akármilyen balladai szépséget sejtet. Vagy például a következő: Fekete pohárból iszik egy holt madár, fekete a nyoma /A fehér mezőn jár. – A tinta, toll, papiros elrejtése ez a népi gondolkodás szerint.

Lábadi Károly szépséges kötete tulajdonképpen a bölcsesség tárháza, azé a bölcsessége, amely a kérdéseken keresztül próbálja ki az emberi tudást, teszi próbára az emberi szellemet.

Polner Zoltán

Rác Sándor:

Földeák ragadványnevei

Magyar Személynévi Adattárak

Szerk.: Hajdú Mihály

(ELTE, Bp., 1982)

Gyerekkoromban nem értettem, az öregek miért kérdik a nevem helyett, hogy *kinek a fia vagyok?* Most, hatvan felé, már tudom, mert az ifjabb nemzedéket én is csak úgy vagyok képes elhelyezni ismereteim között, ha apját-anyját kérdezem. Örömmel olvasom Rác Sándor *Földeák ragadványnevei* című dolgozatának bevezetőjében, hogy ő is így van szülőfalujában, Földeákon, amelyet vagy harminc éve elhagyott, amikor Makóra költözött. „Az őslakosság leszármazottait úgy ismerem, hogy elmondják apjukat, anyjukat, a nagyszüleiket, utcajukat, falurészüket, ahol laktak vagy laknak.”

Rác Sándor, a makói Kálvin téri általános iskola tanára, már régóta jól ismert önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtő. Tanítványainak gyűjtőmunkájaként az Eötvös Loránd Tudományegyetemen működő névkutató munkaközösség kiadásában 1981-ben megjelent az *Óföldeák ragadványnevei* című füzet. Most pedig ugyanabban a *Magyar személynévi adattárak* című sorozatban megjelent munkája 1979-ben az országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázaton kiemelt első díjat kapott. Hatalmas anyag: 4376 nevet tartalmaz!

„Földeák ragadványnevekben gazdag település” – írja Rác Sándor a bevezetés első mondatában. Mielőtt még valaki azon tűnődne, vajon miféle lélektani magyarázata lehet, hogy egy-egy faluban sok vagy kevés a ragadványnevek száma, rögtön megadom – Rác Sándor nyomán – a magyarázatot. Földeák történelme során meglehetősen zárt település volt, és a felszabadulás utáni népmozgás ellenére jórészt még ma is az. Ennek következté-

ben viszonylag kevés a vezetéknev és mivel a keresztnevek (utónevek) száma is, a hagyomány keretei között, szűk körből választható, az *átlagon felül sok az azonos név*. 1954-ben 37 vezetéknevet 1741 ember viselt, tehát a felnőtt lakosságnak majdnem 60%-a. Egy-egy névnek ez az ún. *funkcionális terheltsége* magyarázza a ragadványnevek szükségességét: meg kellett egymástól különböztetni az azonos nevéket.

Idézhetnék a rengeteg névből sokat, de csak néhányra jut itt hely. Rác Sándor megkért, ha írok könyvről, a durva ragadványneveket ne írjam ki. Eleget is teszek kérdésnek, akit érdekel, majd megszerzi a könyvet. Nem idézek abból a rengeteg anekdotából sem, amelyet Rác Sándor egy-egy ragadványnév eredetét magyarázva előad. De elmondom, hogy voltaképpen az ő vezetékneve is ragadványnévi eredetű. Ősei Deszkről kerültek Földeákra, s eredetileg Lévai volt a családnévük. Földeákon kapták a Rác ragadványnevet, s 1723-ban, amikor az anyakönyveket elkezdték vezetni, így írta be őket a pap.

A *Borbé, Bognár, Cserepes* s hasonló foglalkozásnevek a legermeszesebbek. De a ritkábbak közt van *Beszerező, Bérelszámoló, Bérszámfejtő, Brigádvezető, Buszos, Büffés, Cirkuszos, Csemetekertős, Cukorosztó, Fodbalista, Földszövő, Gépellási, Parasztpárti, Szentéletű, Telefonos* (telefonoszerelő), *Ufoszos, Véraló* (véradóállomáson dolgozó), *Vőfény, Zenész, Zsuppos* (zsúptetőket készítő) stb.

Nagyon érdekes a *Rúzsamenyasszony* meg a *Rúzsavőlegény* ragadványnév eredete. A konzervatív nézeteiről, egyszerűs mind számos alapítványáról ismert szeged-alsóvárosi születésű Oltványi Pál (1823–1909) földeáki plébános (1854–1890) ún. rózsauinnepelet rendezett évről évre Péter-Pál napján a templom előtti piactéren. Látványos „rózsalakodalmat” tartottak, s ezen két férfi 20–20, két nő pedig 10–10 forint jutalmat kapott, a koldusokat megvendégelték, két árva lányt pedig felruháztak. A szokás meghonosodott, és a felszabadulásig élt. Rác Sándor nagynénje, Nagy Terézia, egyike azoknak, akik ragadványnevekben még őrzik a régi szokás emlékét, őt *Rúzsamenyasszony Nagykosmautcai Körmöndi Tecának* ismerik a földeákiak. Ebből az első kettő egyedi, a *Körmöndi* meg öröklött ragadványnév: a falubeli Nagy család egyik ágát hívják így. Ezek a nevek előtt rövidítésként írásban is használták a *K.* betűt, de eredetét már senki – Rác Sándor édesanyja, *Körmendi Kata*, azaz Nagy Katalin sem tudja.

Itt-ott, úgy érzem, hogy nem ragadványnevről, csupán a foglalkozásnév megszokott használatáról van szó. Mint pl. a falu orvosának, dr. Kertész Dezsőnek a kétszer is közzölt (1694–193) *Kertész Doktor* neve. Nemigen ragadványnév a változata sem: *Orvos Kertész Dezső*. A harmadik – *Sakkos Kertész Doktor* – már az lehet.

Rác Sándornak szorgalmas munkájáért nemcsak a szülőfaluja lehet hálás, hanem a magyar névkutatás is.

Péter László

Két fazekasfalu Gömörben

(*Kiadja a KLTE Néprajzi Tanszéke
Folkloristica
et Ethnographica 7.
Debrecen, 1982., 152 old.*)

A kötet a szakirodalomban szinte alig ismert két gömői fazekasfalut, Lévártot és Deresket veszi széles körű vizsgálat alá. E Turóc völgyében fekvő két faluban az első világháborúig a fazekasság jelentette a fő foglalkozást. A két települést nemcsak a nyelv, a vallási és a rokoni kapcsolat, hanem a biztos megélhetést nyújtó fazekasság is összekapcsolta. A nyelvhatár mentén élő két falu múltját, gazdasági helyzetét, s a fazekasság szerepét a szerzők sokoldalúan vizsgálják. Részletesen foglalkoznak a fazekasmesterség munkafolyamataival, ügyelve az azonosságra és eltérésekre, vizsgálják a termékváltozást, figyelve olyan részletekre is, mint a dereski fazekasok kiegészítő munkája, a zindelyfedő cserép készítése.

Figyelmet szentelnek a szerzők az interetnikus kapcsolatokra, történeti és recens adatokkal bizonyítják a magyar és a szlovák fazekasfalvak közötti szoros kapcsolatot. A két fazekasfalu termékei – gömői jelzővel – messze vásárookra jutottak el. Vásározás révén jelentős vándorlás zajlott le. A gömői két falunak biztos piacot jelentett az első világháborúig Tiszántúl, Nyírség, Bereg stb., de termékei eljutottak a szlovák területre, elsősorban a Szepességbe is.

Kresz Mária a magyar kerámiakészítést Európában páratlanul tartja. Deresk és Lévárt paraszt fazekas falu kutatása úttörő munka, amely gazdagítja az általános gömői kutatás mellett, a gömői kerámiai ismereteinket, s vele együtt a magyar kerámia szakirodalmát is.

Dr. Szamosújvári Sándor

Pécsi Anna:

Magyarok a franciaországi forradalmi munkás- mozgalomban, 1920–1945

(*Kossuth Kiadó, 1982. 321 old.*)

A Tanácsköztársaság leverését követő évek gazdasági és politikai megrázkódtatásai a magyar munkások ezreit készítették arra, hogy a munkanélküliség vagy a megtorlás elől külföldön keressenek menedéket. Úticéljuk, különösen az amerikai

bevándorlási kvóta megszigorítását követően, elsősorban Franciaország volt, amelynek háború tépázta ipara majd egy évtizedig szinte számlálatlanul szivta fel az európai munkanélküliek tömegeit. A kezdetben spontán, majd egyre inkább szervezett jelleget öltő bevándorlás méreteire jellemző, hogy létszáma 1930-ra elérte a 3 milliót. Ebben a magyarok, többségükben bányászok, vasasok és textilipari munkások, mintegy 40 ezer fővel képviselték magukat.

A politikai hovatartozását és érettségét, valamint gazdasági helyzetét tekintve igen tarka képet mutató franciaországi magyarság rétegződésének, szervezeteinek, gazdasági és politikai küzdelmeinek feldolgozása történetírásunk régi adóssága. Ennek törlesztésére vállalkozott a szerző, bemutatva, hogy a hazainál sok tekintetben kedvezőbb francia politikai helyzet, a legális baloldali pártok és szakszervezetek mennyiben mozdították elő a magyar munkásság ideológiai tájékozottságát és harci formáinak kialakítását. A kivándorlás körülményeinek és mértékének vázlatos ismertetése után az olvasó részletes képet kap a baloldali magyar munkásszervezetek kialakulásáról, a hazai, a szovjet, valamint a francia kommunista pártokkal ápoló kapcsolatairól, továbbá azokról a harcokról, melyeket jogaikért, az emigráció létbiztonságáért vagy egyszerűen pusztá léteért vívtak a gazdasági válság, a Népfront és a világháború esztendeiben.

Mint a cím is jelzi, a szerző elsősorban a Komintern magyar szekciója által irányított, és az FKP, illetve a Vörös Szakszervezeti Internacionáléhoz csatlakozott CGTU mellett dolgozó kommunistákra összpontosít, így éppen csak érinti a sok esetben nagyobb tömegeket tömörítő egyéb magyar szervezetek tevékenységét. Ez az aránytalanság megkérdőjelezi a könyv koncepciójának helyességét. Ahhoz ugyanis, hogy megérthessük a franciaországi magyar munkásság tagoltságának, illetve ellentéteinek okait, nem tekinthetünk el a különböző pártok és frakciók elvi állásfoglalásainak, valamint akcióinak ismertetésétől, a munkásegység létrejöttéig hosszú ideig akadályozó tényezők árnyaltabb ábrázolásától. Jóllehet, a szerző számos esetben helyesen mutat rá, hogy a húszas évek szektás módszerei, a lehetséges szövetségeket „szocializistáknak” minősítő gyakorlata eleve lehetetlenné tette a szociáldemokratákkal és a polgári radikálisokkal oly kívánatosnak tartott akcióegység megkötését, csakhogy ezek a kritikai megjegyzések önmagukban kevésbé érzékeltetik az ellentétek valódi mértékét és jellegét, továbbá nem magyarázzák azt a sajátságos helyzetet, amelyben a kommunisták támadásainak éle inkább a szocialisták, semmint a Horthy-hű emigráns szervezetek ellen irányult. E koncepció tükröződik a szerző forrásfeltáró módszerében is, amikor eltekint a Köztársaság vagy az Itt az írás! c. lapok feldolgozásától, valamint L. Nagy Zsuzsa és Löffler Pál tanulmányainak hasznosításától.

A csaknem 40 ezer fős emigrációt a tárgyalt időszakban a legkülönbözőbb tömörülések igyekeztek a maguk céljainak megnyerő, illetve kisebb-

nagyobb szociális és kulturális szolgáltatásokkal ellátni, részükre érdekvédelmet nyújtani. Taglétszámát tekintve, a húszas években az Emberi Jogokat Védő Magyar Liga rendelkezett a legnagyobb vonzerővel. Elnöke, Károlyi Mihály, továbbá a jó szabadkőműves kapcsolatokkal rendelkező vezetősége sok ezer magyart, köztük kommunistákat is megóvott a kiutasítástól vagy a munkanélküliségtől. A párizsi emigráció és a hazai ellenzék szempontjából egyaránt jelentős Liga mellette tehát mindenképpen indokolatlan, különösen az antifasiszta egységfront megvalósulása idején. Nem szabad elfeledkeznünk ugyanis arról, hogy éppen a szervezet vezetőinek közbenjárására

járult hozzá Daladier miniszterelnök ahhoz, hogy a világháború kitörésekor a magyarok – mint önkéntesek – a francia hadsereg tagjai lehessenek, továbbá arról sem, hogy a Liga, Fonyó Hugó személyében, mártírokkal is rendelkezik e harcban.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy Pécsi Anna könyve – vitathatatlan erényei és rendkívüli adatgazdagsága ellenére is – hiányérzetet hagy maga után, ezért a franciaországi magyar emigráció histográfiájában, mint továbbgondolásra méltó, a további feltárómunkához jól hasznosítható mű jelent fontos lépcsőfokot.

Nagy Csaba

HÍREK

Az Ózdi Kohászati Gyártörténeti Múzeum különösen az utóbbi években nagy népszerűségnek örvend nemcsak a lakosság, hanem az Ózdra látogatók körében is. Mint a számok igazolják, a

város közművelődésének egyik jelentős részévé vált. Fennállása tíz esztendeje alatt 125 ezer látogatót fogadott. Huszonkét esetben rendeztek itt időszaki kiállítást. 2349 szocialista brigád és 1859 iskolai osztály ismerkedett a múlt emlékeivel. Jelenleg 809 leltározott egységgel, jelentős történelmi adattárral, fotodokumentációval rendelkezik. A múzeum 1982-ben két időszaki bemutatót tartott, Ózd képes-levelezőlapon és Fazola Henrik élete címmel. Az utóbbit a Központi Kohászati Múzeummal közösen rendezték meg. A múzeum rövidesen még nagyobb teret kap, ugyanis a volt Gyár úti Általános Iskola földszintjét veheti igénybe. Egy helyiségbe a város és a gyár történelmi múltját, egyben pedig a szakterületek fejlődéstörténetét reprezentáló anyagok kapnak helyet. Külön helyiséget kapnak az időszaki bemutatók megtartására.

(Kerékyártó Mihály)

*Észak-Magyarországi hímzés,
XVII. sz. közepe (Hornyák László)*

Honismeret és megyei újságírás

Vitatható véleményem szerint a címben szereplő két fogalom nem ellentétes, hanem kiegészíti, pontosabban kiegészítheti egymást. Lassan negyedszázados újságírói pályám emlékei közül Vas megyéből származókat éppúgy idézhetnék, mint Veszprém megyéiket. De mert az előbbi megye lapjánál valamikor csak fél évet, az utóbbinál pedig két és felet töltöttem, hadd maradjak jelenlegi munkahelyemnél, a Szekszárdon megjelenő Tolna megyei Népujságnál, ma holnap több, mint tizenhárom itt töltött esztendő tapasztalataival a hátam mögött.

Abból indulok ki, hogy egy megyei lap a maga határai között egyike a legsikeresebben használható, kiaknázzható ismeretterjesztési fórumoknak. A „maga határai között” hangsúlyozandó, hiszen megyehatáraink a lapterjesztés szempontjából felérnek egy távoli állam országhatáiraival, csak ügyel-bajjal léphetők át. Esetünkben tehát egy kerekben negyedmillió lélekszámú megyéről és annak a hét hat napján, átlagosan 34 ezer példányban megjelenő, fényképekkel elég dúsán ellátott, ofszet technikával készülő lapjáról van szó. A honismereti információk közlése egy politikai napilapnak természetesen nem elsődleges feladata. Bár ha ad absurdum akarom vinni a dolgot, a „hon megismerésével” kapcsolatos tevékenységet folytatok akkor is, ha egy dombóvári kezdeményezésre felhívom dunaföldvári olvasóim figyelmét, vagy a bátaikkal koppányszántói tudnivalókat közlök. De most természetesen elsősorban nem erről van szó, hanem egy nálunk (is) jó ideje folytatott tervszerű tevékenységről, melyet az alábbiakban próbálok meg körvonalazni.

A szervezett idegenforgalom napról napra egyre borsosabb áron kínál lehetőséget a külföld megismerésére. A belföldére is, de ugyanakkor szinte senki nem gondol a saját erőből belföldön utazókra, az iskolákra, valamint a hivatalos útjaik során hosszabb-rövidebb időre valahová elvetődőkre, akik kellő ismeretek hiányában nem tudják hasznosan eltölteni idejüket.

Senki nem utazik Magyarország-útikönyvvel a zsebében, olyan orgánus viszont nincsen, mely részben az érkezők, részben a közelebbi-távolabbi környéken lakók figyelmét felhívna a könnyűszerrel elérhető tájképi szépségekre, műemlékekre, érdekességekre. Illusztrálásul Tolna megyei példákat idézek: *Betyárfreskók a dunaföldvári torony kazamatáiban, Simontornya újjáépített vára, Sötét-völgy természetvédelmi terület Szekszárd mellett, arborétum Tengelicen, bronzkori földvár Lengyelben, ugyanitt természetvédelmi terület a volt Apponyi-kastélynál, az ország egyetlen szerzetesi stílusban épült görögkeleti templomba Grábócon, tájház Szakályban, Váralján, újabban Gyönyben, Deák Ferenc restaurált búvóhelye Felsőnyéken*... és még sorolhatnám.

A megyei lapon belül időről időre tudatosan igyekszünk felhívni ezekre a figyelmet. Ilyen formában mutattuk be korábban heteken át fényképes sorozatban a különböző települések szobrait, a jó, gyenge vagy éppen siralmas állapotban lévő kastélyokat és udvarházakat. Az olvasók részéről felmerült igény alapján sorozat készült olyan településekről, melyeknek különösebb műemléki becsé nincsen ugyan, de a helyhez történelmi események fűződnek. Bérei Balogh Ádám „a kölesdi síkon” aratott győzelmet, Vak Bottyán földvárának ma is jól követhető nyomai mellett pedig naponta ezek haladnak el gépjárművel, pedig csak fel kellene menniük a dunakömlődi csárda melletti meredek domb tetejére. Ehelyett a csárdába mennek be, ami nem kárhoztatható ugyan, de máshol is megoldható.

1980 késő nyarán e sorok írójának támadt az a kissé gyermekesnek tűnő ötlete, hogy mindig az államhatárhoz legközelebb maradván „körülvonatozza” Magyarországot. Kétségtelen, hogy ez kissé furcsa rendezési elve, de ennek jóvoltából heteken át lehetett egy-egy fényképpel kombinálva tájékoztatót adni a megyénkbeli olvasóknak a következő településekről: Siklós, Barcs, Zalaegerszeg, Szombathely, Bük, Sopron Csorna, Hegyeshalom, Győr, Vác, Balassagyarmat, Eger, Miskolc, Tokaj, Nyíregyháza, Záhony, Mátészalka, Nyírbátor, Debrecen, Gyula, Békéscsaba, Orosháza, Szeged, Kiskunfélegyháza, Baja. Az út – hála a

MÁV vezérigazgatójának – szinte semmibe nem került, mert szabadjegyben és a vasúti szállások igénybevétele lehetőségének kedvezményében részesültem. A 16 folytatásos sorozat olvasóink körében meglehetősen sikert aratott. Ezt nem érdemes ugyan túlbecsülni, de az ellenkezője is helytelen. Amikor napjainkban „sikk” elmenni „Spanyolba” és „Olaszba”, akkor talán a gyulai várra se ártott felhívni a figyelmet.

Esetünkben meglehetősen szerencsés helyzetben vagyunk, lévén a lapnak több olyan munkatársa, aki egyik-másik szakterületen az átlagosnál jártasabb, ezekről szívesen ír és fényképez is. Központilag csak a fővárosban székelő Központi Sajtószolgálat látja el a lapokat az ország különböző tájaival kapcsolatos honismereti anyagokkal. Könyvtárak, műemlékek ismertetésére gondolok. Ez azonban kevés. Az, hogy a megyei lapok egymásközi olvasottsága a semmivel határos, azt is „eredményezi”, hogy az ország más és más részeiben megjelenő, bizonyára szép számú, értékes híradások, cikkek kizárólag egy szűk körre hatnak. Értvén a szűk kör alatt azt, melyet a megyehatárok zárnak körül. Talán nem lenne felesleges a honismereti klubok, körök tájékoztatására időről időre megjeleníteni valamilyen repertóriumfélélet. Önművelési és közművelési célból egyaránt.

Ordas Iván

A borsodi pecsétnyomóról

Különös élményt jelentett számomra a Honismeret 1982. évi 4. számában Seresné dr. Szegőfi Anna tanulmánya Borsod vármegye legrégebb pecsétnyomójáról. Személyes élményt, mert láthattam képen azt a pecsétet, melynek történetéről eddig csak családi levéltáram anyagában olvashattam. Ugyanis őrzöm dédanyám nagybátyjának, Szeghi Kiss Lászlónak (Borsod vármegye 1848/49-es, Kossuth-párti főszámvevőjének) 1809-től 1863-ig – Miskolcon és Szendrőn – vezetett, gubacstintával írt naplóját. A naplóból több részletet már nyilvánosságra hoztam a Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 15. és 17., valamint a Honismeret 1975. 1–2. számában. Kiegészítésként most az 1835. évi bejegyzéseket közlöm, melyek a megyei pecsétre vonatkozóan pár sort tartalmaznak csupán, de azok egybehangzón azonosak a Honismeretben idézett korabeli okiratok adataival és a pecsét állapotával.

– „Az 1835-ik Esztendőben . . . Ezen Esztendőben hozatott be a magyar körülírási pecsét is, minekután a régi már kétfelé töredező állapotban lévén, félteni lehetett, hogy egészen kétfelé szakad: ezen felírás vann rajta: Borsod vármegye petsétye 1835. á 13-ik Mártiusban volt az első le petsételés: a régi deák felírású petsét le petsételve el tétetett a Levél Tárbá.

Dr. Kovássy Zoltán

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Évszázados falutörvényeink – Az aldunai székely telepítés – Bolgárok a honfoglaláskori Magyarországon – Pataki diákvilág a régi századokban – Ismeretlen Lenkey-levelek – Az első magyar vasútépítő hadosztály katonája voltam – Pest-Buda egykori és mai parkjairól – Műemlékvédelem, önvédelem – A pávakörök közművelődési tevékenysége.

Helytörténetírás és helyi közösségek

Közérthetőség és tudományos színvonal

Az alábbi fejtegetések során elsősorban arra kerestük a választ, miként lehet úgy megírni egy helység történetét, hogy az a helyi olvasóközönség számára is közérthető legyen. Ugyanakkor azonban az is felmerül, hogy lehetséges-e ez a tudományos érték túlzott csökkenése nélkül. Fontos kérdés ez, mert hiszen a nemzeti történeti kutatások értékes segítséget kaphatnak a helytörténeti kutatásoktól. A téma jelentőségét bizonyítandó, először is áttekintést nyújtunk a norvég helytörténeti munkákról.

Helytörténeti kutatások

Norvégiában jelenleg a községek és városok több mint felében folyik helytörténeti munka. A többi helység legtöbbször már elkészült a helytörténeti monográfiája. Megállapítható tehát, hogy hamarosan a legtöbb településnek meglesz a története. Ez azonban nem gátolja, hogy folytassák a helytörténeti kutatásokat, akár a helyi közösségek történetére vonatkozó újabb tanulmányokkal, akár más formában.

A helytörténeti irodalom mennyisége, típusai

A helytörténeti tevékenység eredményeként születő helytörténeti irodalmat két fő csoportba lehet sorolni, úgymint várostörténet („byhistorie”) és a községtörténet („bygdehistorie”). A helytörténeti irodalomban található olyanok, amelyek a helyi közösséget a maga teljességében tárgyalják, és olyanok, amelyek a közösségek legkisebb egységeiről szólnak. Ez utóbbiak az ún. farm- és családtörténetek, vagyis egy közösség paraszti vagy zsellérportáin élő családok monográfiáinak gyűjteményei. Van ezenkívül számos helytörténeti évkönyvünk is. Végül a helytörténet egyes témáiból is válogathatunk történeti tanulmányokat.

Ez alkalommal csupán az olyan típusú helytörténeti munkákkal foglalkozunk, amelyek a város vagy község történetét a maga teljességében tárgyalják, azaz a város- és a községtörténetekkel. Az 1970–1979 közötti években mintegy 30 kötetnyi városmonográfia és 155 községtörténet jelent meg Norvégiában. Ezenkívül megjelent 30 kötet körzet- vagy regionális monográfia, vagyis több helység történetét tárgyaló történeti mű is. Mindenekelőtt tehát az elmúlt évtizedben pár száz kötetre való helytörténettel lettünk gazdagabbak. Világossá válik az elmúlt 50 esztendő fejlődése, ha a községtörténet műfaját nézzük: az 1930-as években 20 kötet, az 1940-es években 30, az 1950-es évtizedben 55, és az 1960-as években 75 kötet jelent meg. Az utolsó évtized termése tehát a maga 155 kötetével a megelőző évtized kétszerese. Ez a több évtizedes fejlődés sokat mond, mind a helytörténet, mind pedig az általában vett történelem iránt megnövekedett érdeklődésről is. Ez részben visszavezethető a települések anyagi helyzetének javulására.

Kezdeményezés, megbízók, kutatók

A helyi települések rendszerint magukhoz ragadják a kezdeményezést az ilyen típusú történeti munkálatok során, mivel a tevékenységet szinte kivétel nélkül ők finanszírozzák, ugyanők nevezik ki a szerkesztő bizottságokat is. A szerzői megbízásokat rendszerint egyetemi végzettségű történészeknek adják. Az amatőrök, akik korábban a helytörténeti kutatások tevékeny közreműködői voltak, újabban kisebbségbe kerültek. A célkitűzés azonban mind a megbízók, mind pedig a szerzők számára továbbra is ugyanaz maradt: minél több olyan olvasóhoz szóljanak, akik csak a szokványos iskolai történeti ismereteket sajátították el. Ez azt jelenti, hogy a helytörténészeknek, a maga tudományos háttérével is oly módon kell feldolgoznia a témát, hogy az népszerű stílusú és könnyen érthető legyen, egyúttal azonban megőrizze tudományos színvonalát.

Az anyagi eszközök és a kutatási ráfordítások felhasználása

Az évenként megjelenő nagy mennyiségű helytörténeti irodalom egyben azt is jelenti, hogy éppen ez a műfaj adja a történettudomány éves „termelésének” legnagyobb részét, továbbá azt is, hogy mind a pénz-, mind a munkabefektetésben is ez teszi ki a legnagyobb tételt. Az anyagi eszközök és a kutatási ráfordítások felhasználása több tekintetben is számottevő: említhetjük a helyi művelődéspolitikai és anyagi szempontokat, vagy a szakképzett kutatók igénybevételét és a kutatási célkitűzéseket is. Itt azonban elsősorban azt taglaljuk majd, hogyan lehet elkészíteni egy helytörténeti monográfiát, ha az a cél, hogy az az érdeklődő, de nem szakképzett olvasóhoz szóljon. Ennek tárgyalása során azonban nem feledkezünk meg az említett többi szempontokról sem.

A nagyszámú helytörténeti programterv megvalósításához szolgáló anyagi eszközök előteremtésére számos lehetőség kínálkozik. Ezek pedig erősen befolyásolják a különböző tervezetek közül való választást. De különbözőek az olvasók kívánásai és igényei is. Épp ezért lehetséges, de nem kívánatos egyfajta szoros mintát szabni egy-egy helytörténeti munka megalkotására. Lehet azonban olyan irányelveket adni, amelyek alapul szolgálhatnak a megbízók és a szerzők közötti tárgyalások és tervezések során.

A földrajzi és a társadalmi keretek

Mivel éppen a községek (Kommunen), azaz Norvégiában a legkisebb közigazgatási egységek illetékesek szokás szerint a helytörténeti programtervek ügyében, szinte magától értetődően ugyanők adják a helytörténeti mű keretét is. A községek egyben igen gyakran régi – nem csupán világi, hanem egyházi – közigazgatási egységek is, amelyeknek gyökerei a régmúltba nyúlnak vissza. Am ha rendszerint a község adja is egy-egy helytörténeti kutatás kereteit, ez nem akadály annak, hogy a tervek által felölelt földrajzi terület, valamint a népesség nagysága igen különböző legyen: egy eldugott, pár ezer lakosú község, egy város környéki település, vagy éppen egy jelentős nagyságú város. Már csak ezért sem lehet szoros mintát szabni a norvég helytörténetírás számára. Néhány éve növekvő érdeklődés figyelhető meg egy-egy szélesebb térség, nevezetesen 3–4, vagy több olyan szomszédos község történelmének kutatása iránt, amelyek együttesen gazdasági-földrajzi egységet alkotnak. Ezek a körzettörténeti kutatások új megközelítési módokat és új távlatokat nyújtanak. Azonban itt is a legszívesebben olyan térséget választanak, amelyre olyan jellegű gazdasági és társadalmi közösség jellemző, amelyet a társadalom egységének tekinthetünk. Azt is mondhatjuk tehát, hogy egyformán társadalomtörténeti jellegű a tevékenység, akár nagyobb, akár kisebb térséggel foglalkozik is a helytörténész. Norvég szempontból nézve ugyanis úgy lehet meghatározni a helytörténetet, mint a helyi társadalom történetét.

Időbeli elhatárolás

A helytörténész egyik célkitűzése magától értetődően az, hogy a helyi társadalom történetét a kezdektől visszavezesse. Voltaképpen csak a források hiánya gátolja, hogy ezt a célt elérje. Ami pedig a legújabb kort illeti, a helytörténészek hajlamosak arra, hogy jóval napjaink előtt – legszívesebben 30–40 évvel ezelőtt – húzzák meg a határt. Jóllehet emellett sok indokot lehet felhozni, az ilyen elhatárolás mégis alig védhető, ha súlyt fektetünk a helytörténeti feltárás egyik fő indítékára: bemutatni és megmagyarázni az olvasónak, hogyan fejlődött saját, szűkebb helyi közösségük. Ha ugyanis el akarjuk érni ezt a célt, akkor napjainkig kell vezetnünk a történelem ábrázolását.

Ez a követelmény a történelemmel szemben számos nehézséget támaszt, olyan jellegűeket, amilyenekkel a régebbi történelemmel foglalkozván, nem találkozunk. A személyi jogok védelmének fontos kérdése éppen a legújabb kori helytörténetben jelentkezik nagy súllyal, és ezt a kérdést is meg kell tárgyalni. Abból a célból, hogy a nyilvánvalóan fennálló korlátokat áttörjük, szemináriumokon, szakkikkekben tárgyaltuk a források kiválasztásával és kezelésével, valamint a problémafelvetéssel kapcsolatos kérdéseket.¹ Tekintettel az említett problémákra, amelyek a legújabb kori helytörténet művelése során jelentkeznek, továbbá, mert a modern helyi társadalom fejlődése legújabb kori történelmünk egyik fő kérdése is, kidolgoztunk egy kutatási programtervet A modern helyi társadalom fejlődése (kb. 1880–1980) címmel.

Forma és szerkezet

Egy helytörténeti mű formáját és szerkezetét illetően két fő típust lehet megkülönböztetni. Erős hagyománya van a messzemenő tematikus felosztásnak, különösen a községtörténet-írásban. Az ilyen típusú munkákban témák hosszú sorában tagolják a helyi közösség történelmét. Minden egyes témát egy-egy külön fejezet tárgyal, és az egyes fejezetek között – amelyeket rendszerint különböző szerzők is írnak – gyakran nincs semmiféle kapcsolat. Az ilyen módszert – különösen a képzett történészek – általában kevésbé gyümölcsözőnek találják.

Az ímént vázolt széles időkeret, valamint a helyi társadalom – különösen az újabb kori – gyors és gyökeres átalakulása mind a szerzők, mind pedig az olvasók érdeklődését a különböző korszakokban végbement változásokra terelik: a népességben, a munkaviszony terén és a társadalom szerkezetében tapasztalható változások pedig szükségszerűen azzal a követelménnyel járnak, hogy remélhetőleg nem csupán a történet, hanem az olvasó is megkérdje, mik az okai ezeknek a változásoknak. Ezután kézenfekvő, hogy a *történeti művet ne témákra, hanem korszakokra bontsák*. Döntő kérdéssé válik ez akkor, ha a fő téma éppen egy kis közösség története; ilyenfajta történelmet ugyanis nem lehet elkülönült témákban tárgyalni, ez szintézist követel, amit kizárólag a közösség történetének időrendi tagolásával lehet elérni. A korszakokra osztás alapját a helyi társadalom fejlődésének ritmusában kell keresni. A fejlődés irányának vagy ütemének megváltozásai – tekintettel a népesség letelepedésére, a gazdasági és társadalmi vagy a közigazgatási és kulturális viszonyaira – alapot adhatnak a beosztás számára. Olykor a forrásadottságok is befolyásolhatják a korszakok közötti határ megvonását (pl. az 1660-as évek átfogó népességtörténeti és agrártörténeti forrásai). Ahhoz tehát, hogy a korszakolást a helyi közösség sajátos története alapján hajtsuk végre, először is az szükséges, hogy a legfontosabb források sorozatát segítségével képet kapjunk a fejlődés legfontosabb jellegzetességeiről. Célszerűnek tűnik elsőként egy statisztikai áttekintést nyújtó összeállítás készítése, ami tulajdonképpen egy termékeny bevezetés lehet a helyi társadalom történetének kutatásához.

A témák

Ha elfogadjuk, hogy a helytörténetírás témája a helyi társadalom története, akkor tulajdonképpen elérkeztünk a központi kérdésfelvetéshez: milyen fejlődést rögzíthetünk ebben a társadalomban, és mik voltak ennek a fejlődésnek az előfeltételei. Az időszakok megállapításától függetlenül választunk egy korszakot, hogy rámutassunk, milyen témák és milyen kérdések lehetnek időszerűek. Ugyanakkor taglaljuk a rendelkezésre álló legfontosabb forranyagot is.

A kulturális táj

Különösképpen egy olyan műben, amelyet a nagyközönségnek szánunk, előnyös lehet elsőként bepillantást engedni az olvasónak a kulturális tájba, oly módon, hogy miként festett az a tárgyalt korszak kezdetén és hogyan fejlődött egy-egy korszak során. A legújabb korban a szükséges forranyagot a térképeken, fényképeken és a szóbeli hagyományban találjuk, mindenekeelőtt azonban a táj látható nyomain. Ha régebbi korszakokról nincsenek ránk maradt egykorú leírások, talán éppen a tájban fellelhető maradványok az egyedüli források a történetéhez.

Település és népességfejlődés

A következő fejezetben azután rátérhetünk a népességtörténet tárgyalására. A XVII. század második felétől egyebek mellett a népszámlálások és az egyházi anyakönyvek szolgáltatják az alapokat a népességfejlődés tárgyalásához. A forranyag ugyan megengedi a demográfiai fejlődés beható tanulmányozását is, a helytörténetészeknek azonban valószínűleg le kell mondania a demográfiai sajátosságokról, és inkább a fő vonalakra kell összpontosítani, ha nem akarja elveszteni olvasója érdeklődését. 1665-nél korábbi lakosságszámokat (Norvégiában – A ford.) nem ismerünk. Ténylegesen csupán a letelepedés fejlődését tudjuk némileg követni. A XVI–XVII. századi településtörténet legfontosabb forrása a kamarai anyag. Ez a korábbi településtörténethez is szolgáltat értékes adalékokkal. Ezenkívül a helyneveket és a régészeti anyagokat is hasznosítani kell, és meg kell vizsgálni a talajviszonyokat is a célból, hogy a településfejlődés hosszú fonalát végigkövessük. Ennek alapján a népesség számára vonatkozó becslésekbe is bocsátkozhatunk.

Az erőforrások

A korszak településtörténete és a népességszáma célszerű kiindulási pontot jelent a szerző számára, hogy őt és olvasóját tovább vezetni képes kérdéseket tehessen fel. A helyi társadalom fejlődésének feltételeire vonatkozó kérdés az erőforrások feltételeinek tárgyalásához vezet, ezek korszakról korszakra a szükségletek arányában, a kiaknázás feltételei szerint, továbbá a kihasználás vagy pazarlás mértékében változnak. A régebbi korszakra nézve általában hiányos a forranyag, gyakran csupán becslésekre lehet hagyatkozni. Az elmúlt 100–150 évre vonatkozólag azonban a nyilvánosságra hozott statisztikák, jelentések és térképek formájában egyre inkább javulnak a források. A rendelkezésre álló vagy kívülről teremtett fejlődési feltételek közé nem csupán a természetes közlekedési lehetőségeket kell számítani, hanem az állam által létesített közlekedési eszközöket, pl. a vasutakat és az átmenő utakat is.

A gazdaság

Azt kérdezzük, hogy kereste a megélhetését térségünk népessége és hogyan fejlődött a korszak során a gazdasági élet? E téma terjedelme folyton növekszik, a teljesen az östermelési (Primärnahrungen) szektorok által uralt régebbi koroktól a kereső foglalkozások széles választékát nyújtó modern gazdaságig, ahol a másodlagos és a harmadlagos foglalkozások (a feldolgozó és szolgáltató-, háttérjellegű ágazatok – A ford. megj.) már régen vezető helyet foglalnak el. A forrásanyag jellege és köre a régebbi korszakokban szinte teljesen hasonló a településtörténet forrásaihoz, és az idők során is hasonlóképpen változik. A XVI. században és a XVII. század első felében a kamarai anyag jelenti a fő forrásbázist, miközben az utóbbi század második felétől az „agráranyakönyvek” (Agrarmatrikeln) és a népszámlálások is előtérbe kerülnek. Később azután a források olyan terjedelmessé válnak, hogy a helytörténész számára a leghasznosabbak kiválasztása jelenti a legnehezebb feladatot. Amíg az emberi emlékezetet vissza lehet vezetni, fontos ezt a forrást is hasznosítani, mert itt az ember sok olyan ismerethez juthat, amit az írott forrásokban nem talál meg, valamint azért is, mert az élő hagyomány és a múltékonny szóbeli beszámoló az átlagos olvasónak tetsző módon ábrázolják az életet.

A társadalmi szerkezet

Egy-egy történelmi korszak gazdasági fejlődésének ábrázolása magába kell hogy foglalja a különböző foglalkozások gazdasági eredményeinek taglalását is. Ehhez kapcsolódik annak vizsgálata, hogy az előállított gazdasági javak miként oszlottak meg a helyi társadalom különböző csoportjai között, továbbá, hogy a gazdasági tevékenység eredménye milyen mennyiségben vándorolt a helyi társadalomtól a földbirtokosokhoz, fakereskedőkhöz, központi intézményekhez stb. A gazdasági fejlődésnek a társadalmi szerkezetre, a társadalmi rétegződésre gyakorolt hatás kutatásáról van tehát szó. A legrégebbi korokban a már említett forrásfajtákat kell használni. A XVI. és XVII. században a kamarai anyag, az agrárkönyvek és a népszámlálások a legfontosabbak, a XVII. század végétől pedig a hagyatékfelosztások terjedelmes anyaga hasznosítható a társadalmi szerkezet rendszeres tanulmányozásához. Az igazságszolgáltatás jegyzőkönyvei ugyanebből az időszakból elszórtabb, de mégis nagyon értékes bepillantást engednek a társadalmi viszonyokba. Miként az utolsó néhány évszázad gazdaságtörténetében a legsúlyosabb problémává a hatalmas anyagból a legértékesebb források kiválasztása vált. Itt is fel kell hívni a figyelmet a szóbeli forrásokra.

A társadalmi tevékenység

A helyi társadalom történetében központi helyen áll a kérdés: tagjai milyen mértékben tevékenykednek annak érdekében, hogy tényleges társadalmat és ily módon közösséget alkossanak. E téren fontos téma a helyi közigazgatás, a közséppolitika, a helyi igazságügy, az egyház, az iskola stb. Ismereteket kell azonban szerezniünk a helyi társadalmon belüli szűkebb egységek együttműködési formáiról is – elsősorban a szomszédságokban, az iskolák köreiből, a sokfajta és folyton növekvő számú kis egyesületekben –, különösen a múlt század végétől. A szóbeli hagyományok, a magánlevéltárak, a fényképek és a helyi sajtó a legfontosabb forrásai e kis egységnek. A hivatali és közösségi levéltárak pedig a közösségi intézmények történetének forrásbázisai.

A helyi társadalom és a nagyobb társadalom

A helyi közigazgatás, igazságügy, egyház és iskola tárgyalása elvezet a helyi társadalom és a nagyobb társadalom – a közösség és az állam – közötti viszony taglalásához. Ebben az összefüggésben tárgyalhatjuk az adókat, a hadügyet és a helyi társadalom egyéb szolgáltatásait éppúgy, mint más, a községi közigazgatás és az állam viszonyát illető kérdéseket.

Kulturális tevékenység

A helyi társadalom történetét napjainkban azzal a fejezettel lehet lezárni, amely ezt a társadalmat egyfelől a kultúra alkotójaként, másfelől pedig befogadójaként tárgyalja: melyek e korszak kultúrájának jellemző vonásai és milyen kulturális örökséget vettek át az utódok nemzedékei ettől a korszaktól. Miként járult hozzá a helyi társadalom e korszak általános művelődéstörténetéhez?

Néhány szó az olvasóhoz

Lehetséges-e végül is a történetész-szempontról nem szakképzett, de érdeklődő olvasót közel hozni saját helyi társadalmi történetéhez, ha az itt vázolt irányelvek szerint állítjuk össze a történeti művet? Sajnos kevés konkrét adatunk van arra vonatkozóan, hogy miként lehet az érdeklődő olvasónak leginkább tetsző módon megfogalmazni a történeti kutatások eredményeit. Mindazonáltal néhány megfigyelést és szempontot mégis kiemelhetünk. A helytörténetész munkájában rejlő nagy előny éppen az, hogy olyan helyi sajátosságokat, személyeket és viszonyokat tárgyal, amelyekhez olvasója bizonyos tekintetben személyes kötődést érez és amelyek mindenestre jelentős mértékben ismertek is az olvasó számára. A helytörténetírásnak éppen ezeket a sajátosságait lehet maximálisan kihasználni. A társadalom különböző területeinek fejlődését konkrét példákkal kell bemutatni és azokat a személyeket is, akikkel forrásainkban találkozunk, mint hazai környezetükben cselekvő embereket kell szerepeltetnünk. Feltételezhetjük, hogy az összes fejezet között érthető és világos logikai összefüggést feltáró ábrázolásmód önmagában is képes arra, hogy megragadja az olvasót. Feltétel továbbá, hogy a kifejezésmódban és stílusban is megfeleljünk az érthetőség követelményének. Az illusztrációknak hozzá kell járulniok a téma kézzelfoghatóvá tételéhez, a térképeknek és a fényképeknek pedig kell arról gondoskodniok, hogy az olvasó helyhez tudja kötni a szerző által tárgyalt eseményeket, továbbá érthető ábrákkal kell szemléletessé tenni a táblázatok számadatait, az ilyen táblázatokat ugyanis az olvasó szokás szerint nyugodt lelkiismerettel figyelmen kívül hagyja.

Ha azon fáradozunk, hogy a történelmet ily módon lehetőleg könnyen érthetővé, sőt érdekesítővé tegyük, akkor másfelől lehetővé válik, hogy bizonyos követelményeket a tudományos minőséggel szemben is teljesítsünk. Azt is figyelembe kellene vennünk, hogy olvasóink képzettsége nem megváltoztathatatlan. Az oktatás egyre javul és az utóbbi évtizedben a helytörténetet is egyre magasabb fokon vonták be a tananyagba. Ez azt jelenti, hogy – különösen a fiatalok – mindinkább jártasakká válnak a helytörténetben. Ezenkívül a helyi történeti egyesületek tevékenysége révén – tanfolyamok, előadások és évkönyvek segítségével – továbbképzés is folyik, aminek kétségtelenül jelentős hatással kell lennie olvasónkra.

Ily módon a tudományos képzettségű helytörténetész értékesen járulhat hozzá a nemzeti történeti kutatásokhoz, ugyanakkor a történeti kutatás eredményeit népszerű, de tudományosan is megfelelő formában közkinccsé teheti a szélesebb közönség számára.

(Fordította: Pálmány Béla)

Rolf Fladby

¹ Fladby professzor itt hivatkozik a cikkének irodalomjegyzékére, azonban ezek – egy kivétellel – norvégül, norvég folyóiratokban, szakkönyvekben jelentek meg, így felsorolásuktól eltekintünk (Fordító.)

Lepedőszél részlete. Erdély, XVII. szd. vége
(Hornyak László)

*Nemzetiségi falvak
táblái*

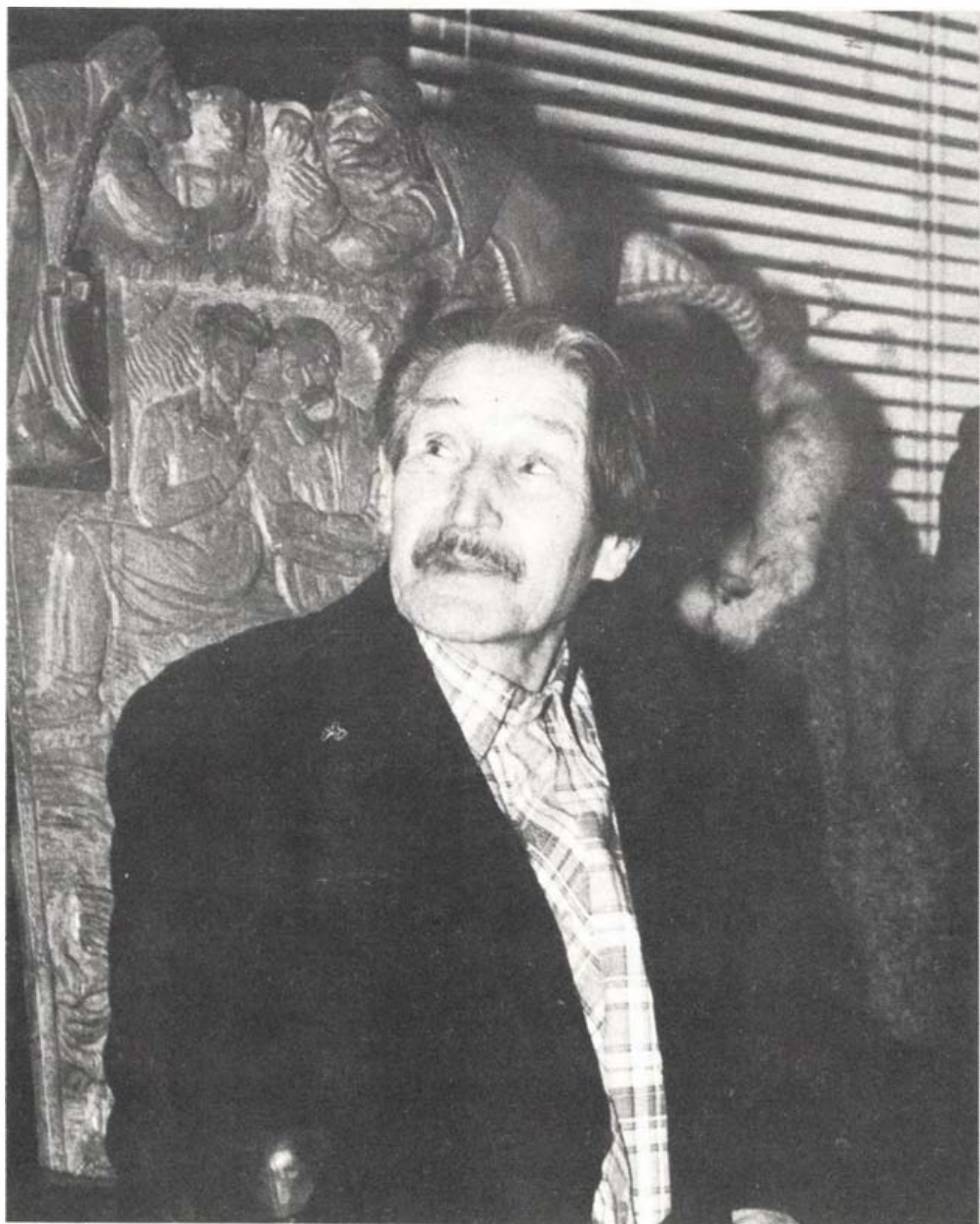

Ára: 6 Ft

1983/4

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

*Szervátiusz Jenő a Vigadóban, kiállításán, 1983. márciusában
(Szabó T. Ádám felvétele)*